

Česká školní
inspekce

Ucelený systém indikátorů spravedlivosti na úrovni školy

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

2021/2022

Ucelený systém indikátorů spravedlivosti na úrovni školy

PhDr. David Greger, Ph.D.

Mgr. Karel Čada, Ph.D.

RNDr. Pavlína Netrdová, Ph.D.

RNDr. Petra Špačková, Ph.D.

Mgr. David Outrata

doc. RNDr. Jana Straková, Ph.D.

Mgr. Jaroslava Simonová, Ph.D.

PhDr. Jiří Šafr, Ph.D.

RNDr. Dominik Dvořák, Ph.D.

PhDr. Vít Šťastný, Ph.D.

RNDr. Martin Šimon, Ph.D.

Mgr. Eva Potužníková

Mgr. Daniela Swart

Mgr. Martina Havlíčková

Mgr. Martin Šimáček

Mgr. Daniel Hůle

Ing. Irena Herová

OBSAH

1 ÚVOD	6
2 DIMENZE A INDIKÁTORY SOCIÁLNĚ-EKONOMICKÝCH PODMÍNEK PRO VZDĚLÁVÁNÍ	8
2.1 HODNOCENÍ KONTEXTU	9
2.2 VÝBĚR INDIKÁTORŮ	9
2.3 ČASOVÉ HLEDISKO	10
2.4 REGIONÁLNÍ HLEDISKO – ÚZEMNÍ JEDNOTKA A ÚROVEŇ SLEDOVÁNÍ.....	10
2.5 METODIKA MAPOVÁNÍ SPÁDOVÝCH OBVODŮ ŠKOL	11
2.6 METODIKA VYMEZOVÁNÍ STATISTICKÝCH SPÁDOVÝCH OBVODŮ (SSO) ŠKOL.....	12
3 DIMENZE 1: VZDĚLANOSTNÍ A EKONOMICKÁ ÚROVEŇ REGIONU	16
3.1 INDIKÁTOR 1: VZDĚLANOSTNÍ INDEX	16
3.2 INDIKÁTOR 2: INDEX SOCIOEKONOMICKÉHO STATUSU	19
3.3 INDIKÁTOR 3: PRŮMĚRNÝ PŘÍJEM FYZICKÝCH OSOB	22
3.4 CELKOVÁ HODNOTA DIMENZE 1: VZDĚLANOSTNÍ A EKONOMICKÁ ÚROVEŇ REGIONU	25
4 DIMENZE 2: MÍRA OHROŽENÍ CHUDOBOU A SOCIÁLNÍM VYLOUČENÍM	30
4.1 INDIKÁTOR 4: PODÍL DĚTÍ NAROZENÝCH MATKÁM S NEJVÝŠE ZÁKLADNÍM VZDĚLÁNÍM.....	30
4.2 INDIKÁTOR 5: POČET SPOLEČNĚ POSUZOVANÝCH DOMÁCNOSTÍ POBÍRAJÍCÍCH PŘÍSPĚVEK NA ŽIVOBYTÍ.....	33
4.3 INDIKÁTOR 6: VÝSKYT SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH LOKALIT	35
4.4 CELKOVÁ HODNOTA DIMENZE 2: MÍRA OHROŽENÍ CHUDOBOU A SOCIÁLNÍM VYLOUČENÍM	37
5 DIMENZE 3: PODÍL ŽÁKŮ OHROŽENÝCH ŠKOLNÍM SELHÁNÍM.....	40
5.1 INDIKÁTOR 7: PODÍL ŽÁKŮ S ODLIŠNÝMI KULTURNÍMI A ŽIVOTNÍMI PODMÍNKAMI.....	41
5.2 INDIKÁTOR 8: PODÍL ŽÁKŮ OPAKUJÍCÍCH ROČNÍK	42
5.3 INDIKÁTOR 9: PODÍL ŽÁKŮ PŘEDČASNĚ UKONČUJÍCÍCH PŠD.....	44
5.4 INDIKÁTOR 10: PODÍL ŽÁKŮ NENASTUPUJÍCÍCH PO UKONČENÍ 9. ROČNÍKU NA SŠ	46
5.5 INDIKÁTOR 11: PODÍL ŽÁKŮ CIZINCŮ	48
5.6 CELKOVÁ HODNOTA DIMENZE 3: PODÍL ŽÁKŮ OHROŽENÝCH ŠKOLNÍM SELHÁNÍM	50
6 DIMENZE 4: SOCIÁLNĚ-EKONOMICKÝ A KULTURNÍ STATUS ŽÁKŮ ŠKOLY	54
7 ZÁVĚR	62

A decorative horizontal bar consisting of a long grey rectangle on the left and a smaller grey rectangle on the right, with a large, outlined number '1' centered between them.

1

Úvod

1 ÚVOD

Předkládaný výstup *Ucelený systém indikátorů spravedlivosti na úrovni školy* je jedním z dílčích výstupů individuálního projektu systémového Komplexní systém hodnocení, který se mimo jiné zaměřuje také na problematiku monitorování spravedlivosti ve vzdělávání. Navazuje na *Zprávu shrnující zahraniční přístupy k monitorování spravedlivosti vzdělávacího systému*, ve které jsme shromáždili inspirace z celkem 9 zemí a 10 vzdělávacích systémů pro monitorování nerovností ve vzdělávacích systémech. I v mezinárodním srovnání se ukázalo, že vybrané země mají k dispozici informace o rodinném zázemí žáků v jednotlivých školách, zatímco v ČR tyto údaje dosud o základních školách chybí.

Dále jsme navázali na dílčí výstup *Zpráva z pilotáže systému indikátorů spravedlivosti*, ve které jsme na vybraných pěti pilotních územích obcí s rozšířenou působností vybírali z velkého seznamu indikátorů pár vybraných indikátorů, které dobře charakterizují sociálně-ekonomické a kulturní podmínky vzdělávání žáků ve veřejných základních školách. Ve zprávě z pilotáže jsme také prověřili různé možnosti vizualizace získaných hodnot indikátorů za veřejné základní školy v ČR, který také používáme v tomto závěrečném dokumentu. Zatímco v pilotáži jsme pracovali pouze s daty za 65 základních škol v pěti vybraných pilotních územích, finální výstup již zahrnuje zpracované indikátory všech veřejných základních škol v ČR. Na základě dodatečných analýz dat jsme také upravili výsledný soubor indikátorů, který nyní čítá 11 indikátorů organizovaných do tří dimenzí, detailně představených v tomto dokumentu. Indikátory jsou rovněž zobrazeny v dalším výstupu projektu, kterým je *Mapa sociálně-ekonomických a dalších podmínek pro ZŠ v ČR*, která umožňuje zobrazit hodnoty jednotlivých škol a jim navázaných území ve zde prezentovaných indikátorech. Mapa je určena pro práci České školní inspekce, není záměrem ji zveřejňovat, neb takové zveřejnění by mohlo vést k dalšímu růstu již značně vysokých nerovností ve vzdělávání, kdy zveřejnění údajů za jednotlivé školy by mohli využívat vzdělanější rodiče pro strategickou volbu školy pro své děti či naopak odmítnutí škol v nejbližším okolí, které vykazují znaky sociálního znevýhodnění žakovské populace. Naopak zohlednění sociálně-ekonomických a dalších charakteristik škol při hodnocení škol zakládá férový základ pro zpětnovazebné hodnocení škol s přihlédnutím k širším podmínkám, které nemohou, nebo mohou jen velmi málo, jednotlivé školy a jejich vedení ovlivnit.

Čtvrtou dimenzi představuje v rámci projektu nově vytvořený a ověřený nástroj pro zjišťování sociálně-ekonomického a kulturního zázemí rodin žáků školy. Ten jsme pilotovali ve výběrovém šetření zaměřeném na matematickou gramotnost a ověřili jsme fungování jednotlivých položek dotazníku. V tomto dokumentu tak ve čtvrté dimenzi představujeme znění finální podoby tohoto dotazníku. V navazujícím výstupu projektu, kterým je Metodika k monitorování a vyhodnocování spravedlivosti vzdělávacího systému v ČR, pak ukazujeme, jak s uvedeným nástrojem pracovat a využívat jej ke zohledňování sociálně-ekonomických podmínek vzdělávání žáků na jednotlivých školách a k vyhodnocení spravedlivosti vzdělávacího systému v ČR a jeho jednotlivých krajích. Věříme, že nově připravená sada indikátorů a dotazník pro zjišťování sociálně-ekonomického statusu přispěje při jeho používání ve střednědobém horizontu ke správnějšímu hodnocení výsledků vzdělávání se zohledněním sociálně-ekonomických podmínek, ve kterých školy pracují, a při jeho pravidelném monitorování a volbě správných opatření vzdělávací politiky může mít i potenciál ke zvýšení spravedlivosti českého vzdělávacího systému.

A decorative horizontal bar consisting of a long grey rectangle on the left and a shorter grey rectangle on the right, with a large, hollow, blue-outlined number '2' centered between them.

2

Dimenze a indikátory sociálně-ekonomických podmínek pro vzdělávání

2 DIMENZE A INDIKÁTORY SOCIÁLNĚ-EKONOMICKÝCH PODMÍNEK PRO VZDĚLÁVÁNÍ

Při tvorbě systému indikátorů pro měření spravedlivosti ve vzdělávání bylo využito rozdělení indikátorů do **čtyř dimenzí**. Ty lze definovat jako širší okruhy podmínek lokalit s vazbou na jevy a procesy ovlivňující průběh a výsledek vzdělávacího procesu. Důvody, proč je vhodné uvažovat kromě vlastních indikátorů také obecnější dimenze a tím vytvořit **dvouúrovňový systém indikátorů**, jsou různého charakteru. Jednak při tvorbě systému indikátorů vycházíme z teoretických konceptů týkajících se jevů a procesů, které působí na vzdělávací proces. Snažíme se tedy co nejlépe podchytit koncept společných mechanismů, který odborné studie označují jako vliv kontextu, prostředí a společnosti. Tyto koncepty jsou přímo navázány na dimenze, které jsou takto teoreticky ukotvené. Pomocí jednotlivých dílčích indikátorů se snažíme pouze co nejlépe tyto koncepty, resp. dimenze kvantitativně měřit. Rozdělení indikátorů do dimenzí umožňuje také jejich lepší systematizaci, vlastní metodologické zpracování a především zjednodušení výslednou interpretaci a orientaci. Vzhledem ke konceptualizaci jednotlivých dimenzí charakterizují indikátory podmínky lokalit na stejné úrovni sledování (škola, blízké okolí školy, širší region) a je tak možné tvořit jeden kompozitní indikátor za celou dimenzi. Z ryze praktického hlediska vymezení dimenzí spojených s teoretickými koncepty napomáhá při vlastním výběru jednotlivých indikátorů. Díky předem určeným dimenzím nebude v konečném výběru indikátorů určitý aspekt ani příliš nadhodnocen, ani zcela opomenut. Uvažování dimenzí tak vede k tvorbě **smysluplné a vyvážené sady indikátorů**.

Vliv prostředí, ve kterém se škola nachází, na školu jako vzdělávací instituci analyzujeme na dvou hlavních úrovních. Jedná se o dvě skupiny charakteristik:

- 1) **charakteristiky prostředí/regionu, v němž škola pracuje a působí** (kontextuální podmínky prostředí, tj. sociální kontext školy daný strukturou příležitostí v lokalitě školy, označovaného také jako efekty sousedství);
- 2) **charakteristiky žáků školy** (strukturální podmínky dané individuálními vlastnostmi žáků a jejich rodin).

Celkem byly identifikovány čtyři klíčové dimenze podmínek pro vzdělávání (viz tabulka 1). Zatímco první tři dimenze jsou tvořeny indikátory na základě dostupných dat, čtvrtá dimenze je založena na sběru dat pomocí dotazníku sociálně-ekonomického statusu, který byl pilotován a ověřen ve výběrovém šetření škol, nicméně data pro všechny školy bude potřeba teprve získat (viz podrobněji v samostatném výstupu Metodika k monitorování a vyhodnocování spravedlivosti vzdělávacího systému v ČR). V tabulce 2 prezentujeme souhrnně indikátory pro jednotlivé dimenze.

TABULKA 1 | Přehled identifikovaných dimenzí

Skupiny charakteristik	Dimenze
Charakteristiky prostředí/regionu, v němž škola pracuje a působí	1. VZDĚLANOSTNÍ A EKONOMICKÁ ÚROVEŇ REGIONU (3 indikátory) 2. MÍRA OHROŽENÍ CHUDOBOU A SOCIÁLNÍM VYLOUČENÍM (3 indikátory)
Charakteristiky žáků školy	3. PODÍL ŽÁKŮ OHROŽENÝCH ŠKOLNÍM SELHÁNÍM (5 indikátorů) 4. SOCIÁLNĚ-EKONOMICKÝ A KULTURNÍ STATUS ŽÁKŮ ŠKOLY (připravený a ověřený nástroj pro sběr dat ve školách pomocí dotazníku)

Zdroj: Vlastní vizualizace dimenzí vytvořena autorským týmem.

TABULKA 2 | Přehled dimenzí a indikátor, které je charakterizují

Dimenze	Indikátory
1. VZDĚLANOSTNÍ A EKONOMICKÁ ÚROVEŇ REGIONU	1. Vzdělanostní index 2. Index socioekonomického statusu 3. Průměrný příjem fyzických osob
2. MÍRA OHROŽENÍ CHUDOBOU A SOCIÁLNÍM VYLOUČENÍM	4. Podíl dětí narozených matkám s nejnižší základním vzděláním 5. Podíl příjemců státních dávek (příspěvek na živobytí) 6. Výskyt sociálně vyloučených lokalit
3. PODÍL ŽÁKŮ OHROŽENÝCH ŠKOLNÍM SELHÁNÍM	7. Podíl žáků s odlišnými kulturními a životními podmínkami 8. Podíl žáků opakujících ročník 9. Podíl žáků předčasně ukončujících PŠD 10. Podíl žáků nenastupujících po 9. ročníku do SŠ 11. Podíl žáků cizinců
4. SOCIÁLNĚ-EKONOMICKÝ A KULTURNÍ STATUS ŽÁKŮ ŠKOLY	<i>Souhrnný indikátor průměrného sociálně-ekonomického statusu žáků školy na základě připraveného a ověřeného nástroje pro sběr dat ve školách pomocí dotazníku. Metodika podrobně popsána v kapitole 3.</i>

Zdroj: Vlastní vizualizace systému indikátorů vytvořena týmem.

Zatímco indikátory dimenze 1 a dimenze 2 byly vytvořeny na základě dat spravovaných jinými resorty státní správy než MŠMT a následně vztaženy na námi vytvořené jednotky statistického spádového obvodu školy, data pro indikátory dimenze 3 vycházejí z výkazů MŠMT, a jsou tedy založena na datech reportovaných každoročně školami. Dimenze 4 je specifická, neboť využívá nově představený nástroj pro sběr dat o sociálně-ekonomickém a kulturním statusu rodiny žáků. Pravidelným zadáváním dotazníku v rámci plošného testování v 5. a 9. ročníku základních škol budou data z dimenze 4 dostupná jednou za čtyři roky za všechny školy v ČR. V samostatném výstupu *Metodika k monitorování a vyhodnocování spravedlivosti vzdělávacího systému v ČR* pak ukazujeme, jak je možné s daty z dimenze 4 dále pracovat při reportování výsledků z plošného testování vedením škol i v práci inspektorů.

Všechny uvedené indikátory jsou dostupné až na úroveň školy, přičemž pro dimenze 1 a 2 je to inovace, která dosud nebyla dostupná, neboť údaje bylo možné vztáhnout pouze na úroveň okresů či obcí s rozšířenou působností (dále jen ORP) a samozřejmě na úroveň krajů. V následujících částech této kapitoly pak popisujeme, jak jsme toho dosáhli, pomocí vytvoření tzv. statistických spádových obvodů škol na základě získání údajů z celkem 2 066 vyhlášek o spádových obvodech základních škol, jejich zpracováním a zanesením do map.

Pro usnadnění práce inspektorům s indikátory proto také prezentujeme souhrnné hodnoty za jednotlivé dimenze. Namísto studování detailních hodnot všech 11 indikátorů tak mohou inspektoři nejdříve pracovat se jednou hodnotou za každou dimenzi a následně se seznámit s hodnotami jednotlivých indikátorů. Pro rychlý náhled na sociálně-ekonomické podmínky na úrovni školy i vyšších jednotek (ORP, okresy, kraje) tak lze využít nejdříve souhrnné hodnoty za tři dimenze a následně se seznámit s hodnotami jednotlivých indikátorů. Vzhledem ke konceptualizaci jednotlivých dimenzí budou indikátory charakterizovat podmínky lokalit na stejné úrovni sledování (škola, blízké okolí školy, širší region) a bude možné tvořit jeden kompozitní indikátor za celou dimenzi.

2.1 Hodnocení kontextu

Vliv prostředí, ve kterém se škola nachází, na její žáky, ale i samotnou školu jako vzdělávací instituci analyzujeme podle **sociálního kontextu školy** daného lokální strukturou příležitostí v místě školy, označovaného zjednodušeně jako **efekty sousedství**.

Sociálně-ekonomické a kulturní složení rodin žáků přímo ovlivňuje jejich vzdělávací výstupy, kontextuální vliv sousedství, resp. lokální struktury příležitostí, působí na vzdělání dětí jak přímo, tak nepřímo. Efekty sousedství jsou tvořeny sociálními procesy, které zahrnují kolektivní projevy života v komunitě a s tím související množství lokálně dostupných zdrojů. Jde nejen o charakteristiky regionu či lokality sídla školy (agregované individuální vlastnosti místních obyvatel), ale tento sociální kontext ovlivňuje vzdělávací výstupy přímo nejčastěji skrze tzv. kolektivní efektivitu. Mezi její hlavní projevy ve vztahu ke vzdělávání patří neformální sociální kontrola, kolektivní socializace, formování určité hladiny vzdělanostních aspirací a sociální opora žákům z rodin s nedostatkem zdrojů. Obecně vzdělanostní a ekonomická úroveň regionu, míra ohrožení chudobou a sociálním vyloučením v okolí školy či rizikovitost prostředí jsou faktory, které spoluvytvářejí pověst školy. Ovlivňují (ne)zájem pedagogů o školu i strukturu lidí, kteří se do lokality a regionu školy stěhují, či působí na složení a programové preference lokálních politických reprezentací, kteří jako zřizovatelé mají na lokální vzdělávací systém nepopiratelný vliv.

Co se týče složení žáků, je prokázáno, že koncentrace žáků ze sociálně vyloučeného prostředí či z rodin s nižším vzděláním zhoršuje výsledky školy, snižuje šance dětí v přechodech na střední školy a jejich uplatnění na otevřeném trhu práce a také klade neúměrné nároky na pedagogickou práci a vyvolává pracovní přetížení učitelů. Důsledky segregace si navíc děti nesou po celý život a projevují se tak i v pozdějších fázích životního cyklu. Nepřímé vlivy okolí mohou vlivy vyplývající ze složení žáků školy ještě více multiplikovat.

S ohledem na dopady prostředí a regionu, ve kterém škola působí, na výsledky ve vzdělávání jsme identifikovali **11 klíčových indikátorů** (viz tabulka 2).

2.2 Výběr indikátorů

Výběr indikátorů pro měření spravedlivosti ve vzdělávání probíhá odděleně po jednotlivých dimenzích, což zajišťuje vytvoření smysluplného a vyváženého souboru indikátorů. Cílem přitom je **výběr co nejmenšího počtu nejvhodnějších, tzv. klíčových indikátorů**, které jsou jasně interpretovatelné z pohledu vlivu na podmínky vzdělávání. Nejprve byl proveden brainstorming opřený o poznatky vědeckých studií, kdy byl uvažován co nejširší soubor možných indikátorů s vazbou na průběh a výsledek procesu vzdělávání, pak docházelo postupně (vícekolově) k vyřazování jednotlivých indikátorů včetně zdůvodnění jejich nevhodnosti.

Hodnoty hodnotících indikátorů byly následně standardizovány a relativizovány pořadím. Tím je umožněna **jednoduchá agregace jednotlivých indikátorů**, jejíž výsledek bude pro uživatele jednoznačně interpretovatelný. Hodnocení kontextu školy a podmínek pro vzdělávání tedy proběhlo v jednotlivých dimenzích odděleně, kdy je k dispozici příslušnost školy do decilů u jednotlivých signalizačních indikátorů a u dimenze jako celku a dále hodnoty

signalizačních, resp. rizikových indikátorů s vysvětlením jejich možného vlivu na vzdělávací proces. Pro dokreslení situace bude využito **grafické znázornění pozice školy v histogramu** pro jednotlivé indikátory a za celou dimenzi. Důležité je přitom hodnocení **relativní pozice školy** nejen v rámci celého Česka, ale v rámci obce, správního obvodu obce s rozšířenou působností a kraje.

2.3 Časové hledisko

Indikátory pro měření spravedlivosti ve vzdělávání pochází z různých datových zdrojů, které mají odlišnou periodicitu aktualizace údajů. Jedním ze základních datových zdrojů bude Sčítání lidu, domů a bytů, které poskytuje velké množství údajů za velmi podrobné územní jednotky, avšak pouze jedenkrát za deset let. Dalšími datovými zdroji budou většinou průběžné roční statistiky spravované státními a veřejnými institucemi. Pro účely inspekční činnosti a postižení dlouhodobějšího vlivu prostředí školy nemá použití ročních hodnot a každoroční aktualizace význam. Z tohoto důvodu navrhneme **datovou aktualizaci indikátorů v pětileté periodicitě**. Zvoleny budou roky¹, kdy probíhá Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB 2011, 2021), a k nim vždy jeden mezilehlý rok, pro který budou aktualizována data získávaná z jiných zdrojů než ze SLDB. Vzhledem k tomu, že při uvažování malých územních jednotek může docházet u určitých indikátorů z průběžných statistik k větším meziročním výkyvům, budou v některých případech využity **víceleté roční průměry**.

2.4 Regionální hledisko – územní jednotka a úroveň sledování

Úroveň sledování kontextu je u jednotlivých dimenzí, resp. indikátorů vymezena rozdílně, neboť některé procesy a mechanismy probíhají na úrovni školy, jiné v nejbližším okolí školy a další na vyšší regionální úrovni.

U indikátorů, které mají přímou vazbu ke škole (**dimenze 3 – podíl žáků ohrožených školním selháním a dimenze 4 – sociálně-ekonomický a kulturní status žáků školy**), je ideální pracovat přímo s údaji o žácích školy ze školských matrik, případně z dat získávaných na školách pomocí dotazníků (Dimenze 4). Pro mnoho indikátorů však tyto údaje nejsou v současné době k dispozici, a tak je nutné tyto údaje aproximovat². Z pohledu možných metodických postupů aproximace je možné využít dva přístupy.

1. Agregace údajů z individuálních dat na základě příslušnosti adresních bodů do spádových obvodů škol

Tento přístup umožňuje přesný výpočet indikátorů pro spádové obvody škol. I když se toto řešení zdá jako nejvhodnější, má tři výrazné nedostatky. Zaprvé nejsou především ve venkovských oblastech spádové obvody mnoha škol určené, naopak v městských oblastech se ve vyhláškách vymezujících spádové obvody škol objevují nepřesnosti a chyby ve formě nepřirazených či nejednoznačně přiřazených budov (viz dále metodika mapování spádových obvodů škol). Zadruhé není podíl žáků navštěvujících školu z jejího spádového obvodu roven 100 %, obecně se dá v tomto ohledu předpokládat vysoká variabilita mezi školami. Přitom pokud zastoupení žáků ze spádového obvodu klesne pod cca 70 %, data získaná tímto způsobem ztrácejí validitu. Zatřetí není mnoho indikátorů, které by byly dostupné až do podrobnosti adresních míst a bylo by tedy možné s nimi uvedenou agregaci do spádových obvodů škol provést. Z těchto důvodů byl zvolen druhý možný přístup aproximace.

2. Tvorba tzv. statistických spádových obvodů (dále jen SSO) škol na úrovni územních jednotek s dostupnými statistickými údaji

Spádové obvody škol, často prostorově nespojitě, neodpovídají svým vymezením žádným jiným územním jednotkám ze soustavy územních prvků a územně evidenčních jednotek České republiky, za které by byla dostupná statistická data. Za předpokladu, že většina žáků navštěvuje školu ve svém nejbližším okolí, je možné charakteristiky žáků školy odhadnout pomocí údajů za územní jednotky s dostupnými statistickými daty, jako jsou základní sídelní jednotky, katastrální území či přímo celé obce. Metodika vymezení SSO škol založená na kombinaci převládajícího spádu obyvatel dle spádových obvodů škol a vzdálenosti ke škole je podrobně představena dále. Výsledkem je úplné rozdělení území Česka na polygony vzájemně se nepřekrývajících SSO škol, které se mohou, ale také pochopitelně nemusí, lišit z hlediska charakteristik žáků a jejich širšího sociálního zázemí. I přes nepřesnosti způsobené generalizací bodově vymezených spádových obvodů do souvislých oblastí SSO se dá očekávat dostatečné podchycení charakteristik žáků školy.

U indikátorů, které se snaží hodnotit kontext na úrovni lokality či regionu (**charakteristiky prostředí/regionu, v němž škola pracuje a působí** – kontextuální podmínky prostředí, tj. sociální kontext školy daný strukturou příležitostí

¹ Přestože uvádíme rok pořízení dat, jejich dostupnost je zpravidla až v roce následujícím (tedy rok sběru dat + 1). Například data ze Sčítání lidu, domů a bytů 2021 počítá se zveřejněním nových dat až v roce 2022, kdy by bylo teprve možno vypočtené indikátory aktualizovat.

² Tento postup využíváme pro zjištění hodnot indikátorů dimenze 1 a 2. Inovativností našeho postupu je, že jsme schopni vztáhnout (s jistou mírou chyby) mnohé indikátory až k jednotlivým školám na základě nově zavedených statistických spádových obvodů veřejných základních škol, jejichž vznik popisujeme v další části textu. Dosavadní pokusy o vztažení statistik k jednotlivým školám zpravidla končily na úrovni okresů nebo obcí s rozšířenou působností, a tedy mnoho škol mělo stejnou hodnotu, přestože se jejich sociálně-ekonomické podmínky reálně odlišují.

v lokalitě školy), je pro každý indikátor zvolena územní jednotka, na které bude probíhat jeho sledování. Každá škola je bodově lokalizovaná, a tudíž je možné ji přiřadit jakékoliv hierarchicky vyšší územní jednotce, ve které se nachází. Může se přitom jednat o základní sídelní jednotku, katastrální území, městskou část, obec, ale i široce vymezený správní obvod obce s rozšířenou působností. Využity jsou různé územní jednotky pro odlišná prostředí (městské či venkovské) a odlišné typy indikátorů (například kvalita životního prostředí či ekonomické podmínky regionu). Problematika volby měřítkové úrovně je dobře diskutována v publikaci Andersson, Malmberg (2015)³, kde je na konkrétním příkladu doloženo, že vlivy a mechanismy se mohou na různých měřítkových úrovních lišit. U některých indikátorů proto proběhlo testování více úrovní sledování za účelem výběru té nejhodnější pro daný jev. Výsledkem je jednoznačné přiřazení územní jednotky ke každé škole, školy přitom mohou mít přiřazeny stejné územní jednotky, tedy mohou mít stejný kontext.

2.5 Metodika mapování spádových obvodů škol

Mapování spádových obvodů škol je provedeno pro všechny tzv. spádové školy na základě resortního identifikátoru právnické osoby vykonávající činnost školy (red_izo) pro 1. stupeň základních škol. S resortním identifikátorem místa výuky školy (p_izo) se nepracuje, neboť obecně závazné vyhlášky stanovují školské obvody pouze dle identifikátoru red_izo. Spádové školy jsou definované jako běžné základní školy s českým vyučovacím jazykem zřizované obcemi. U těchto škol má smysl hodnotit kontext na úrovni lokality či regionu, což neplatí pro základní školy zřizované podle § 16 odst. 9 školského zákona. Na základě údajů ze školních matrik o přehledu škol k 30. 9. 2020 (školnímu roku 2020/2021) bylo takto definovaných spádových škol 3 564, což je 84,6 % všech základních škol (viz tabulka 3). Pomocí kódu RÚIAN byly jednotlivé spádové školy lokalizovány a byla vytvořena jejich bodová vrstva.

TABULKA 3 | Přehled ZŠ k 30. 9. 2020 dle red_izo

Druh základní školy	Počet	Podíl (v %)
Spádová ZŠ (běžná, s českým vyučovacím jazykem)	3 564	84,6
Speciální ZŠ (+ zřízená podle § 16 odst. 9 ŠZ)	37	0,9
ZŠ s polským vyučovacím jazykem	18	0,4
Zřizovaná státem (MŠMT)	44	1,0
Zřizovaná krajem	244	5,8
Soukromá	255	6,1
Církevní	49	1,2
Celkem	4 211	100,0

Zdroj: Vlastní výpočty z dat ze školních matrik.

Pro mapování bylo nutné získat veškeré obecně závazné vyhlášky stanovující školské obvody. Vyhlášky nevydávají obce každý rok, ale pouze při změně ve vymezení školských obvodů, proto bylo potřeba využít vždy nejaktuálnější verze vyhlášek. Pomocí individuálního vyhledávání a s využitím seznamu vydaných vyhlášek od Ministerstva vnitra byl vytvořen soubor aktuálně platných vyhlášek k září 2020, tj. pro školní rok 2020/2021. Celkem takto bylo získáno a pracováno s 2 066 vyhláškami⁴. Počty obcí podle počtu zřizovaných ZŠ uvádí tabulka 4.

Zejména ve větších městech jsou školské obvody vymezovány podle ulic a jednotlivých čísel popisných. Z tohoto důvodu bylo nutné mapovat spádové obvody škol na základě bodové vrstvy budov. Konkrétně byla použita bodová vrstva „Budovy s číslem domovním a vchody (statistické budovy)“ z Registru sčítacích obvodů a budov (RSO) Českého statistického úřadu k 1. 10. 2020. Dle textových vyhlášek byly jednotlivým budovám přiřazeny atributy vypovídající o spádovosti k 1. a 2. stupni základní školy dle identifikátoru red_izo. U měst s více školami a vymezenými školskými obvody vyhláškou byla v prvním mapování ke školnímu roku 2018/2019 provedena obousměrná kontrola. Zaprvé, zda jsou všechny ulice z vyhlášky správně přiřazené a není přiřazeno něco chybně navíc (správnost), a zadruhé, zda nepřřiřazené budovy nejsou ve vyhlášce a nebylo něco omylem vynecháno (úplnost). Stav po tomto mapování odpovídal zcela použitým textovým vyhláškám, odstraněny či napraveny byly pouze jednoznačné chyby ve vyhláškách (překlepy, duplicity). Kromě přiřazování na základě vyhlášek byly všechny budovy v obci, která zřizuje jednu spádovou školu a nemá vyhlášku, přiřazeny této spádové škole. Při aktualizaci mapování spádových obvodů ke školnímu roku 2020/2021 byl na základě nově vydaných vyhlášek aktualizován stav v těch obcích, kde ke změně došlo, nová výstavba v obcích bez nové vyhlášky již řešena nebyla.

³ Andersson, E. K., & Malmberg, B. (2014). *Contextual effects on educational attainment in individualised, scalable neighbourhoods: Differences across gender and social class*. *Urban Studies*, 52(12), 2117–2133. doi:10.1177/0042098014542487.

⁴ Mnohé vyhlášky vymezují spádové oblasti škol pro více obcí, a proto jsou duplicitní. Unikátních zpracovaných vyhlášek bylo celkem 1 892.

TABULKA 4 | Obce dle počtu zřizovaných ZŠ k 30. 9. 2020

Obec	Počet	Podíl (v %)
Bez zřizované ZŠ	3 723	59,5
Bez přiřazené ZŠ (na základě vyhlášek a dohod)	2 584	41,3
S přiřazenou ZŠ (na základě vyhlášek a dohod)	1 139	18,2
Se zřizovanou ZŠ	2 535	40,5
Jeden spádový obvod	2 269	36,3
Jeden společný spádový obvod	50	0,8
2–3 spádové obvody (vnitřní členění)	130	2,1
4 a více spádových obvodů (vnitřní členění)	86	1,4
Celkem	6 258	100,0

Zdroj: Vlastní výpočty z dat ze školních matrik.

Uvedený postup mapování vedl ke dvěma situacím, kdy budově nebyla jednoznačně přiřazena spádová škola.

1. Budova nemá přiřazenou žádnou spádovou školu

Tato situace se týká zejména venkovských oblastí, kde obce, které samy nezřizují základní školu, nelze dle dostupných vyhlášek a dohod přiřadit k základní škole v blízké obci. Toto se týká 2 584 obcí. V městských oblastech se jedná o budovy, které byly nově postavené, nemají obytnou funkci, nebo ve vyhlášce zcela chybí. Například v Praze takto nebylo přiřazeno v prvním mapování ke školnímu roku 2018/2019 celkem 944 budov (0,8 %), při aktualizaci mapování spádových obvodů ke školnímu roku 2020/2021 pak 4 256 budov (3,6 %).

2. Budova má přiřazeno více spádových škol

Tato situace se týká zejména měst či městských částí, kde byly vymezeny tzv. společné spádové obvody. Toto se týká 50 obcí.

2.6 Metodika vymezení statistických spádových obvodů (SSO) škol

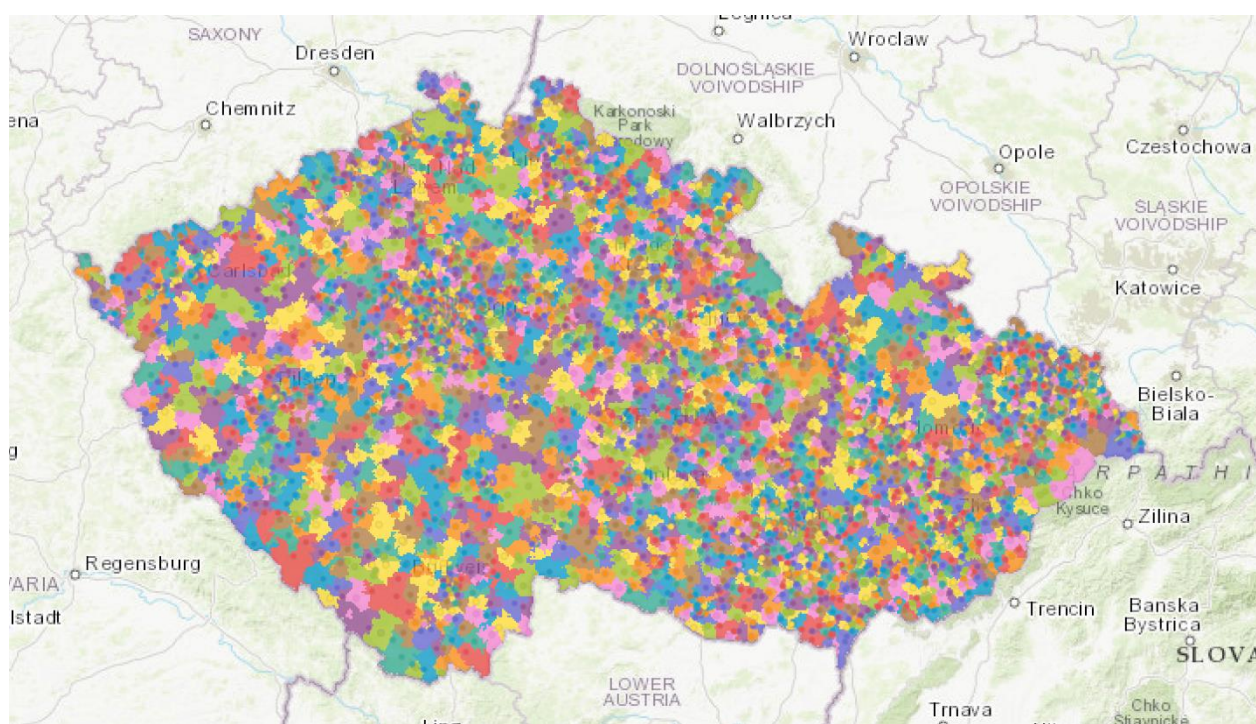
Jako základní územní jednotka pro vymezení statistických spádových obvodů (SSO) škol byla zvolena **základní sídelní jednotka (ZSJ)**. Důvodem je skutečnost, že spádové obvody škol nejsou skladebné ani do nejpodrobnějších statistických jednotek (53 408 jednotek k 1. 10. 2020), přičemž za ZSJ (22 655 jednotek k 1. 10. 2020) jsou dostupná data za většinu sledovaných indikátorů. Proto jsme vymezili statistický spádový obvod (SSO), který je přiřazen každé škole, přičemž zároveň každá ZSJ je přiřazena právě jedné škole. Výsledkem je, že je území Česka spojitě pokryto vzájemně se nepřekrývajícími SSO škol. Vymezení SSO škol je provedeno pro 1. stupeň základních škol.

Při vymezení SSO škol, tedy přiřazování ZSJ jednotlivým školám, bylo postupováno v těchto krocích:

1. Pokud je v obci jedna škola, jsou všechny ZSJ této obce přiřazeny dané škole. Tímto způsobem bylo přiřazeno 38,2 % ZSJ.
2. ZSJ, na jejímž území se vyskytují budovy s jednoznačně přiřazenou spádovou školou, jsou přiřazeny k té spádové škole, ke které převažuje spád (**podle převažujícího spádu**). Převažující spád je vypočten na základě informací o počtu obyvatel s trvalým pobytem včetně cizinců dle SLDB 2011 v jednotlivých budovách dané ZSJ. Tyto údaje jsou součástí bodové vrstvy RSO, na jejímž základě byly mapovány spádové obvody, novější data o počtu obyvatel přitom nejsou na úrovni jednotlivých budov dostupná. Tímto způsobem bylo přiřazeno 30,9 % ZSJ.
3. ZSJ, na jejímž území se nevyskytují žádné budovy s přiřazeným spádovým obvodem ke škole, jsou přiřazeny k té škole, která je od ZSJ nejbližší vzdálená (**podle vzdušné vzdálenosti**). Tímto způsobem bylo přiřazeno 25,9 % ZSJ.
4. ZSJ, na jejímž území se vyskytují budovy s nejednoznačně přiřazenou spádovou školou, se postupuje individuálně. V případě, že se jedná o společný spádový obvod pro celé město či městskou část, je využito kritérium **podle vzdušné vzdálenosti**. V případě, že pouze druhá spádová škola má společný spádový obvod pro celé město či městskou část (například školy s rozšířenou výukou jazyků), je využito kritérium **podle převažujícího spádu** dle první spádové školy. Takto individuálně bylo přiřazeno 5 % ZSJ.
5. Následně byla provedena kontrola, zda má každá škola přiřazenu alespoň jednu ZSJ a naopak, zda jsou všechny ZSJ k nějaké škole přiřazeny. V případě, že škola neměla vymezený SSO, byla individuálně posuzována situace v jejím okolí a byla vybrána nejvhodnější ZSJ z pohledu převládajícího spádu či vzdušné vzdálenosti, která byla škole přiřazena. Nemusí se přitom jednat o ZSJ, v níž se škola nachází. Takto bylo upraveno 0,2 % ZSJ.

Výsledek mapování spádových obvodů škol je součástí samostatného výstupu projektu v podobě online Mapy sociálně-ekonomických a dalších podmínek pro ZŠ. A jeho podoba je znázorněna na obrázku níže.

MAPA 1 | Mapa statistických spádových obvodů veřejných základních škol v ČR

Zdroj: Vlastní vizualizace mapy vytvořená autorským týmem.

A decorative horizontal bar consisting of a long grey rectangle on the left, a large white number '3' in the center, and a shorter grey rectangle on the right.

3

Dimenze 1: Vzdělanostní
a ekonomická úroveň
regionu

3 DIMENZE 1: VZDĚLANOSTNÍ A EKONOMICKÁ ÚROVEŇ REGIONU

První dimenze podchycuje **vzdělanostní a ekonomickou úroveň regionu**, resp. místní lokality, tedy obecné kontextové podmínky, ve kterých škola působí. Obecně lze říci, že vzdělanostní a ekonomická úroveň regionu, která indikuje dostupný lidský a ekonomický kapitál v okolí školy, se projevuje několika způsoby.

1. Vzdělanější rodiny mají vyšší vzdělanostní aspirace pro své děti a také častěji projevují větší zájem o veřejné dění v obci a aktivně prosazují své zájmy. Z jejich aspirací a aktivit v komunitě pak mohou profitovat jak jejich vlastní děti, tak i děti rodičů s nižším sociálním statutem. Obecně se v komunitách s vyšší mírou angažovanosti a hladinou aspirací projevuje intenzivnější sociální kontrola.
2. V prostředí s vyšší vzdělaností je větší pravděpodobnost, že se dětem z rodin s nižším sociálním statutem dostane vzdělanostní podpory od někoho jiného v jejich okolí.
3. Prostedí s vyšší vzdělaností úrovní vykazují vyšší míru vzájemné důvěry a spolupráce mezi rodiči.
4. Ekonomická aktivita obyvatel zlepšuje šance místních obyvatel k uplatnění na běžném pracovním trhu a tím podporuje profesní a vzdělanostní aspirace dětí a mladých lidí.
5. Ekonomická výkonnost regionu ovlivňuje prostřednictvím rozpočtového určení daní i úroveň veřejných rozpočtů a kvalitu dostupné infrastruktury, včetně služeb pro děti a školství.
6. Socioekonomické prostředí také obecně ovlivňuje možnosti škol. Školy v místech s nižším vzdělanostním a ekonomickým kapitálem mají častěji problémy při rekrutaci nových učitelů a jsou omezeny v možnostech svých aktivit (Gewirtz 1998)⁵.

Geografickou jednotkou sledování budou katastrální území (v městském prostředí) nebo obce (ve venkovském prostředí).

Pro měření první dimenze byly vybrány tyto tři indikátory.

1. VZDĚLANOSTNÍ INDEX
2. INDEX SOCIOEKONOMICKÉHO STATUSU
3. PRŮMĚRNÝ PŘÍJEM FYZICKÝCH OSOB

3.1 Indikátor 1: Vzdělanostní index

Vzdělání populace lokality představuje základní dimenzi jejího socioekonomického statusu, navíc je přímo spjato s dostupností kulturních zdrojů. Ty ovlivňují vztah ke škole (hodnota vzdělání) i vzdělanostní aspirace, tedy klíčové faktory ovlivňující výsledky ve vzdělávání.

INDIKÁTOR 1: VZDĚLANOSTNÍ INDEX	
Definice	hodnotící i signalizační indikátor kontextový indikátor celkové úrovně vzdělanosti v regionu mezinárodní ukazatel ISLED – International Standard Level of Education (Schröder, Ganzeboom 2013)
Zdroj dat	SLDB
Periodicita	1x za 10 let
Úroveň sledování	nejmenší = základní sídelní jednotka (ZSJ), lze agregovat do větších celků (katastrální území)

Vzdělanostní struktura bude měřena pomocí indexu, k němuž budou vstupní data zajištěna ve formě stupňů nejvyššího dosaženého vzdělání podle ČSÚ, jde o 11 kategorií použitých ve SLDB 2011 (měření na základě vzdělávacího stupně mezinárodní klasifikace ISCED 97 se jeví jako nevhodná). Tento údaj však poskytuje ordinální znak, nevyjadřuje tak intervalové vzdálenosti mezi jednotlivými kategoriemi, proto bude následně převeden na **index vzdělanostní úrovně ISLED – International Standard Level of Education** (Schröder, Ganzeboom 2013)⁶. Ten představuje jednodimenzionální skóre pro úroveň vzdělanosti, jde o podobný metodický postup jako při konstrukci indexu socioekonomického statusu ISEI (International Socio-Economic Index of Occupational Status). Samotné odvození hodnot vychází ze dvou metod: optimálního škálování pro všechny vzdělanostní kategorie specifické pro jednotlivé

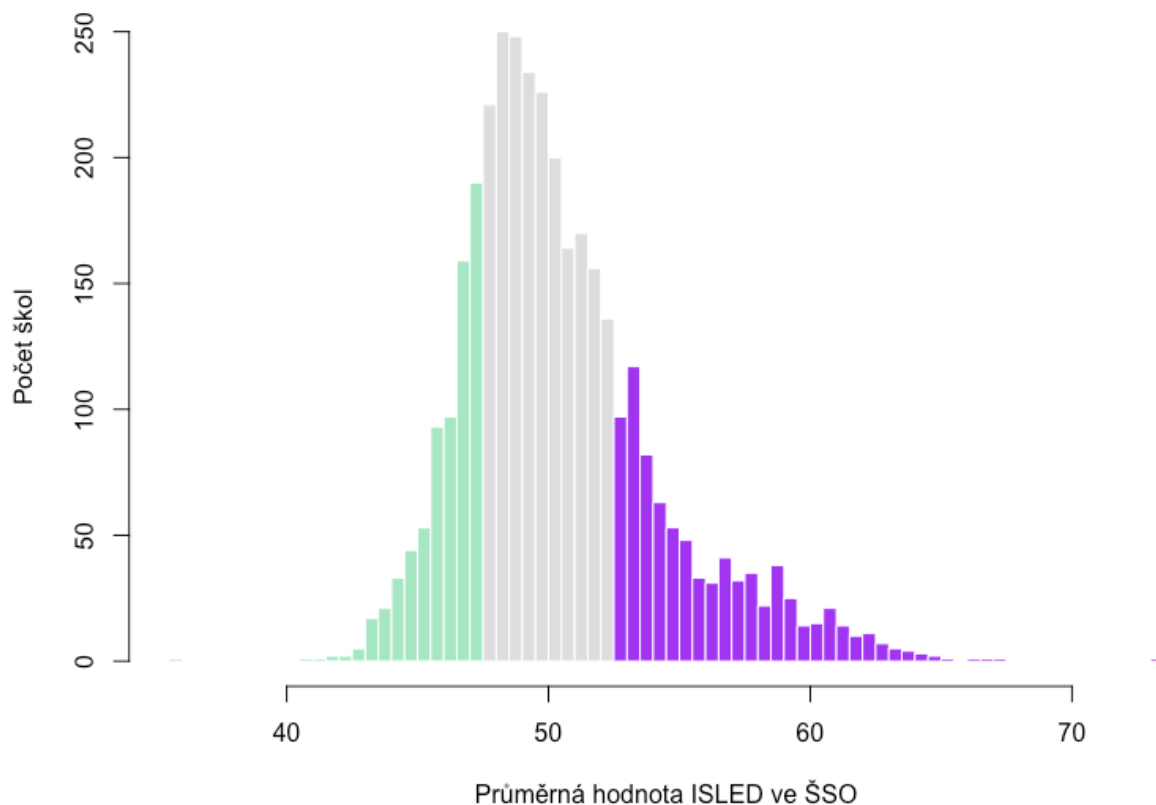
⁵ Gewirtz, S. (1998). Can all schools be successful? An exploration of the determinants of school "success". Oxford Review of Education, vol 24 (4): 439–457.

⁶ Schröder, H., & Ganzeboom, H. B. (2013). Measuring and modelling level of education in European societies. European Sociological Review, 30(1), 119–136.

země v Evropském sociálním výzkumu (ESS 1–4) a dále kvalitu měření zlepšuje modelováním úrovně vzdělání jako hodnoty latentní proměnné.

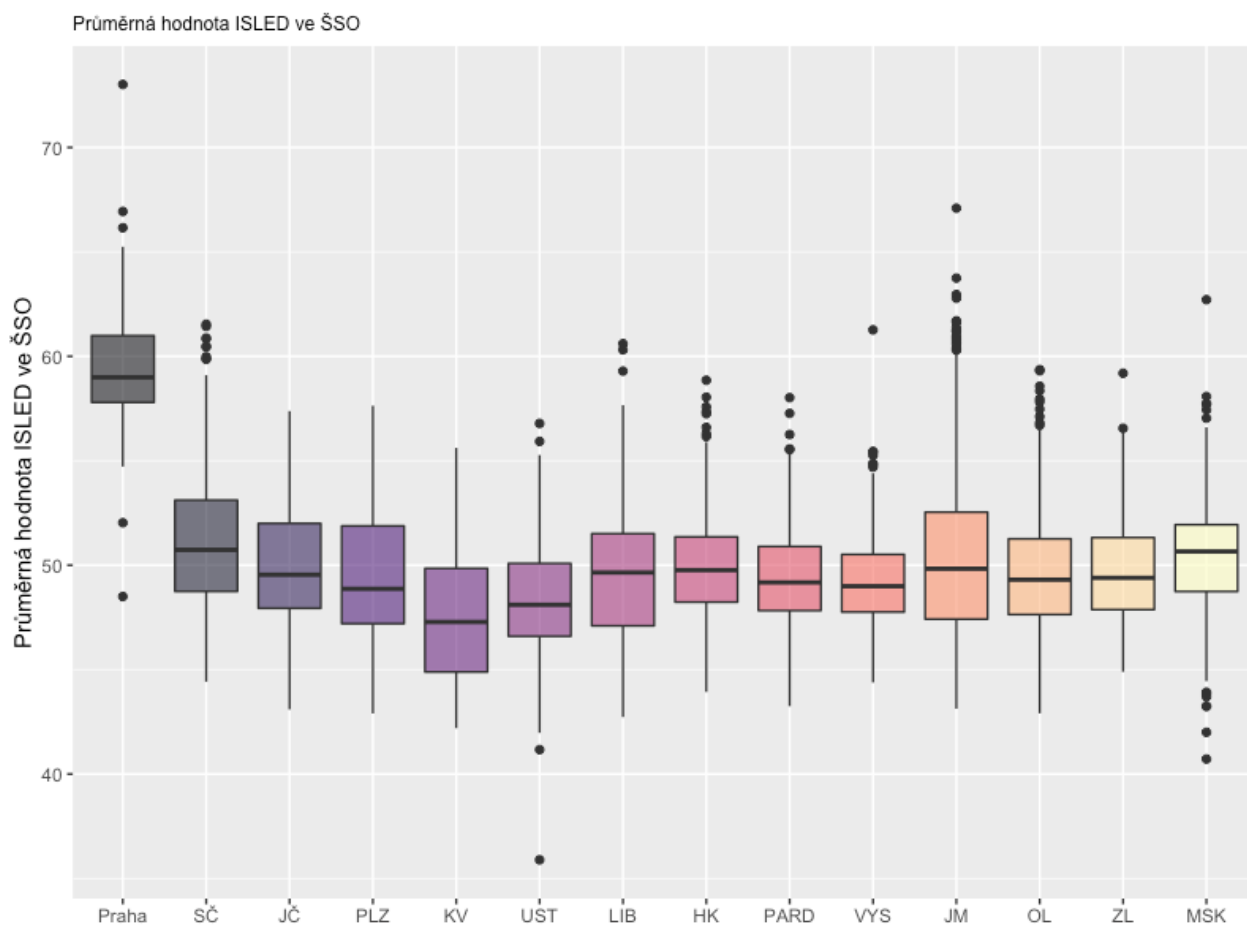
Průměrná hodnota tohoto indikátoru ve spádovém obvodu za školu je 50,45. Rozdělení jeho hodnot mezi statistickými školskými obvody ukazuje následující histogram. Zeleně jsou v něm vyznačeny hodnoty spodních 25 procent škol a fialově hodnoty horních 25 procent škol.

OBRÁZEK 1 | Histogram hodnot *indikátoru 1: Vzdělanostní index* za statistické spádové obvody ZŠ

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

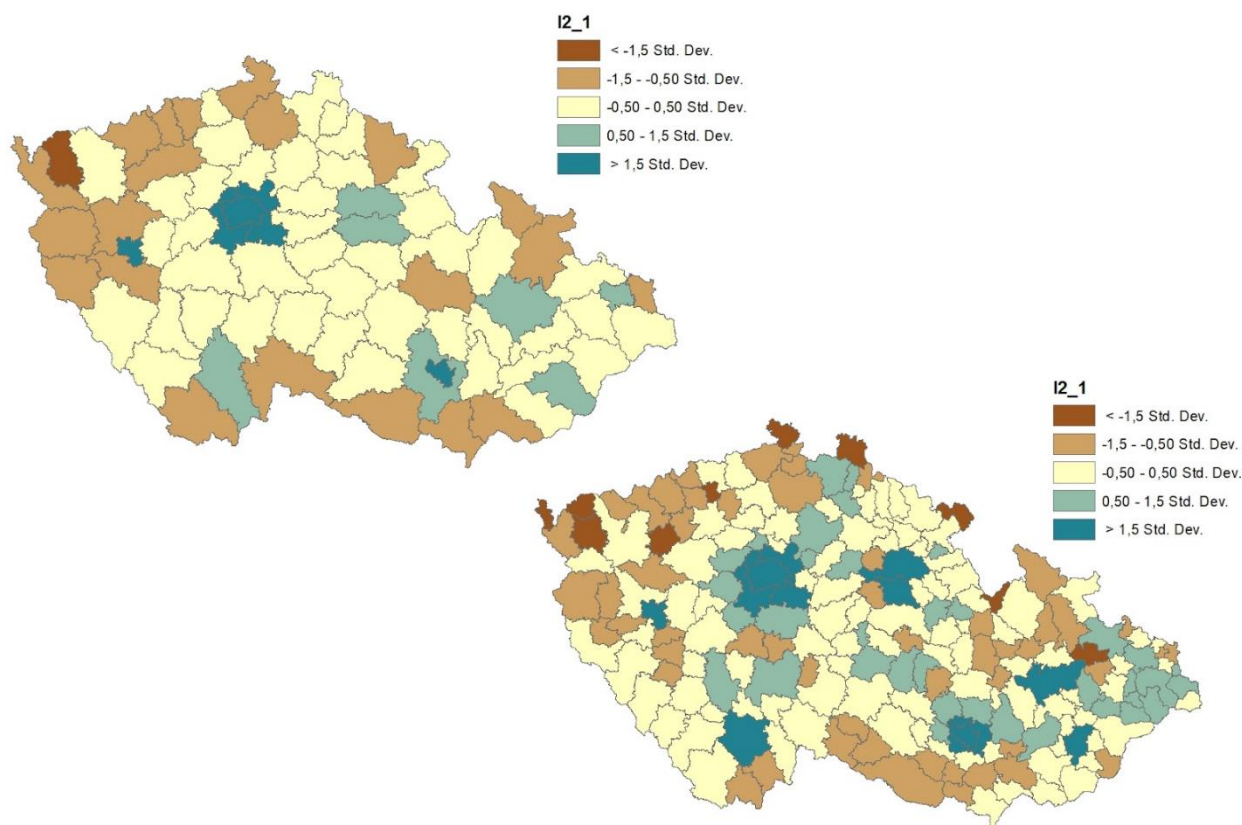
Úroveň tohoto indikátoru se výrazně liší v porovnání mezi jednotlivými kraji. Relativně nejhorší úroveň je v průměru ve spádových obvodech škol v Karlovarském kraji. Vyšší zastoupení škol v nejnižším percentilu nalezneme i v Ústeckém a Moravskoslezském kraji.

OBRÁZEK 2 | Kvartilový graf hodnot *indikátoru 1: Vzdělanostní index* za kraje ČR

Zdroj: Vlastní vizualizace vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

Podrobnější územní strukturu distribuce tohoto indikátoru můžeme vidět na dvou mapkách níže: na první jsou relativní hodnoty zobrazeny ve struktuře okresů a na druhé ve struktuře obcí s rozšířenou působností. Žlutou barvou jsou zobrazena území, která odpovídají průměrným hodnotám, červenou barvou území více zatížená. V tmavě červených regionech je hodnota vzdělanostního indexu o více než 1,5násobek směrodatné odchylky níže než průměr. Ve světle červených regionech je níže o 0,5násobek až 1,5násobek směrodatné odchylky od průměru. Naopak regiony zobrazené modře jsou nad republikovým průměrem – v případě světle modré barvy o 0,5násobek až 1,5násobek směrodatné odchylky a v případě tmavě modré o více než 1,5násobek směrodatné odchylky.

Nadprůměrných hodnot vzdělanostní úrovně dosahují Praha a některá krajská města (Brno, Plzeň, České Budějovice, Hradec Králové, Pardubice, Olomouc či Zlín). Naopak nejhůře na tom jsou ORP Aš, Sokolov, Podbořany, Bílina, Rumburk, Frýdlant, Broumov, Králíky či Vítkov.

MAPA 2 A 3 | Mapová vizualizace hodnot *indikátoru 1: Vzdělanostní index* za okresy a obce s rozšířenou působností v ČR

Zdroj: Vizualizace dat v mapě vytvořené autorským týmem.

3.2 Indikátor 2: Index socioekonomického statusu

Sociální status je v praxi nejčastěji konceptualizován jako socioekonomický status (SES), případně v odlišné tradici jako koncept sociální třídy. Oproti vzdělanostnímu indexu je tento index založen na pozici povolání obyvatel daného území na trhu práce.

INDIKÁTOR 2: INDEX SOCIOEKONOMICKÉHO STATUSU ŽÁKŮ ŠKOLY

Definice	hodnotící i signalizační indikátor kontextový indikátor celkové úrovně socioekonomického statusu v regionu mezinárodní ukazatel profesní struktury ISCO (ISCO-08) → Socioekonomický status / třídní postavení (různé varianty: ISEI-08, SIOPS; ESEC, ESeG, EGP) (Ganzeboom, Treiman; Holý, Šafr 2012)
Zdroj dat	SLDB
Periodicita	1x za 10 let
Úroveň sledování	nejmenší = základní sídelní jednotka (ZSJ), lze agregovat do větších celků (katastrální území)

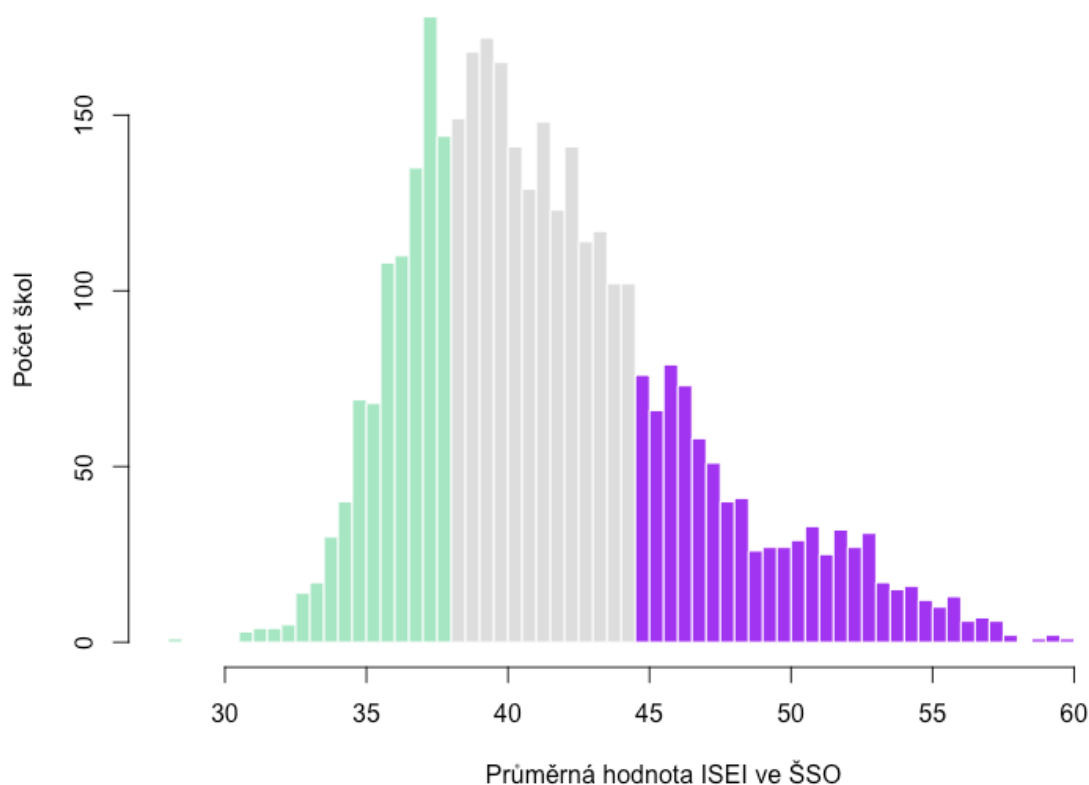
Při měření vertikálního sociálního postavení ve společenské struktuře rozlišujeme dva přístupy: graduální „žebříček“ společenského statusu nebo třídní klasifikaci – rozdělení do relativně nižšího počtu vnitřně homogenních sociálních skupin se společným definičním znakem, jakým je například pozice na trhu práce. Socioekonomický status lze měřit různými přístupy: nejčastěji pomocí vzdělání, příjmu, zaměstnanecké pozice nebo pozice na trhu práce, a to v zásadě třemi způsoby. Buď využijeme pouze jednu z těchto složek jako hlavní, zastupující (proxy) ukazatel SES, např. vzdělání, nebo z jedné (či více) složek zkonstruujeme univerzální index statusu. Nejčastěji jsou na základě údajů o povolání vytvářeny indexy socioekonomického statusu nebo prestiže. Třetí možností je multidimenzionální status, kdy je každému přiřazena unikátní hodnota v různých složkách statusu a pak na základě jejich kombinací lze konstruovat buď status celkový, nebo jeho dílčí dimenze.

Při měření SES lokalit škol jsme se rozhodli pro druhou možnost konceptualizace, a to s využitím operacionalizace dle mezinárodního indexu socioekonomického statusu ISEI (v nové verzi ISEI-08 [Ganzeboom 2010]), což je v současnosti nejběžnější přístup v sociologii a příbuzných disciplínách. Vzhledem k tomu, že ISEI je přímo odvozen z vykonávané profese, hovoří se také někdy o profesním statusu. Výpovědi ohledně vykonávaného povolání,

resp. pracovní činnosti (v současnosti či minulosti), jsou nejprve zakódovány do mezinárodní klasifikace povolání ISCO-08 a z ní se pak vytvoří měřítko socioekonomického statusu a sociální třídy. ISEI nabývá hodnot od 11 (např. pomocný pracovník v zemědělství, při přípravě jídel nebo metař) do maxima 89 (např. lékař či advokát). Tento postup má zároveň výhodu v tom, že datový soubor bude rovněž obsahovat pomocnou konstrukční proměnnou (ISCO-08), z níž lze konstruovat i alternativní indexy a také profesně třídní schémata. (Podrobněji k tomuto postupu viz Šafr, Holý 2012.)⁷

Průměrná hodnota tohoto indikátoru je za všechny spádové obvody škol 41,6. Rozdělení hodnot mezi školními obvody ukazuje následující histogram. Zeleně jsou v něm vyznačeny hodnoty spodních 25 procent škol a fialově hodnoty horních 25 procent škol.

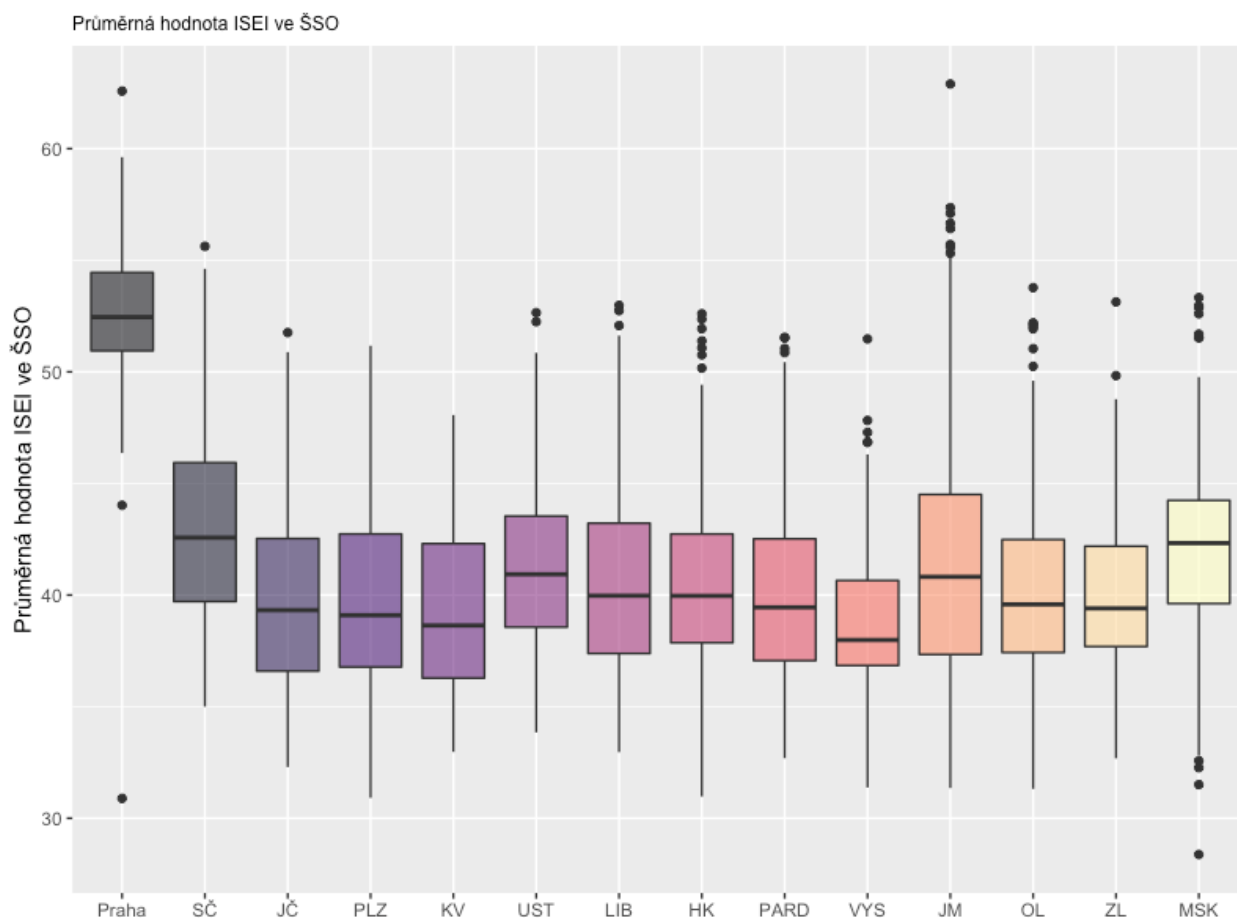
OBRÁZEK 3 | Histogram hodnot indikátoru 2: Index socioekonomického statusu za statistické spádové obvody ZŠ

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

Úroveň tohoto indikátoru se odlišuje také při porovnání mezi jednotlivými kraji. Relativně nejhorší úroveň je v průměru ve spádových obvodech škol na Vysočině a v Karlovarském, Jihočeském či Plzeňském kraji. Vyšší zastoupení extrémních hodnot v nejnižším percentilu nalezneme i v Moravskoslezském kraji. Tento indikátor je více závislý na podílu venkovských oblastí.

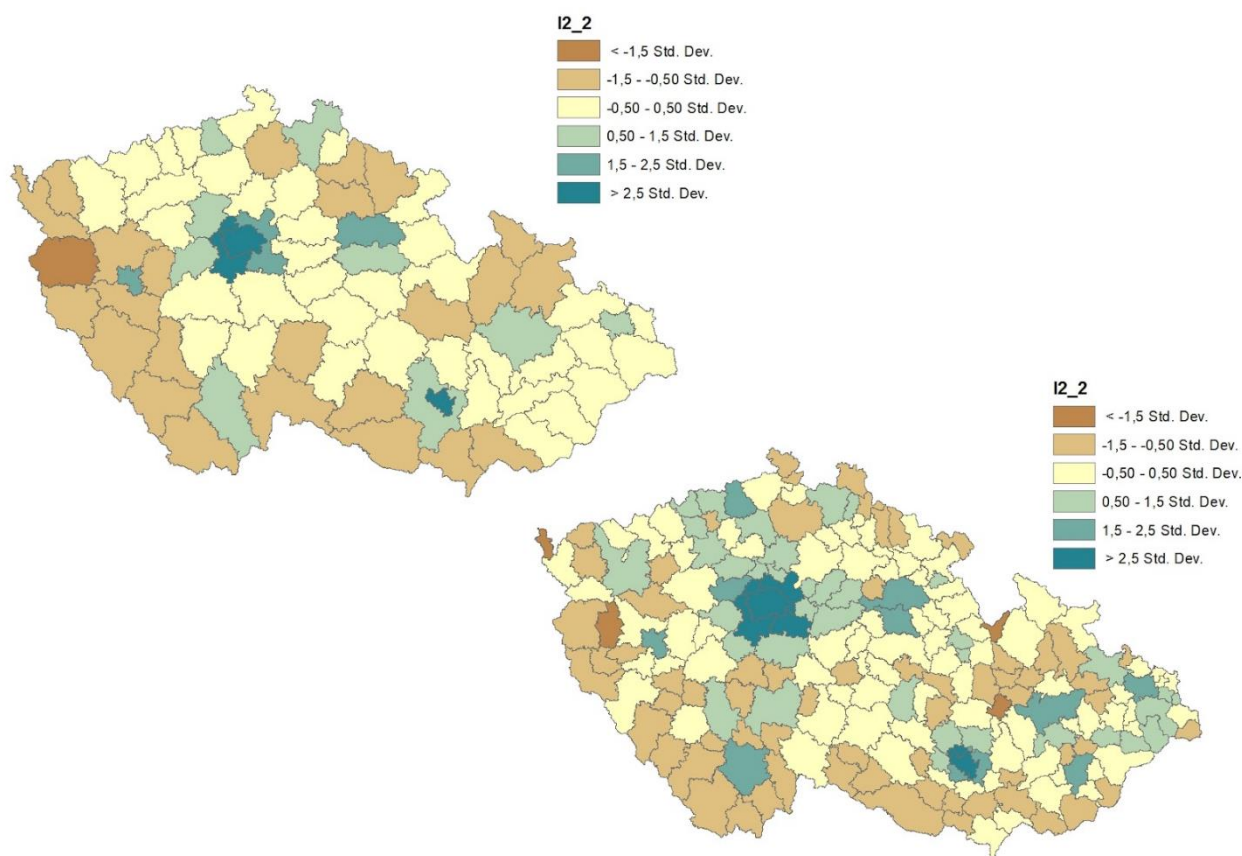
⁷ Šafr, J., Holý, D. (2012). „Měření sociálního statusu a sociálních tříd na základě povolání.“ Pp. 140–180 in J. Krejčí, Y. Leontiyeva. (eds.). Cesty k datům. Zdroje a management sociálněvědných dat v České republice. Praha: Sociologické nakladatelství.

OBRÁZEK 4 | Kvartilový graf hodnot *indikátoru 2: Index socioekonomického statusu* za kraje ČR

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

Podrobnější územní strukturu distribuce tohoto indikátoru můžeme vidět na dvou mapkách níže: na první jsou relativní hodnoty zobrazeny ve struktuře okresů a na druhé ve struktuře obcí s rozšířenou působností. Žlutou barvou jsou zobrazena území, která odpovídají průměrným hodnotám, červenou barvou území více zatížená. V tmavě červených regionech je hodnota vzdělanostního indexu o více než 1,5násobek směrodatné odchylky níže než průměr. Ve světle červených regionech je níže o 0,5násobek až 1,5násobek směrodatné odchylky od průměru. Naopak regiony zobrazené modře jsou nad republikovým průměrem – v případě světle modré barvy o 0,5násobek až 1,5násobek směrodatné odchylky, v případě lehce tmavě modré o 1,5násobek až 2,5násobek směrodatné odchylky a v případě nejtmažěji modré o více než 2,5násobku směrodatné odchylky.

Nadprůměrných hodnot dosahují zejména Praha a Brno, následovány Plzní. Naopak nejhůře na tom jsou ORP Aš, Stříbro, Králíky či Konice.

MAPA 4 A 5 | Mapová vizualizace hodnot *indikátoru 2: Index socioekonomického statusu* za okresy a obce s rozšířenou působností v ČR

Zdroj: Vizualizace dat v mapě vytvořené autorským týmem.

3.3 Indikátor 3: Průměrný příjem fyzických osob

Výše příjmu je základním údajem ekonomické situace. Výše příjmu ukazuje, které životní náklady a potřeby si může jednotlivec či domácnost dovolit. Vyšší příjem je tak předpokladem pro vyšší finanční podporu dětí ve vzdělávání (investice do vzdělávání) a umožňuje volbu ve vzdělávání. Nízké příjmy obyvatel v regionu signalizují jejich méně výhodnou pozici na trhu práce, nižší kvalitu života a vyšší riziko sociálního vyloučení. Předpokládáme, že negativní důsledky příjmové chudoby, především pak v případě těch nejnižších hodnot, se mohou negativně podepsat na vzdělávání v daném regionu. Příjmová chudoba se negativně může projevit jak ze strany školy (slabé financování) a pedagogického sboru (nízké platy, méně aprobovaných), tak ze strany rodičů (nespolupráce se školou) a dětí (absence).

INDIKÁTOR 3: PRŮMĚRNÝ PŘÍJEM FYZICKÝCH OSOB

Definice	průměrný roční příjem fyzických osob ze závislé činnosti = úhrn ročního základu daně z příjmů ze závislé činnosti (tj. superhrubá mzda) za všechny poplatníky daně (podaná daňová přiznání) v regionu dělený počtem poplatníků a očištěný o odvody na sociální a zdravotní pojištění (34,5 %)
Zdroj dat	MF ČR – FÚ (dle přiznání k dani z příjmu)
Periodicita	každoročně, víceleté průměry (2014)
Úroveň sledování	v rámci systému indikátorů pro hodnocení kontextu školy: obec / městská část

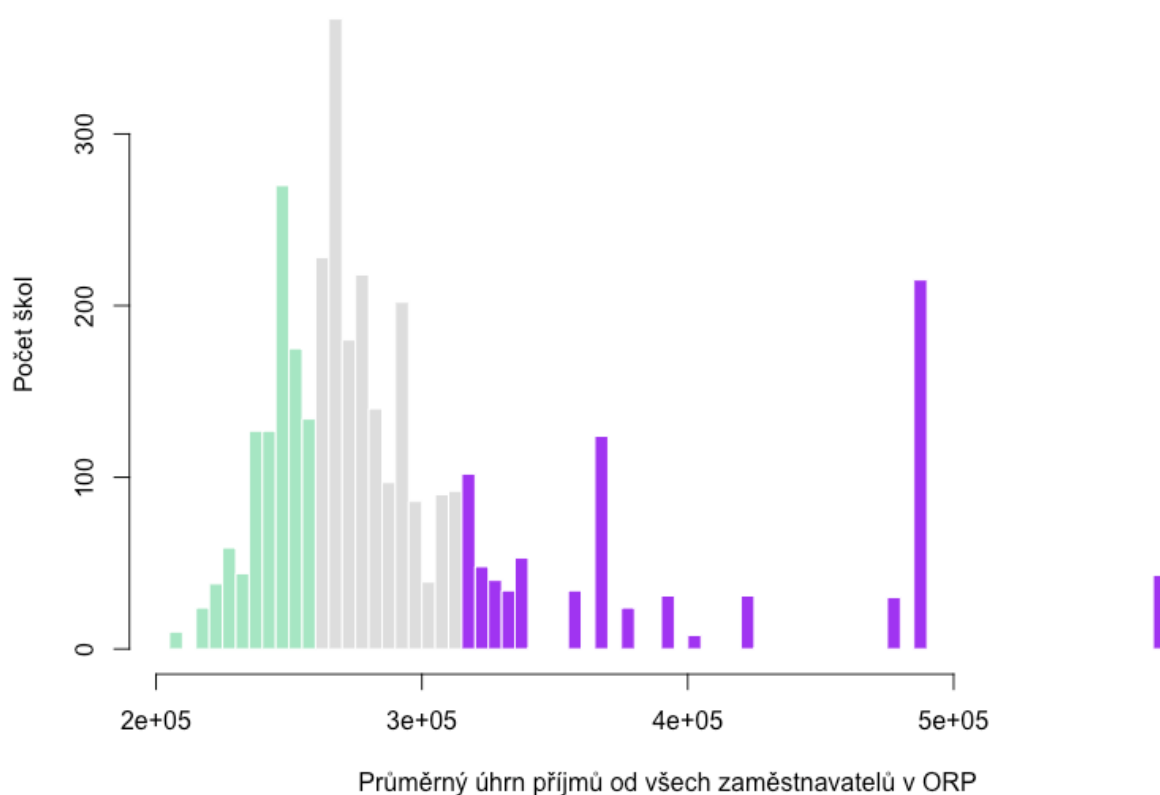
Pro měření příjmové situace využíváme průměrný měsíční příjem ze závislé činnosti získaný z údajů osob, které samy podávaly daňové přiznání. V současnosti se jedná o jediný údaj o příjmové situaci jednotlivců, který je dostupný v podrobném územním detailu pro celé Česko. Z dat Ministerstva financí je možné pro každou obec získat roční částky jednotlivých základů daně z příjmů pro osoby, které samy podávaly daňové přiznání. Tato data jsou dostupná každoročně. Například v roce 2011 celkem vykázalo příjmy ze závislé činnosti 1 039 068 osob, což odpovídá cca 28 % všech zaměstnanců (podle SLDB 2011). Pomocí celkové částky a počtu daňových přiznání v každé obci je vypočítán průměrný daňový základ, který je převeden na průměrnou hrubou měsíční mzdu.

Data o výši příjmů vypovídají o aktuální ekonomické bilanci a neměří celkovou ekonomickou situaci (bohatost) jednotlivců, byť s ní do určité míry souvisí. V současnosti jsou tato příjmová data dostupná v agregátní podobě za obce v Česku, tj. vyjadřují průměrné hodnoty v obcích, nikoli příjmovou nerovnost mezi obyvateli v rámci obce. V malých obcích tak může hodnoty vychýlit malý počet vysokopříjmových obyvatel, ve velkých obcích průměrné hodnoty nezachytí rozdíly mezi jednotlivými čtvrtěmi města. Z těchto důvodů a také z důvodu meziročních výkyvů v datech je nutné tento indikátor vážit a sledovat pětileté klouzavé průměry. V případě získání detailnějších dat od MF by tyto metodologické problémy odpadly.

Vzhledem k tomu, že jde o kontextový indikátor celkové úrovně socioekonomického statusu v širším území, ve kterém se škola nachází, tak ho zpracováváme primárně na úrovni obcí s rozšířenou působností (ORP).

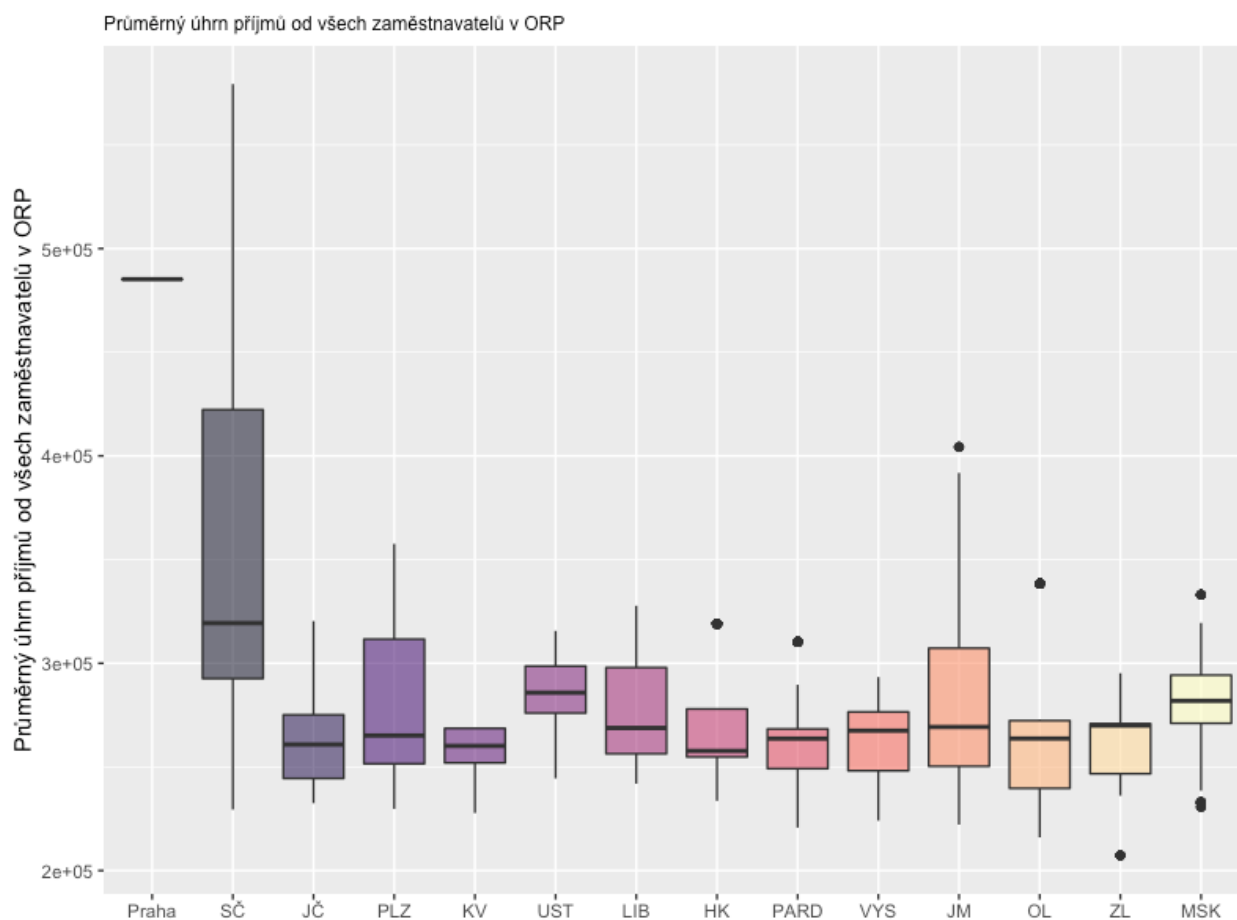
Průměrná hodnota tohoto indikátoru v ORP je 298.267 Kč. Jeho rozdělení mezi školami ukazuje následující histogram. Zeleně jsou v něm vyznačeny hodnoty spodních 25 procent škol a fialově hodnoty horních 25 procent škol. V tomto směru vidíme silnou diferenci v horním kvartilu hodnot.

OBRÁZEK 5 | Histogram hodnot indikátoru 3: Průměrný příjem fyzických osob za statistické spádové obvody ZŠ

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

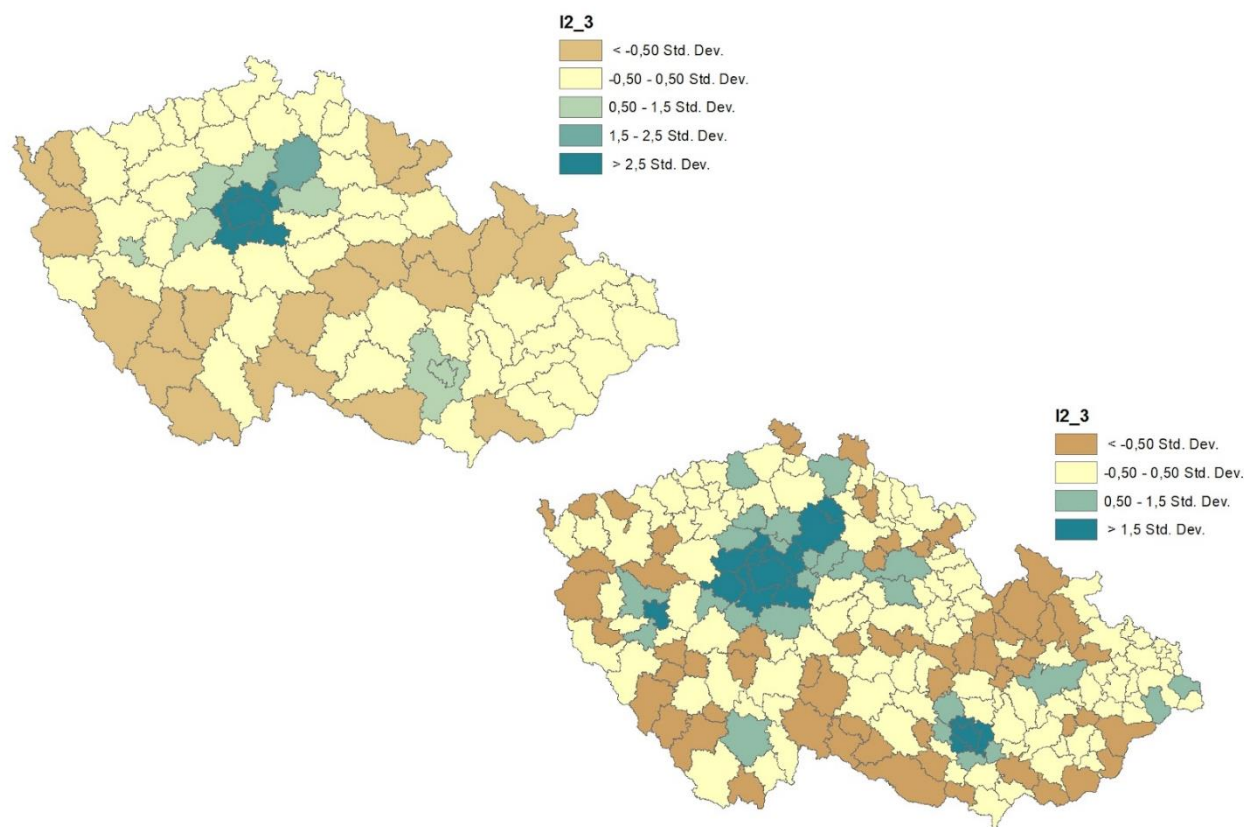
Úroveň tohoto indikátoru se liší v porovnání mezi jednotlivými kraji. Relativně nejlepší úroveň je v průměru ve spádových obvodech škol v Praze a Středočeském kraji. Naopak nejhůře je na tom Zlínský a Olomoucký kraj.

OBRÁZEK 6 | Kvartilový graf hodnot *indikátoru 3: Průměrný příjem fyzických osob za kraje ČR*

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

Podrobnější územní strukturu distribuce tohoto indikátoru můžeme vidět na dvou mapkách níže: na první jsou relativní hodnoty zobrazeny ve struktuře okresů a na druhé ve struktuře obcí s rozšířenou působností. Žlutou barvou jsou zobrazena území, která odpovídají průměrným hodnotám, červenou barvou území více zatížená. Ve světle červených regionech je níže o 0,5násobek až 1,5násobek směrodatné odchylky od průměru. Naopak regiony zobrazené modře jsou nad republikovým průměrem – v případě světle modré barvy o 0,5násobek až 1,5násobek směrodatné odchylky, v případě lehce tmavě modré o 1,5násobek až 2,5násobek směrodatné odchylky a v případě nejtmažěji modré o více než 2,5násobku směrodatné odchylky.

Nadprůměrných hodnot dosahují zejména Praha, některá ORP Středočeského kraje a Brno. Naopak relativně hůře jsou na tom ORP vnitřních a vnějších periferií. Tedy míst, kde jsou relativně horší příležitosti na lokálních trzích práce a zároveň i horší dopravní dostupnost do regionálních center.

MAPA 6 A 7 | Mapová vizualizace hodnot *indikátoru 3: Průměrný příjem fyzických osob* za okresy a obce s rozšířenou působností v ČR

Zdroj: Vizualizace dat v mapě vytvořené autorským týmem.

3.4 Celková hodnota Dimenze 1: Vzdělanostní a ekonomická úroveň regionu

Hodnoty indikátorů první dimenze (Vzdělanostní index, Index socioekonomického statusu a Průměrný příjem fyzických osob) lze dobře agregovat do jedné proměnné. To usnadňuje rychlý pohled na školy a jejich rozložení pomocí souhrnného indexu. Pro odlišnosti mezi jednotlivými školami je pak vhodné se seznámit s hodnotami jednotlivých indikátorů.

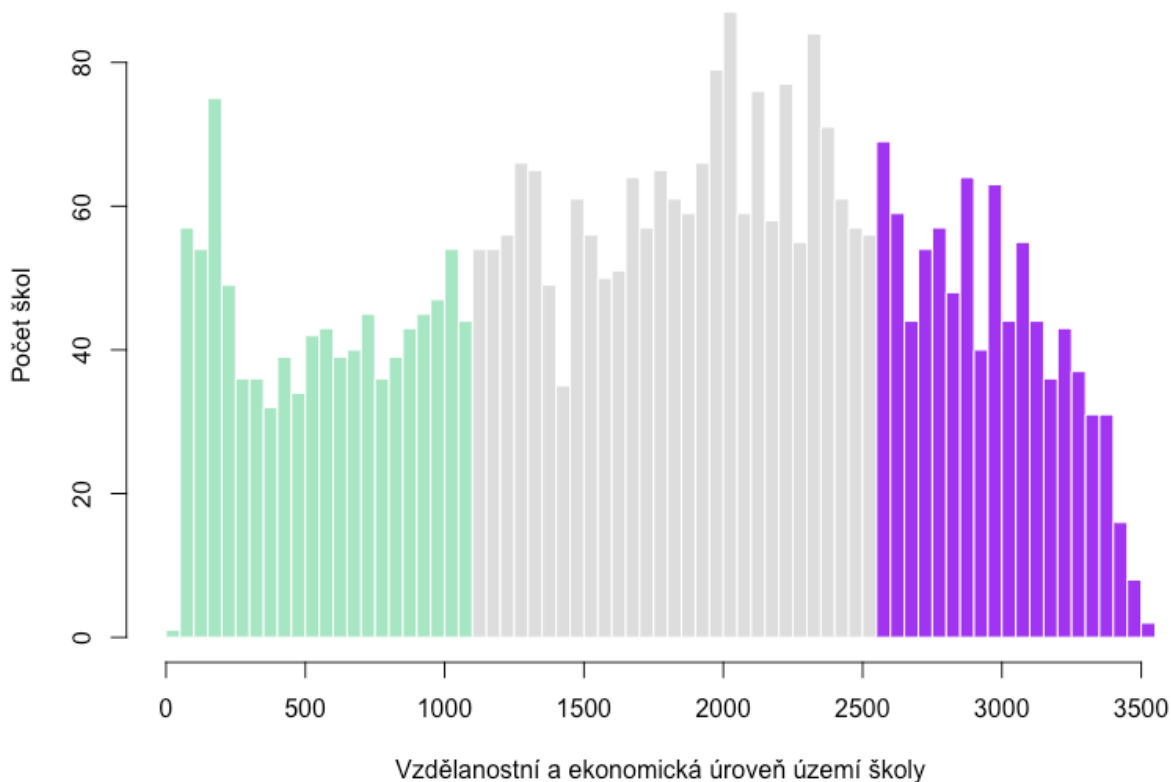
Agregovaný indikátor byl počítán jako průměrné pořadí školy z hodnot Vzdělanostního indexu (ISLED) v okolí školy a Indexu socioekonomického statusu (ISEI) v okolí školy a průměrné mzdy v ORP, kde se škola nachází. Takto vytvořený indikátor vykazuje výraznou reliabilitu (Cronbachovo alfa = 0,873) a není citlivý k extrémním hodnotám, ale jeho hodnota odpovídá celkové vzdělanostní a ekonomické struktuře regionu, kde se škola nachází.

TABULKA 5 | Korelační vztahy mezi indikátory první dimenze

	Průměrná hodnota ISEI ve ŠSO	Průměrná hodnota ISLED ve ŠSO	Průměrný úhrn příjmů od všech zaměstnavatelů v ORP
Průměrná hodnota ISEI ve ŠSO	1	0,920	0,619
Průměrná hodnota ISLED ve ŠSO	0,920	1	0,549
Průměrný úhrn příjmů od všech zaměstnavatelů v ORP	0,619	0,549	1

Následující histogram vykresluje rozložení souhrnných hodnot za školy (resp. statistické spádové obvody škol) a barevně zvýrazňuje 25 % škol s nejpříznivějšími hodnotami (zelená) a naopak 25 % školských spádových obvodů s nejméně příznivými hodnotami (fialová) úrovně regionu.

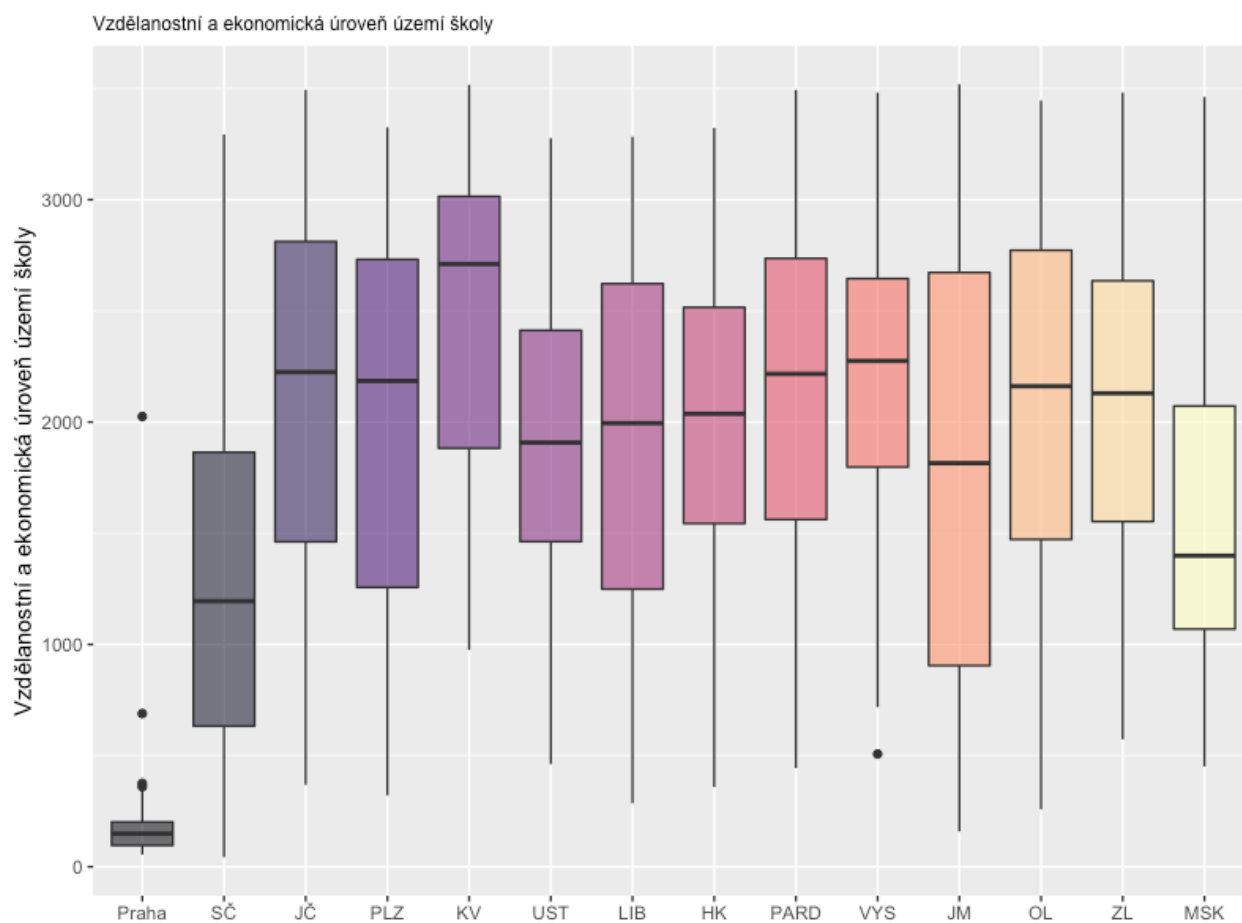
OBRÁZEK 7 | Histogram hodnot dimenze 1: Vzdělanostní a ekonomická úroveň regionu za statistické spádové obvody ZŠ

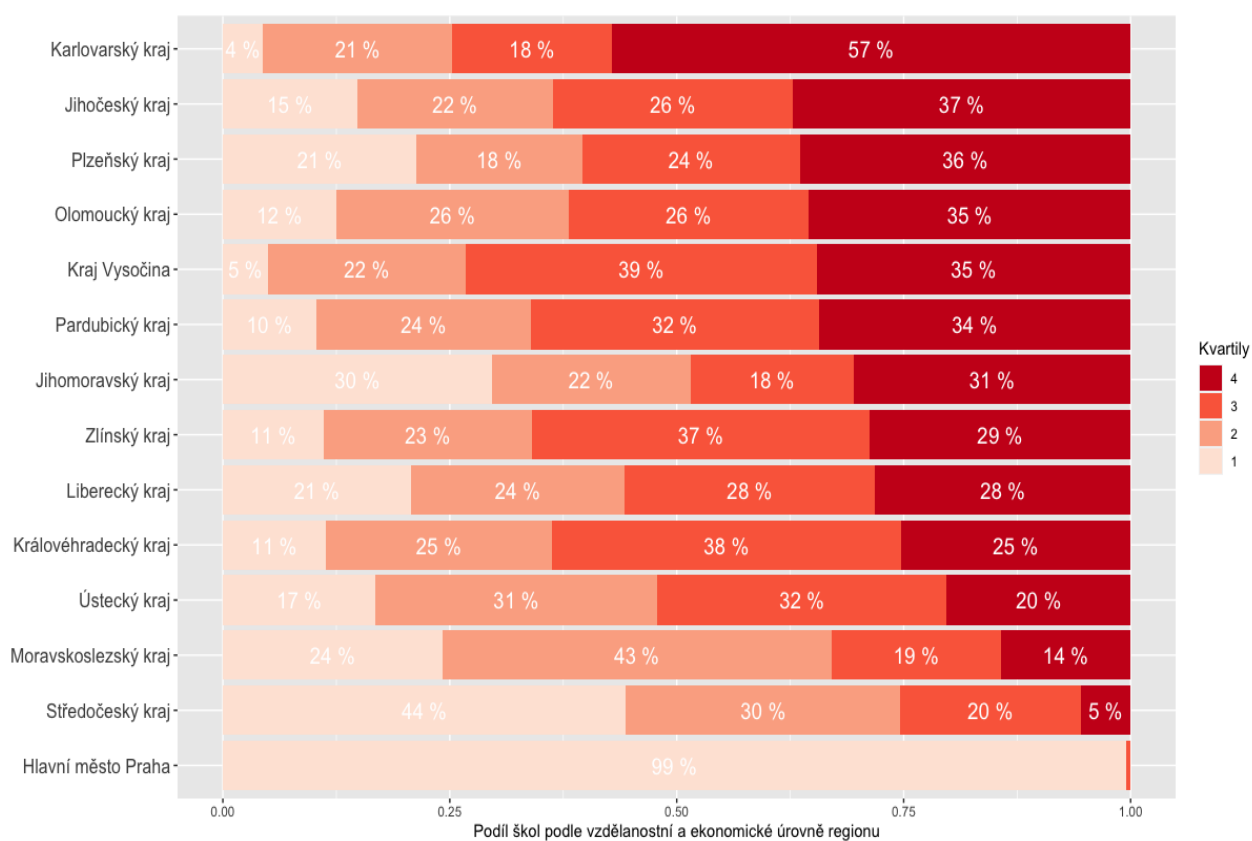
Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

Obecně hůře v tomto indikátoru skórují venkovské oblasti a oblasti ve vnějších i vnitřních periferiích. Relativně více skórující regiony jsou typické horší vzdělanostní úrovní dospělé populace a větším zastoupením obyvatel v nízkokvalifikovaných profesích (častěji například v zemědělství). Relativně jde o starší oblasti s obecně nižší dostupností služeb a horší dopravní dostupností.

I v celkové úrovni hodnoty dimenze 1 Vzdělanostní a ekonomická úroveň regionu se jednotlivé kraje liší. Relativně nejhorší je podíl ve spádových obvodech škol v Karlovarském kraji. Dále pak i v Jihočeském kraji, Plzeňském a Olomouckém kraji či na Vysočině. Naopak zcela se vymyká ostatním krajům hlavní město Praha, kde je vyšší vzdělanostní i příjmová úroveň.

OBRÁZEK 8 | Kvartilový graf souhrnných hodnot *dimenze 1: Vzdělanostní a ekonomická úroveň regionu* za kraje ČR

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

OBRÁZEK 9 | Srovnání škol v krajích dle dimenze 1: ekonomická úroveň regionu (kvartily)

Zdroj: Vlastní výpočty a autorsky vytvořený graf.

A decorative horizontal bar consisting of a long grey rectangle on the left, a large white number '4' with a black outline in the center, and a shorter grey rectangle on the right.

4

Dimenze 2: Míra ohrožení
chudobou a sociálním
vyloučením

4 DIMENZE 2: MÍRA OHROŽENÍ CHUDOBOU A SOCIÁLNÍM VYLOUČENÍM

Další dimenze zachycuje **míru ohrožení chudobou a sociálním vyloučením**, což úzce souvisí se vznikem tzv. sociálně vyloučených lokalit a segregovaných škol. Obecně platí, že školy v blízkosti sociálně vyloučených lokalit mají horší pověst a jsou méně vyhledávány středostavovskými rodiči (GAC 2015)⁸. Zároveň jsou více ohroženy tzv. white-flight, tedy odlivem dětí z majoritních středostavovských rodin v okamžiku, kdy se ve třídě či škole zvýší podíl etnický či sociálně odlišných žáků (Kašparová, Suralová 2014)⁹. Školy tak získávají stejnou negativní image jako jejich okolí. Tato stigmatizace se pak může projevat i problémy školy při hledání nových pedagogických pracovníků.

Geografickou jednotkou sledování jsou katastrální území (v městském prostředí) nebo obce (ve venkovském prostředí).

Vybrány byly následující tři indikátory.

4. PODÍL DĚTÍ NAROZENÝCH MATKÁM S NEJVÝŠE ZÁKLADNÍM VZDĚLÁNÍM
5. PODÍL PŘÍJEMCŮ STÁTNÍCH DÁVEK (PŘÍSPĚVEK NA ŽIVOBYTÍ)
6. VÝSKYT SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH LOKALIT

4.1 Indikátor 4: Podíl dětí narozených matkám s nevyšší základním vzděláním

Základní či nižší vzdělání je jedním ze základních příznaků chudoby. Lidé s minimálním vzděláním jsou dlouhodobě znevýhodněni na trhu práce a více ohroženi nezaměstnaností či minimálními příjmy.

INDIKÁTOR 4: PODÍL DĚTÍ NAROZENÝCH MATKÁM S NEJVÝŠE ZÁKLADNÍM VZDĚLÁNÍM

Definice	podíl živě narozených dětí matkám s nevyšší základním vzděláním na celkovém počtu živě narozených dětí (v %)
Zdroj dat	ČSÚ – Evidence narozených
Periodicita	roční, zde tříleté období (2014–2016)
Úroveň sledování	v rámci systému indikátorů pro hodnocení kontextu školy: obec / městská část

Vzhledem k relativně vysokým nárokům, které český vzdělávací systém na rodinu žáků klade, je vzdělání rodičů klíčovým faktorem ovlivňujícím úspěšnost vzdělávání dítěte. Indikátor přímo měří podíl dětí, které v dané věkové kategorii vyrůstají v rodinách, kde rodiče mají horší podmínky a dovednosti v podpoře dětí v oblasti vzdělávání. Indikátor navíc nepřímě indikuje i míru chudoby rodin žáků, která může mít negativní vliv na možnost účasti dítěte na dalších aktivitách školy (kroužky, školy v přírodě, lyžařské výcviky apod.). Rodiče těchto dětí jsou častěji nezaměstnaní, popřípadě zaměstnaní ve směnném provozu. Rodiny tak řeší problémy buď s nedostatkem finančních prostředků, nebo nedostatkem času na podporu dítěte.

Indikátor má hodnotící charakter. Čím vyšší hodnotu indikátor ukazuje, tím ohroženější je úspěch vzdělávání dítěte a škola by měla zohlednit tento fakt ve svých očekáváních od rodičů těchto dětí.

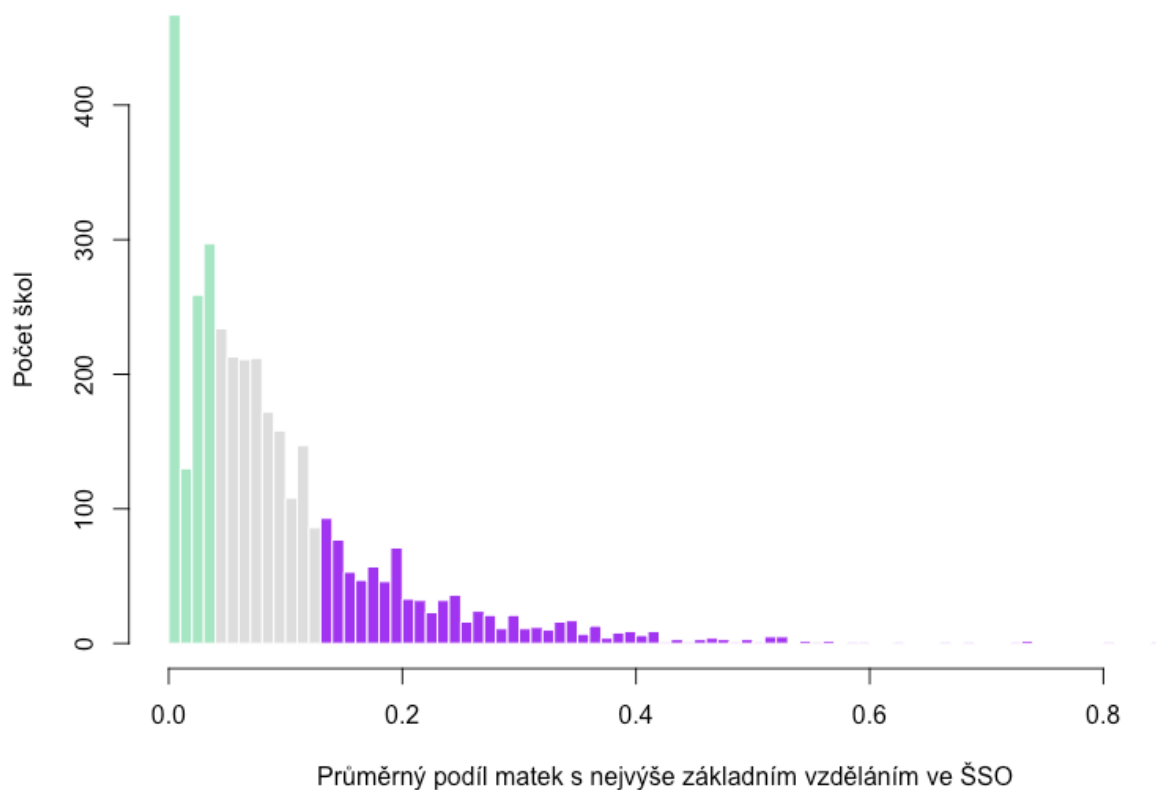
Obsahově má indikátor vysokou výpovědní hodnotu, zvláště pak ve vztahu ke vzdělávání. Hlavním přínosem je zprostředkování informace o vzdělanostní úrovni rodičů z průběžné evidence obyvatelstva, která je dostupná v roční periodicitě. Vhodně tak doplňuje jediný další zdroj dat o vzdělanosti populace, kterým je Sčítání lidu, domů a bytů, které probíhá v desetileté periodicitě. Hlavní limitem indikátoru je nízký výskyt jevu. (V obci s několika tisíci obyvatel se ročně narodí několik desítek dětí a z toho několik procent až několik desítek procent jsou příliš nízké hodnoty.) Proto indikátor koncipujeme na bázi například tříletých průměrů.

Průměrná hodnota tohoto indikátoru v ORP je 0,956. Jeho rozdělení mezi školami ukazuje následující histogram. Zeleně jsou v něm vyznačeny hodnoty spodních 25 procent škol a fialově hodnoty horních 25 procent škol.

⁸ GAC 2015. Analýza sociálně vyloučených lokalit v České republice. Praha: MPSV.

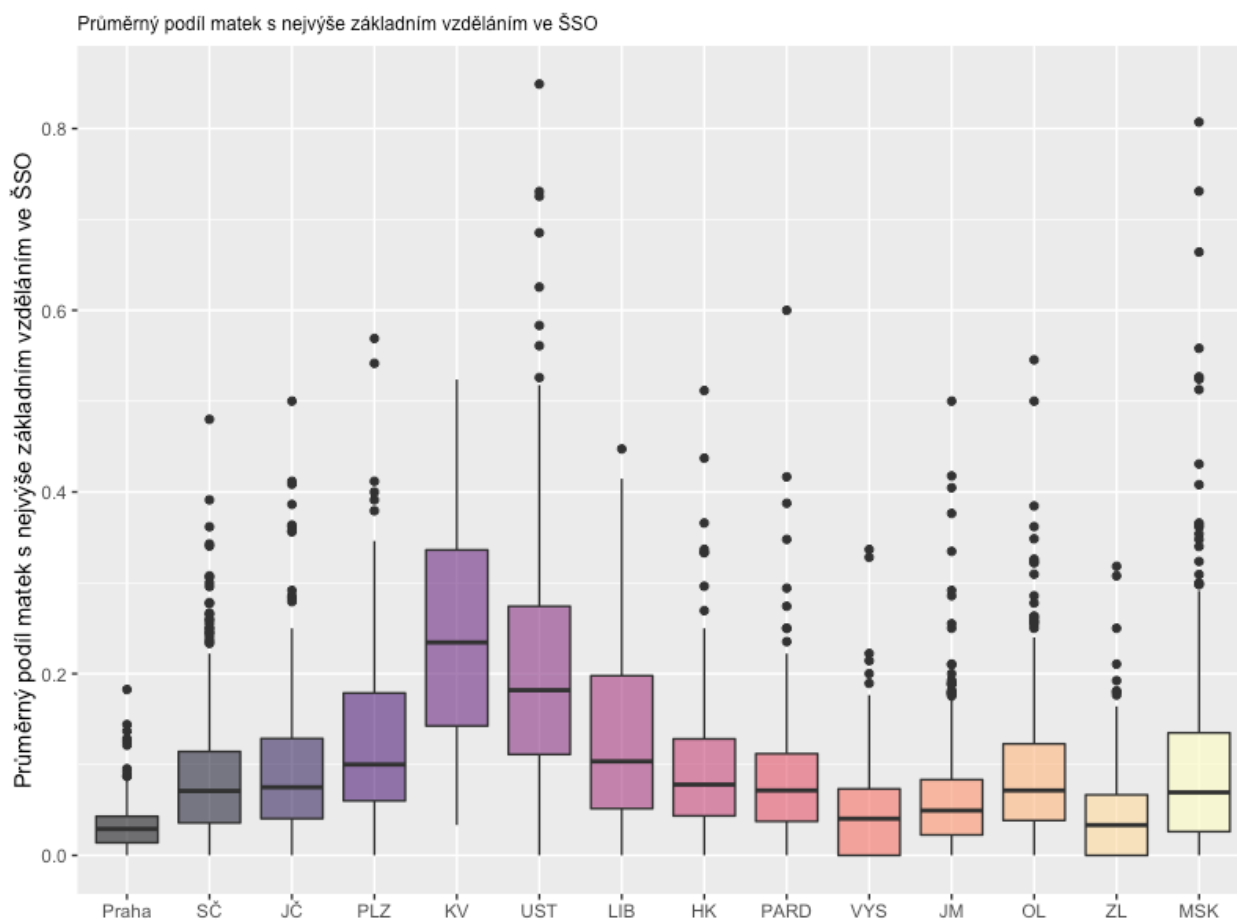
⁹ Kašparová, I., Suralová, A. (2014). Od lokální k cikánské škole: homogenizace školní třídy a měnící se role učitele. Orbis scholae 1, 79–96.

OBRÁZEK 10 | Histogram hodnot *indikátoru 4: Podíl dětí narozených matkám s nejvýše základním vzděláním* za statistické spádové obvody ZŠ

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

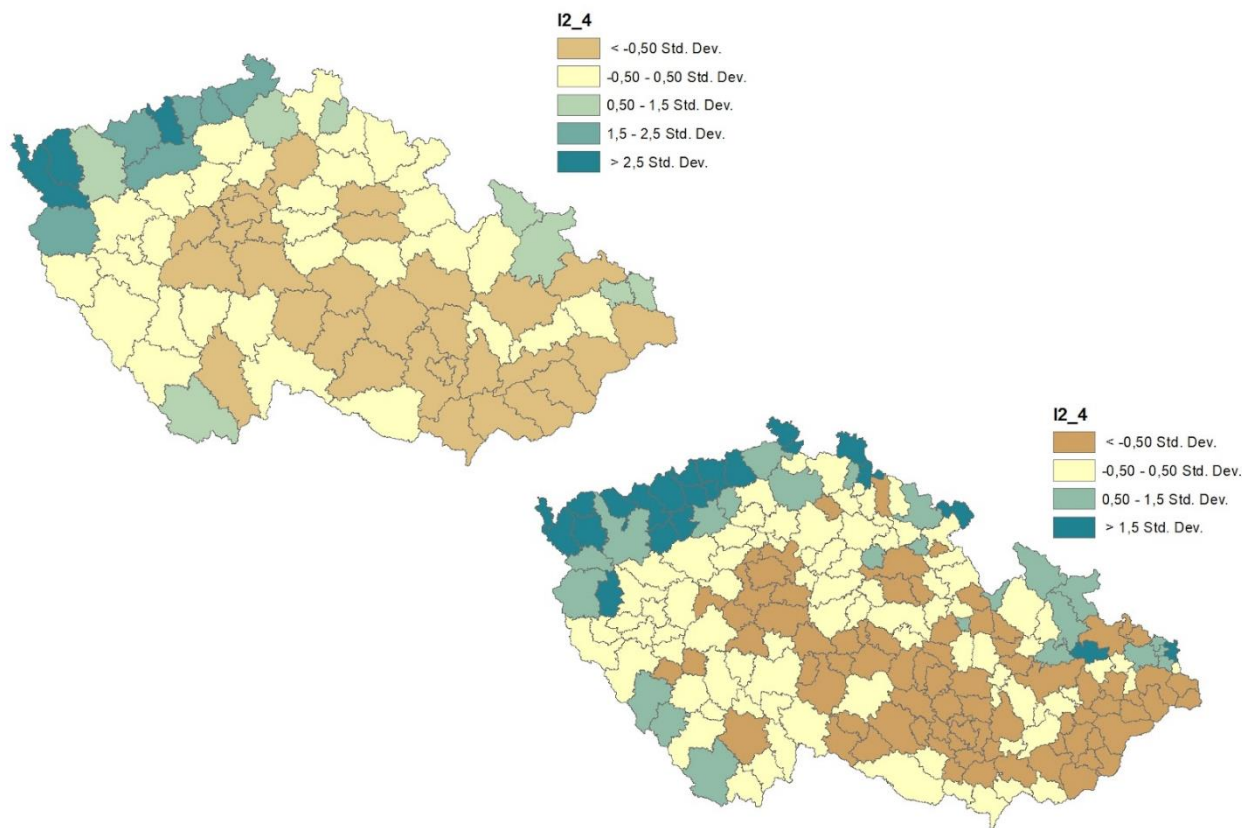
Úroveň tohoto indikátoru se liší v porovnání mezi jednotlivými kraji. Relativně nejhorší je podíl ve spádových obvodech škol v Ústeckém a Moravskoslezském kraji.

OBRÁZEK 11 | Kvartilový graf hodnot *indikátoru 4: Podíl dětí narozených matkám s nejvýše základním vzděláním za kraje ČR*

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

Podrobnější územní strukturu distribuce tohoto indikátoru můžeme vidět na dvou mapkách níže: na první jsou relativní hodnoty zobrazeny ve struktuře okresů a na druhé ve struktuře obcí s rozšířenou působností. Žlutou barvou jsou zobrazena území, která odpovídají průměrným hodnotám, červenou barvou území více zatížená. Ve světle červených regionech je níže o 0,5násobek až 1,5násobek směrodatné odchylky od průměru. Naopak regiony zobrazené modře jsou nad republikovým průměrem – v případě světle modré barvy o 0,5násobek až 1,5násobek směrodatné odchylky, v případě lehce tmavě modré o 1,5násobek až 2,5násobek směrodatné odchylky a v případě nejtmažěji modré o více než 2,5násobku směrodatné odchylky.

Relativně nejhůře jsou na tom ORP Karlovarského a Ústeckého kraje: Stříbro, Aš, Sokolov, Cheb, Ostrov, Kadaň, Podbořany, Žatec, Chomutov, Most, Litvínov, Bílina, Teplice, Ústí nad Labem, Rumburk, Varnsdorf, Frýdlant, Broumov, Vítkov a Karviná.

MAPA 8 A 9 | Mapová vizualizace hodnot *indikátoru 4: Podíl dětí narozených matkám s nejvýše základním vzděláním za okresy a obce s rozšířenou působností v ČR*

Zdroj: Vizualizace dat v mapě vytvořené autorským týmem.

4.2 Indikátor 5: Počet společně posuzovaných domácností pobírajících příspěvek na živobytí

V systému pomoci v hmotné nouzi je základní dávkou, která řeší nedostatečný příjem osoby (společně posuzovaných osob), **příspěvek na živobytí**. Nárok na příspěvek na živobytí vzniká osobě či rodině, pokud po odečtení průměrných nákladů na bydlení nedosahuje příjem této osoby či rodiny částky živobytí. Částka živobytí je stanovena pro každou osobu individuálně, a to na základě hodnocení její snahy a možností. Dávka příspěvku na živobytí je komplexně testována, nárok je výrazně omezován různými ustanoveními zákona o pomoci v hmotné nouzi. I proto je zřejmé, že není dostupná řadě domácností, jež splňují kritéria hmotné nouze.

INDIKÁTOR 5: Počet společně posuzovaných domácností pobírajících příspěvek na živobytí

Definice	počet domácností, které přijímají příspěvek na živobytí
Zdroj dat	MPSV
Periodicita	ročně (po vyžádání dat od GR ŰP k vypláceným dávkám za uplynulý rok vždy k 31. 12. uplynulého roku)
Úroveň sledování	ZSJ

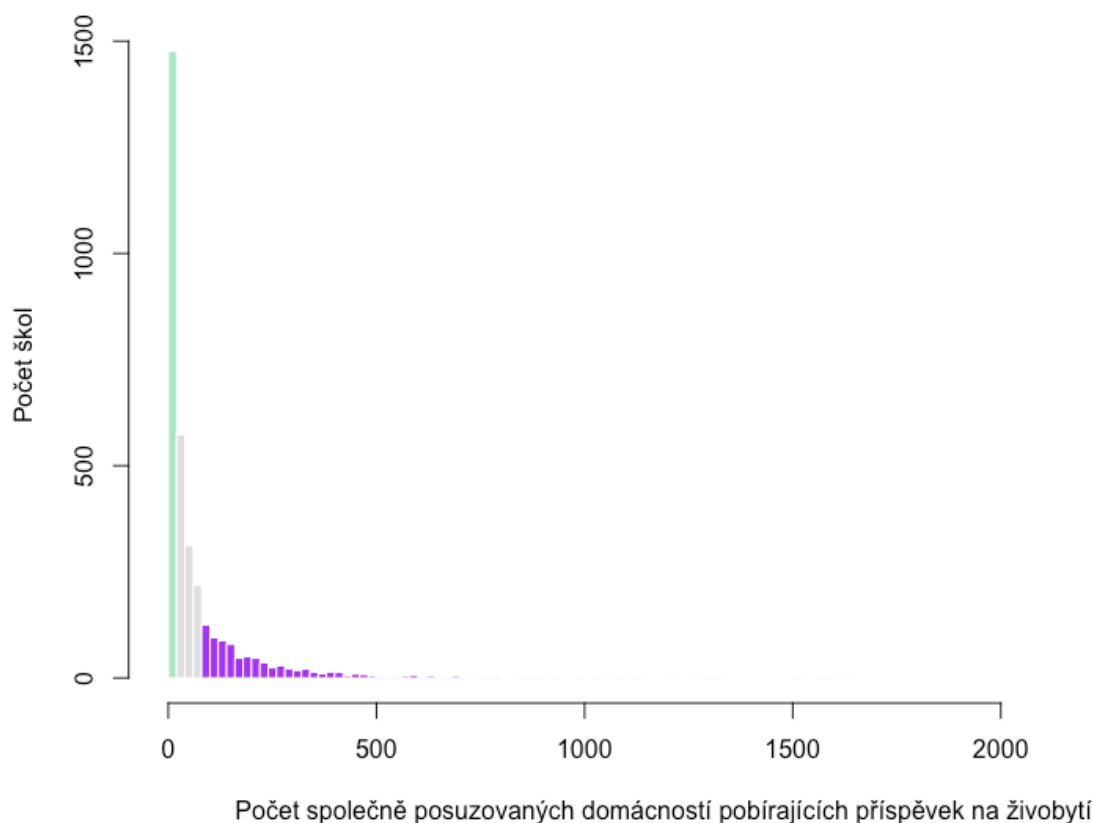
Příspěvek na živobytí je měsíčně vyplácen průměrně méně než 100 000 domácností, přičemž počty vyplácených dávek stejně jako u doplatku na bydlení meziročně silně kolísají zejména vlivem častých změn legislativy i praxe výplatních míst, tedy Kontaktních pracovišť Úřadů práce ČR. To dále snižuje validitu ukazatele, nicméně platí, že nadprůměrné počty vyplácených příspěvků v obci indikují vyšší počty osob v hmotné nouzi.

Nadprůměrné počty vyplácených dávek indikují zhoršenou sociální a ekonomickou situaci domácností s tím, že nadprůměrné počty příjemců přídavku na dítě je indikují u domácností s vyšší příjmovou hladinou (2,7násobek životního minima) a nadprůměrné počty příjemců dávky příspěvku na živobytí indikují domácnosti s nižší příjmovou hladinou (domácností, jimž zůstane po odečtení nákladů na bydlení částka nižší, než je částka živobytí).

Nadprůměrné počty vyplacených dávek indikují zhoršenou sociální a ekonomickou situaci domácností ve vztahu k zajištění bydlení s tím, že nadprůměrné počty příjemců příspěvku na bydlení je indikují u domácností s vyšší příjmovou hladinou a nadprůměrné počty příjemců dávky doplatku na bydlení příspěvku na živobytí je indikují u domácností s nižší příjmovou hladinou.

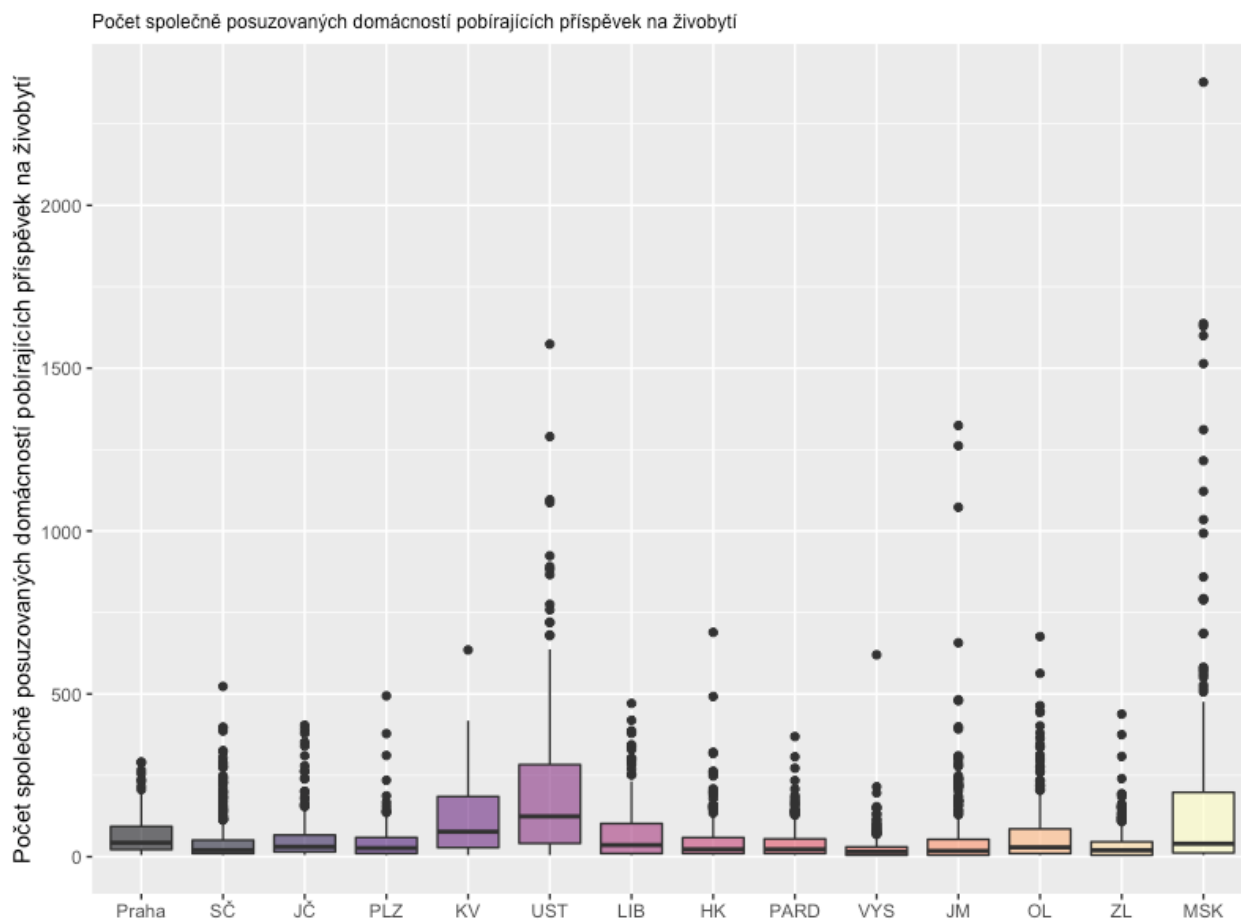
Průměrná hodnota tohoto indikátoru je 76,3 na jeden školský spádový obvod. Jeho rozdělení mezi školami ukazuje následující histogram. Zeleně jsou v něm vyznačeny hodnoty spodních 25 procent škol a fialově hodnoty horních 25 procent škol.

OBRÁZEK 12 | Histogram hodnot indikátoru 5: Počet domácností pobírajících příspěvek na živobytí za statistické spádové obvody ZŠ

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

Úroveň tohoto indikátoru se liší v porovnání mezi jednotlivými kraji. Relativně nejhorší je podíl ve spádových obvodech škol v Ústeckém a Karlovarském kraji.

OBRÁZEK 13 | Kvartilový graf hodnot *indikátoru 5: Počet domácností pobírajících příspěvek na živobytí za kraje ČR*

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

Relativně nejhůře jsou na tom ORP Ústí nad Labem, Teplice, Rumburk, Orlová, Ostrava, Most, Litvínov, Chomutov, Havířov, Bohumín a Bílina.

4.3 Indikátor 6: Výskyt sociálně vyloučených lokalit

Tento indikátor představuje nesložený hodnotící indikátor indikující míru a hloubku sociálního vyloučení v okolí školy. Materiální deprivaci multiplikuji bariéry limitující uplatnění na otevřeném trhu práce a trhu s bydlením, omezený přístup k veřejným službám, nízká politická participace a v řadě případů i prostorová segregace a symbolická stigmatizace lidí, kteří v těchto podmínkách žijí. Za sociálně vyloučenou lokalitu je považován prostor, kde dochází ke koncentraci více než 20 osob žijících v nevyhovujících podmínkách (indikováno počtem příjemců státních dávek – viz výše), které obývají fyzicky či symbolicky ohraničený prostor (indikováno vnější identifikací) (GAC 2015). Základní charakteristikou sociálního vyloučení je souběh faktorů, které výrazně omezují možnosti: (1) přístupu na otevřený trh práce; (2) přístupu k veřejným službám, včetně sociálních služeb či vzdělávání; (3) kontaktu se sociálním okolím; (4) řešení osobních krizí; (5) politické participace; či omezují schopnosti a dovednosti těchto možností využívat.

INDIKÁTOR 6: VÝSKYT SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH LOKALIT	
Definice	binární indikátor ukazující na výskyt sociálně vyloučené lokality nad 100 obyvatel na úrovni ZSJ (ideální varianta = podíl obyvatel v sociálně vyloučených lokalitách na celkovém obyvatelstvu)
Zdroj dat	MPSV – GAC (2015): Analýza sociálně vyloučených lokalit v České republice
Periodičita	dle dostupnosti, zde rok 2014
Úroveň sledování	ZSJ

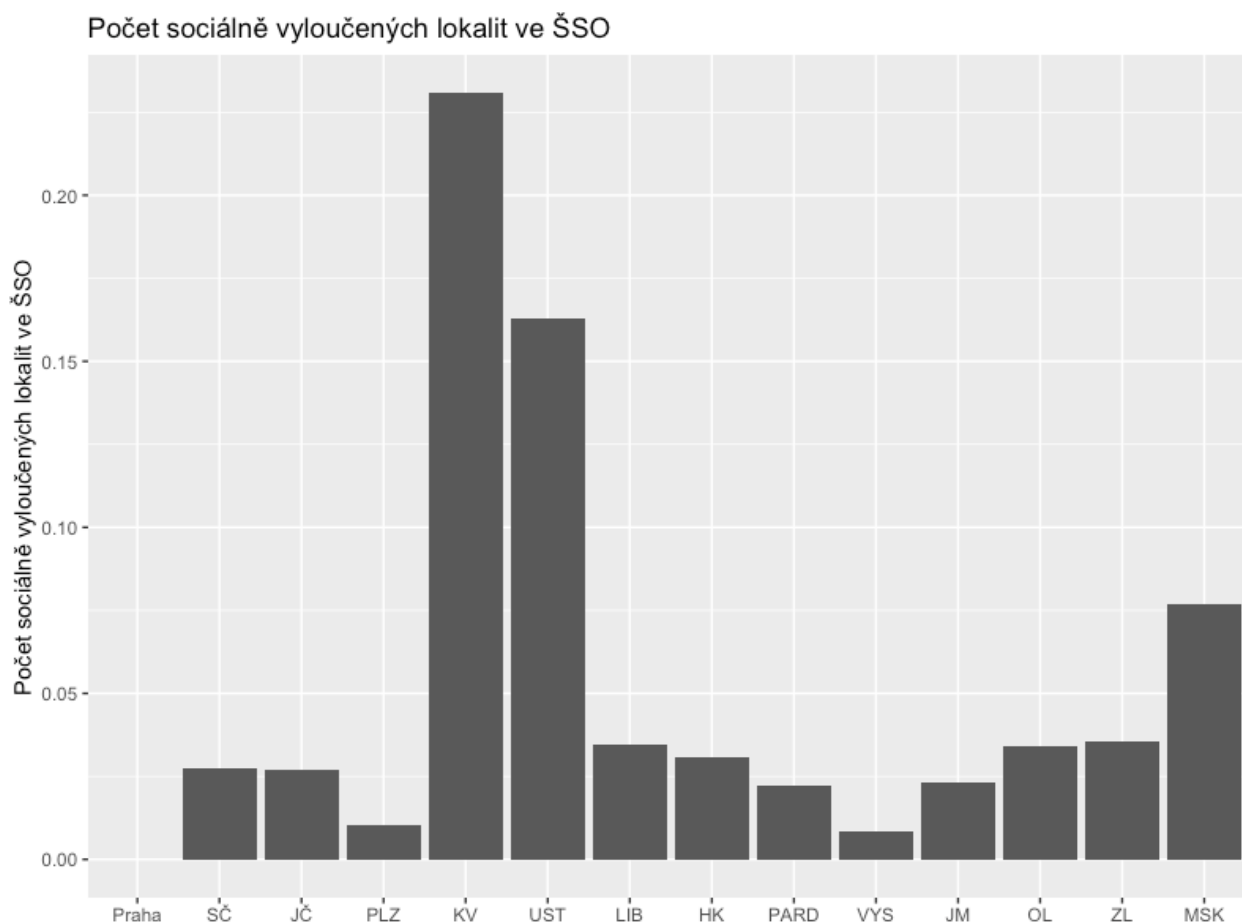
V současné době při stanovení počtu sociálně vyloučených lokalit a podílu v nich žijících obyvatel vycházíme z mapování provedeného v letech 2014–2015. Mapování sociálně vyloučených lokalit bylo dosud pokaždé prováděno ad hoc výzkumem realizovaným externí firmou na základě výběrového řízení vyhlášeného MPSV (poprvé v roce

2006 a podruhé v roce 2014). Tento způsob má řadu nevýhod. Především neumožňuje reagovat na rychlou dynamiku sociálního vyloučení. Je založeno na kvalifikovaných odhadech místních expertů a existuje riziko, že může reprodukovat lokálně sdílené nerealistické odhady. V obcích, kde působí Agentura pro sociální začleňování, jsou údaje aktualizovány tímto vládním orgánem. Agentura pro sociální začleňování v současnosti také diskutuje nové možnosti zpřesnění definice sociálně vyloučené lokality, nové způsoby jejich identifikace a zjišťování počtu obyvatel těchto lokalit.

Celkem v 96 procentech všech spádových obvodů není žádná sociálně vyloučená lokalita. Její výskyt se týká celkem čtyř procent škol (celkem na území spádových obvodů 132 škol nalezneme jednu SVL, v 10 obvodech dvě SVL a celkem v jednom obvodu tři SVL).

Úroveň tohoto indikátoru se liší v porovnání mezi jednotlivými kraji. Relativně nejhorší je podíl ve spádových obvodech škol v Ústeckém a Karlovarském kraji. Dále pak i v Moravskoslezském kraji.

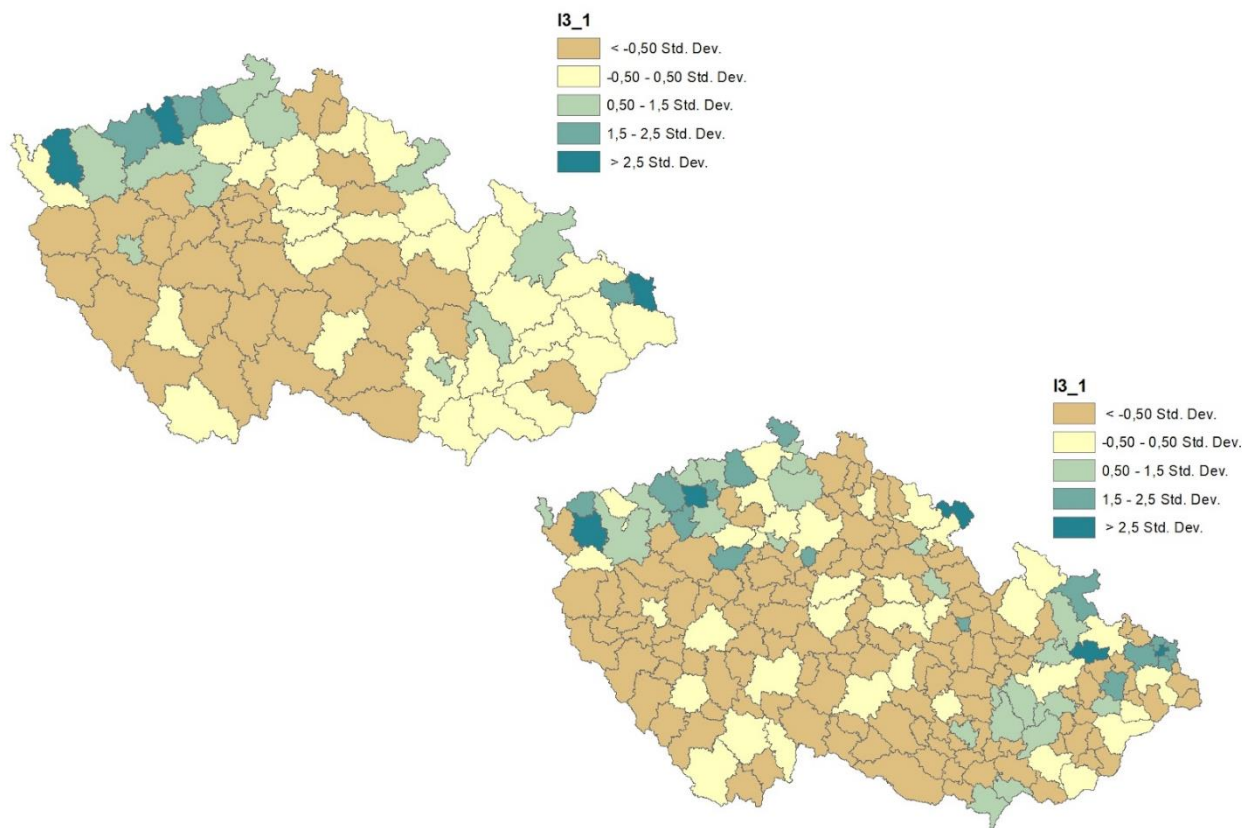
OBRÁZEK 14 | Histogram hodnot indikátoru 6: Výskyt sociálně vyloučených lokalit za statistické spádové obvody ZŠ

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

Podrobnější územní strukturu distribuce tohoto indikátoru můžeme vidět na dvou mapkách níže: na první jsou relativní hodnoty zobrazeny ve struktuře okresů a na druhé ve struktuře obcí s rozšířenou působností. Žlutou barvou jsou zobrazena území, která odpovídají průměrným hodnotám, červenou barvou území více zatížená. Ve světle červených regionech je níže o 0,5násobek až 1,5násobek směrodatné odchylky od průměru. Naopak regiony zobrazené modře jsou nad republikovým průměrem – v případě světle modré barvy o 0,5násobek až 1,5násobek směrodatné odchylky, v případě lehce tmavě modré o 1,5násobek až 2,5násobek směrodatné odchylky a v případě nejtmažší modré o více než 2,5násobek směrodatné odchylky.

Relativně nejhůře jsou na tom ORP Karlovarského a Ústeckého kraje: Sokolov, Litvínov, Most. Z ostatních regionů pak ještě Frýdlantsko, Vítkovsko a Havířovsko.

MAPA 10 A 11 | Mapová vizualizace hodnot *indikátoru 6: Výskyt sociálně vyloučených lokalit* za okresy a obce s rozšířenou působností v ČR

Zdroj: Vizualizace dat v mapě vytvořené autorským týmem.

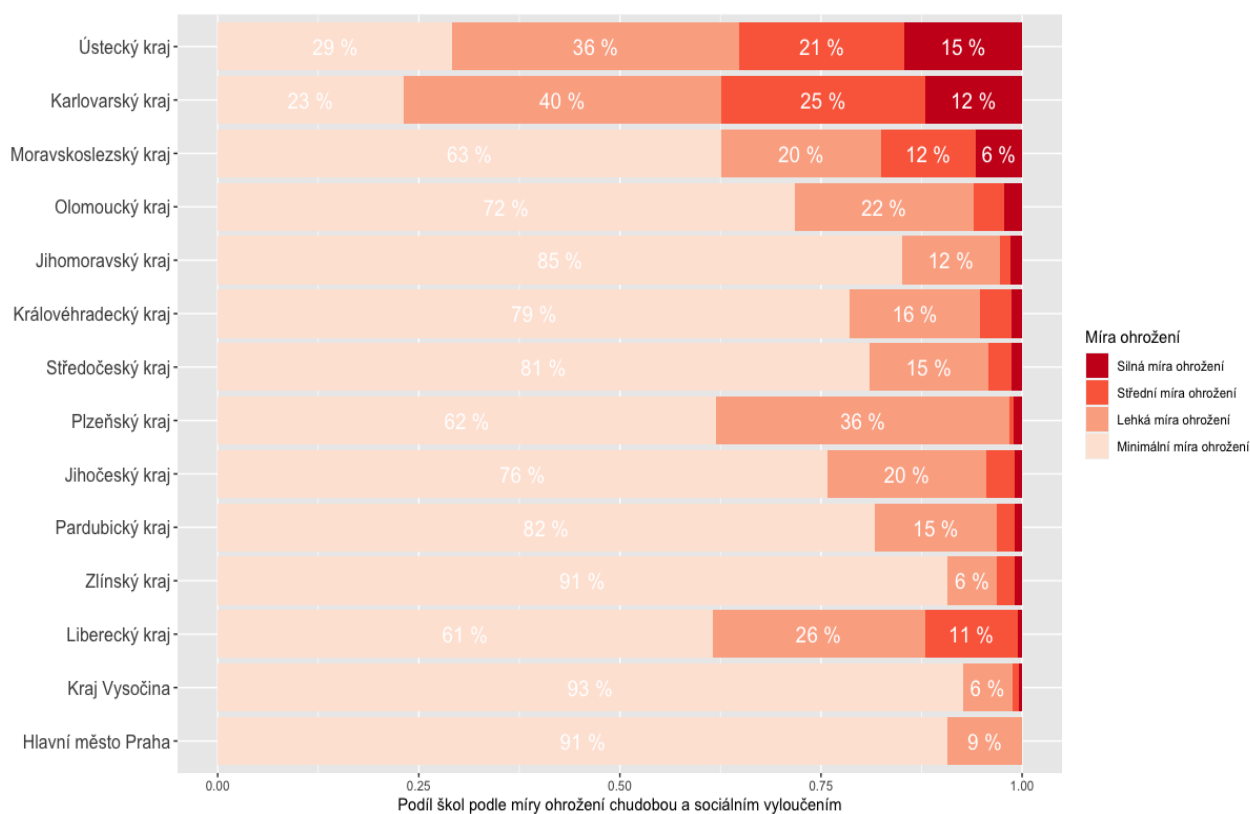
4.4 Celková hodnota Dimenze 2: Míra ohrožení chudobou a sociálním vyloučením

Míra ohrožení chudobou a sociálním vyloučením vychází z hodnocení těchto tří indikátorů: Podíl dětí narozených matkám s nejvýše základním vzděláním, Počet společně posuzovaných domácností pobírajících příspěvek na živobytí a Výskyt sociálně vyloučených lokalit. Pro všechny tyto indikátory je typická jejich struktura, kdy většina škol má velmi nízkou hodnotu indikátoru. Na základě toho vnímáme tyto indikátory jako signalizační.

Pro každý z těchto indikátorů byla stanovena míra rizika. Za rizikové je v případě prvních dvou indikátorů (Podíl dětí narozených matkám s nejvýše základním vzděláním, Počet společně posuzovaných domácností pobírajících příspěvek na živobytí) považována hodnota v rozmezí 0,5 směrodatné odchylky od průměru a více. Pokud v případě tohoto indikátoru byla hodnota vyšší, tak byla připsána škole hodnota 1. V případě výskytu sociálně vyloučených lokalit se za riziko považuje výskyt lokality ve spádovém obvodu školy – v tomto případě je připsána hodnota 1. Indikátor je součtem jednotlivých rizikových událostí. Školy rozdělujeme na (a) školy s minimální hodnotou rizika, (b) školy s lehkou úrovní rizika, (c) školy se střední hodnotou rizika a (d) školy s výraznou hodnotou rizika.

Jejich podíl v jednotlivých krajích ukazuje následující graf.

OBRÁZEK 15 | Srovnání škol v krajích dle dimenze 2: Míra ohrožení chudobou a sociálním vyloučením

Zdroj: Vlastní výpočty a autorsky vytvořený graf.

V **Dimenzi 2: Míra ohrožení chudobou a sociálním vyloučením** více skórují školy v blízkosti sociálně vyloučených lokalit či v oblastech ohrožených vyšší mírou chudoby a sociálního vyloučení. Jejich nadprůměrný výskyt je v Ústeckém, Karlovarském, Olomouckém a Moravskoslezském kraji. Pro tyto oblasti je typická kumulace problémů v oblasti bydlení, vzdělávání, zaměstnanosti a vysoká míra zadluženosti obyvatel. Důležitou roli hraje také prostorová segregace (výskyt sociálně vyloučených lokalit), kdy mají lidé zhoršený přístup k veřejným službám či k možnostem pracovního uplatnění.

A decorative horizontal bar consisting of a long grey rectangle on the left and a shorter grey rectangle on the right, with a large, hollow, blue-outlined number '5' centered between them.

5

Dimenze 3: Podíl žáků
ohrožených školním
selháním

5 DIMENZE 3: PODÍL ŽÁKŮ OHROŽENÝCH ŠKOLNÍM SELHÁNÍM

Tato dimenze charakterizuje podíl žáků ohrožených školním selháním s důsledky pro další vzdělávání i uplatnění na trhu práce a ve společnosti. Indikátory jsou založeny na datech ze školských matrik a sbíraných přímo z úrovně jednotlivých škol každoročně, a tak mohou více rozlišovat mezi jednotlivými školami než indikátory vztahované na základě místa bydliště. Vypovídají zároveň o skupinách žáků, kteří mají zpravidla horší vzdělávací výsledky. Vybrali jsme přitom pouze takové indikátory, které velmi úzce souvisejí s nízkým sociálně-ekonomickým statutem rodiny.

Z původně uvažovaného velkého množství indikátorů jsme finálně pro tuto dimenzi vybrali čtyři indikátory, které ukazují na žáky vyžadující zvláštní podporu školy, na žáky s nízkým sociálně-ekonomickým statutem rodiny, kteří mají jinak vysokou pravděpodobnost neúspěchu v životě. Z tohoto důvodu jsme například do finálního výběru indikátorů nezařadili indikátor ukazující na podíl dětí s odkladem školní docházky. Výzkumy (např. Greger 2015¹⁰; Cui & Greger 2022¹¹) ukazují, že odklad školní docházky není v ČR primárně spojen s indikací sociálního znevýhodnění, ale řada rodičů s vysokým sociálně-ekonomickým statutem volí odklad školní docházky jako cestu ke zvýšení školní úspěšnosti a celkového blaha svých dětí, což souvisí i s vysokou mírou odkladů školní docházky v ČR. V jiných zemích však je indikátor podílu žáků s odkladem školní docházky užívaným indikátorem sociálního znevýhodnění dětí (např. Francie, frankofonní část Belgie). Naopak je tomu v případě opakování ročníku v rámci ZŠ, kde v ČR je míra opakování ročníku nízká a regulovaná platnou legislativou, ale ve srovnání zemí OECD je charakteristika žáků opakujících ročník v České republice a na Slovensku nejvíce vysvětlitelná jejich nízkým sociálně-ekonomickým statutem rodiny, tato souvislost je nejvyšší ze všech zemí (OECD 2016)¹². Ovšem například v Rakousku, Německu či Nizozemsku není žádná souvislost mezi opakováním ročníku a sociálně-ekonomickým statutem rodiny. Výzkumy dále ukazují, že negativní stigmatizace „propadlíků“ je ještě provázaná dalšími negativními efekty, pokud je míra žáků opakujících ročník na dané škole vyšší (Van Caneghem et al., 2021)¹³. Opakování ročníku je navíc úzce spojeno s dlouhodobým negativním dopadem vzdělávání, a sice s předčasnými odchody ze vzdělávání, a to nejen v ČR, kde je opět patrná mnohem vyšší míra předčasných odchodů ze vzdělávání ve strukturálně postižených regionech ČR, ale také mezinárodně (Goldschmidt & Wang, 1999¹⁴; Jimerson et al., 2002¹⁵). Proto je dalším z indikátorů v této dimenzi podíl žáků předčasně ukončujících povinnou školní docházku a dále podíl žáků po 9. ročníku nenastupujících do střední školy.

Indikátory vybrané do této dimenze zpravidla zahrnují skupiny žáků, které se ve školách vyskytují ve velmi malých počtech, jejich větší výskyt však znamená zvýšenou potřebu podpory na straně školy a zvýšené nároky na práci učitelů. Jedná se o indikátory signalizační, které nabývají nízkých hodnot a velká část škol je charakteristická nulovou hodnotou, podobní žáci se na nich nevyskytují. U indikátorů v této dimenzi tedy zobrazujeme pouze dolní kvartil (25 % škol) s vyššími hodnotami. Indikátory v této dimenzi lépe popisují větší školy – v malých obcích jsou počty žáků poměrně nízké, podíly tak jsou méně vypovídající a meziročně více kolísající. V souhrnu této dimenze proto dále pracujeme pouze s údaji za školy plně organizované. U jednotlivých indikátorů je pracováno s indikátory za všechny školy, ovšem v případě neúplně organizovaných základních škol je pochopitelné, že nejsou k dispozici informace pro indikátor 9. Podíl žáků předčasně ukončujících PŠD, který je spojen s druhým stupněm ZŠ. Kdy se daný stupeň vzdělání ukončuje.

Bylo vybráno následujících pět indikátorů.

7. PODÍL ŽÁKŮ S ODLIŠNÝMI KULTURNÍMI A ŽIVOTNÍMI PODMÍNKAMI
8. PODÍL ŽÁKŮ OPAKUJÍCÍCH ROČNÍK
9. PODÍL ŽÁKŮ PŘEDČASNĚ UKONČUJÍCÍCH PŠD
10. PODÍL ŽÁKŮ NENASTUPUJÍCÍCH PO 9. ROČNÍKU DO SŠ
11. PODÍL ŽÁKŮ CIZINCŮ

¹⁰ Cui, S., Greger, D. (2022). International comparison of delayed primary school entry utilizing international large scale assessment data. Rukopis.

¹¹ Greger, D. (2015). Faktory ovlivňující rozhodování rodičů o odkladu školní docházky dítěte. In Greger, D., Simonová, J., Straková, J. (Eds.) *Spravedlivý start? Nerovné šance v předškolním vzdělávání a při přechodu na základní školu*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, s. 96–105.

¹² OECD. (2016). *PISA 2015 Results (Volume II): Policies and Practices for Successful Schools*, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264267510-en>.

¹³ Van Canegem, T., Van Houtte, M. & Demanet, J. (2021). Grade retention and academic self-concept: A multilevel analysis of the effects of schools' retention composition. *British Educational Research Journal*, 47(5), 1340–1360. doi:10.1002/berj.3729.

¹⁴ Goldschmidt, P. & Wang, J. (1999). When can schools affect dropout behavior? A longitudinal multilevel analysis, *American Educational Research Journal*, 36(4), 715–738.

¹⁵ Jimerson, S. R., Anderson, G. E. & Whipple, A. D. (2002). Winning the battle and losing the war: Examining the relation between grade retention and dropping out of high school, *Psychology in the Schools*, 39(4), 441–457.

5.1 Indikátor 7: Podíl žáků s odlišnými kulturními a životními podmínkami

Indikátor udává, jaký podíl z celkového počtu žáků školy tvoří žáci s odlišnými kulturními a životními podmínkami, které jim brání v naplnění vzdělávacích možností na rovnoprávném základě s ostatními. Indikátor umožňuje srovnat podíl žáků s odlišnými kulturními a životními podmínkami na dané škole s podílem těchto žáků v ostatních školách. Vysoký podíl těchto žáků indikuje, že na práci učitelů jsou v této škole kladeny vyšší nároky.

INDIKÁTOR 7: PODÍL ŽÁKŮ S ODLIŠNÝMI KULTURNÍMI A ŽIVOTNÍMI PODMÍNKAMI

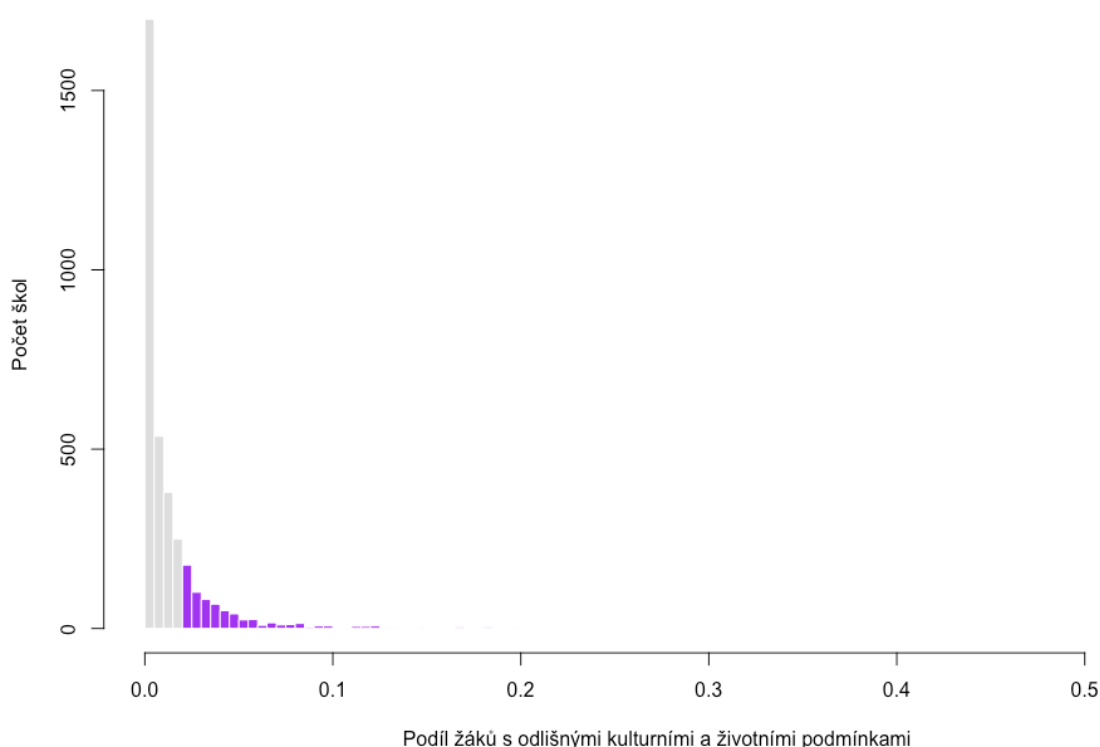
Definice	počet žáků s OKŽP (02042) / počet žáků celkem (03013+3A0112+3B013)
Zdroj dat	Výkaz M3
Periodicita	ročně
Úroveň sledování	základní škola

Indikátor rozlišuje mezi školami a je možné jej využít s vědomím omezení vyplývajícího z problematiky povahy kategorie ve výkazu. Indikátor lépe popisuje větší školy – v malých obcích jsou počty žáků poměrně nízké, podíly tak jsou méně vypovídající. Rozložení indikátoru v ČR je nerovnoměrné – velká část škol má hodnotu rovnou nule (37 %).

Průměrná hodnota tohoto indikátoru je 2,6 % žáků s odlišnými kulturními podmínkami školy a celkem 6 % škol má vyšší hodnotu než 5 % takových žáků, celkem 4 školy uvedly třetinu až polovinu svých žáků jako žáky s odlišnými kulturními a životními podmínkami.

Rozdělení hodnot indikátoru ukazuje následující histogram. Fialově je v něm vyznačeno 25 % škol s nejvyšším podílem žáků s odlišnými kulturními podmínkami (16 % takových žáků, maximální hodnota je 54 % žáků školy s odlišnými kulturními a životními podmínkami).

OBRÁZEK 16 | Histogram hodnot indikátoru 7: Podíl žáků s odlišnými kulturními a životními podmínkami za ZŠ v ČR

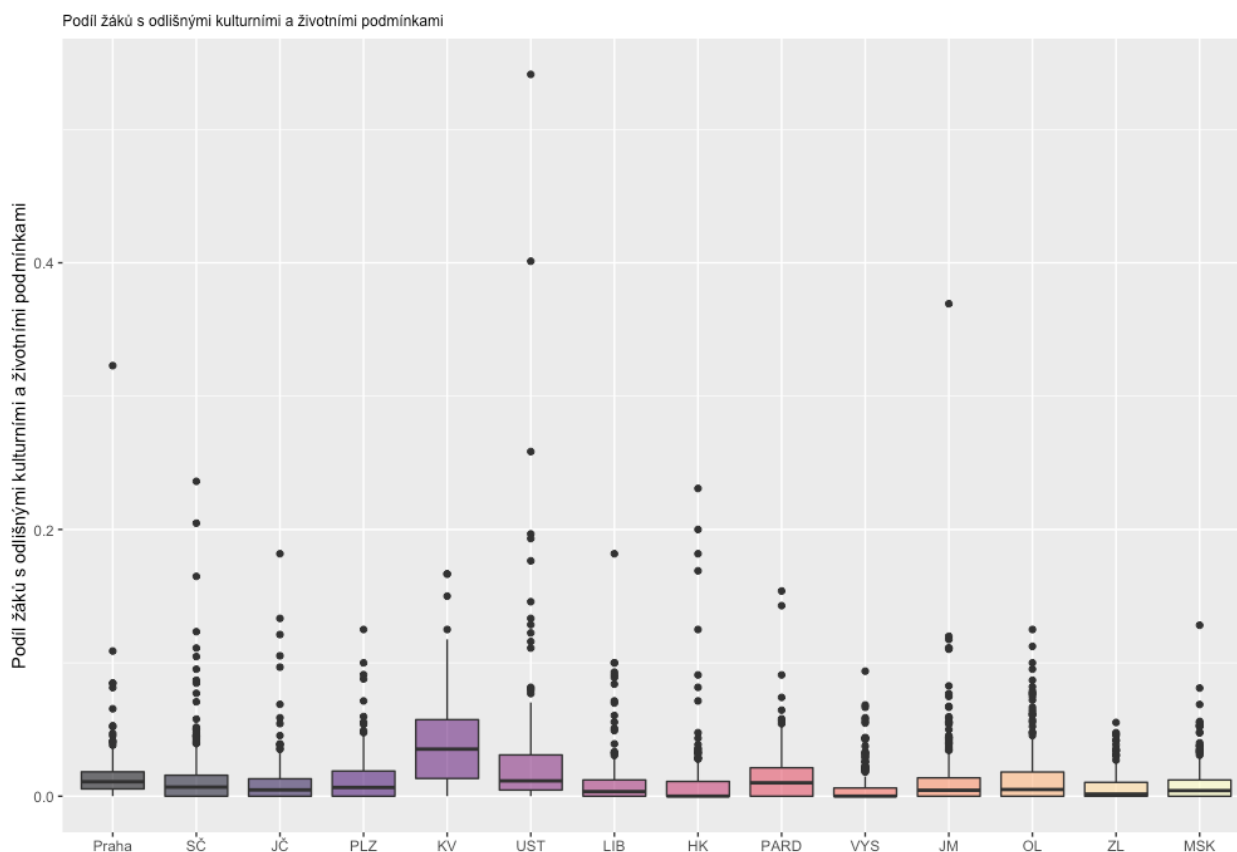

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

Úroveň tohoto indikátoru se liší v porovnání mezi jednotlivými kraji. Relativně nejhorší je podíl ve školách v Karlovarském a Ústeckém kraji. Zajímavé je však se podívat také na odlehlá pozorování (osamocené body nejvýše nad kvartilovým/krabicovým grafem za daný kraj), která ukazují, že dvě školy s nejvyšším podílem žáků s odlišnými kulturními a životními podmínkami jsou v Ústeckém kraji, ale další dvě školy se nacházejí v metropolích Jihomoravského kraje a v hlavním městě Praze. V těchto velkých městech tak dochází k větší koncentraci těchto žáků

do jedné školy. Pro monitorování vývoje spravedlivosti v jednotlivých krajích se lze tedy zaměřit také na školy s vysokým podílem těchto žáků a na jeho příčiny i na další podmínky vzdělávání žáků v těchto školách, zda mají školy dostatečnou personální podporu a na zjištění, proč dochází ke kumulaci těchto žáků ve vybraných školách a jaké výsledky zde žáci dosahují. Vhodným nástrojem může být také tematické šetření ČŠI zaměřené na opakování ročníku a podpora žáků, aby nekončili předčasně povinnou školní docházkou.

OBRÁZEK 17 | Kvartilový graf hodnot *indikátoru 7: Podíl žáků s odlišnými kulturními a životními podmínkami za ZŠ v krajích ČR*

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

5.2 Indikátor 8: Podíl žáků opakujících ročník

Indikátor udává podíl žáků, kteří opakovali ročník v průběhu 1. a/nebo 2. stupně základní školy. Může podávat informaci o složení žáků školy a/nebo o přístupu školy k opakování ročníku a také o práci školy. Je důležité ho posuzovat v kontextu se socioekonomickými charakteristikami rodin žáků, kteří navštěvují školu, a v kontextu s územím, ve kterém se škola nachází. Jak jsme však s odkazy na literaturu výše při popisu dimenze 3 zdůraznili, v ČR je pro žáky opakující ročník charakteristické vysoké zastoupení těchto žáků z rodin s nízkým sociálně-ekonomickým a kulturním statusem rodiny (dle dat z výzkumu PISA), souvislost je v ČR a na Slovensku nejvyšší ze všech zemí OECD. Vyšší podíl žáků opakujících ročník na dané škole může mít nejen negativní dopady na žáky samotné, ale také na další žáky, na celkové klima pro učení ve třídách a může snižovat celková očekávání učitelů.

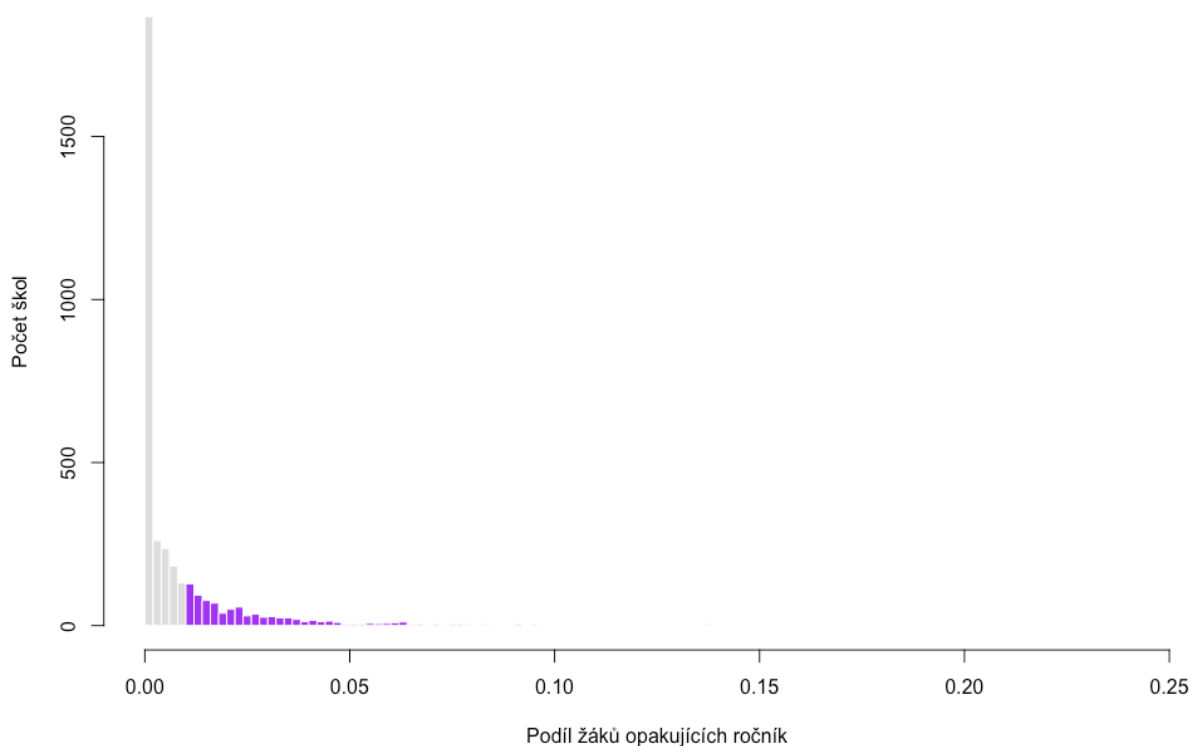
INDIKÁTOR 8: PODÍL ŽÁKŮ OPAKUJÍCÍCH ROČNÍK

Definice	počet žáků opakujících ročník v běžných a speciálních třídách (03017+3a0114) / (03013+3a0112) počet žáků celkem v běžných a ve speciálních třídách
Zdroj dat	výkaz M3
Periodicita	ročně
Úroveň sledování	základní škola

Také tento indikátor je signalizační a odlišuje především školy, kde se tyto žáci více kumulují. V plné polovině škol je hodnota tohoto indikátoru nula, a tedy žádný žák zde ročník neopakuje. Horní kvartil škol (25 % škol s nejvyšším podílem těchto žáků začíná na 1 %) a desetina škol má hodnotu vyšší než 3 % opakujících žáků ze všech žáků školy.

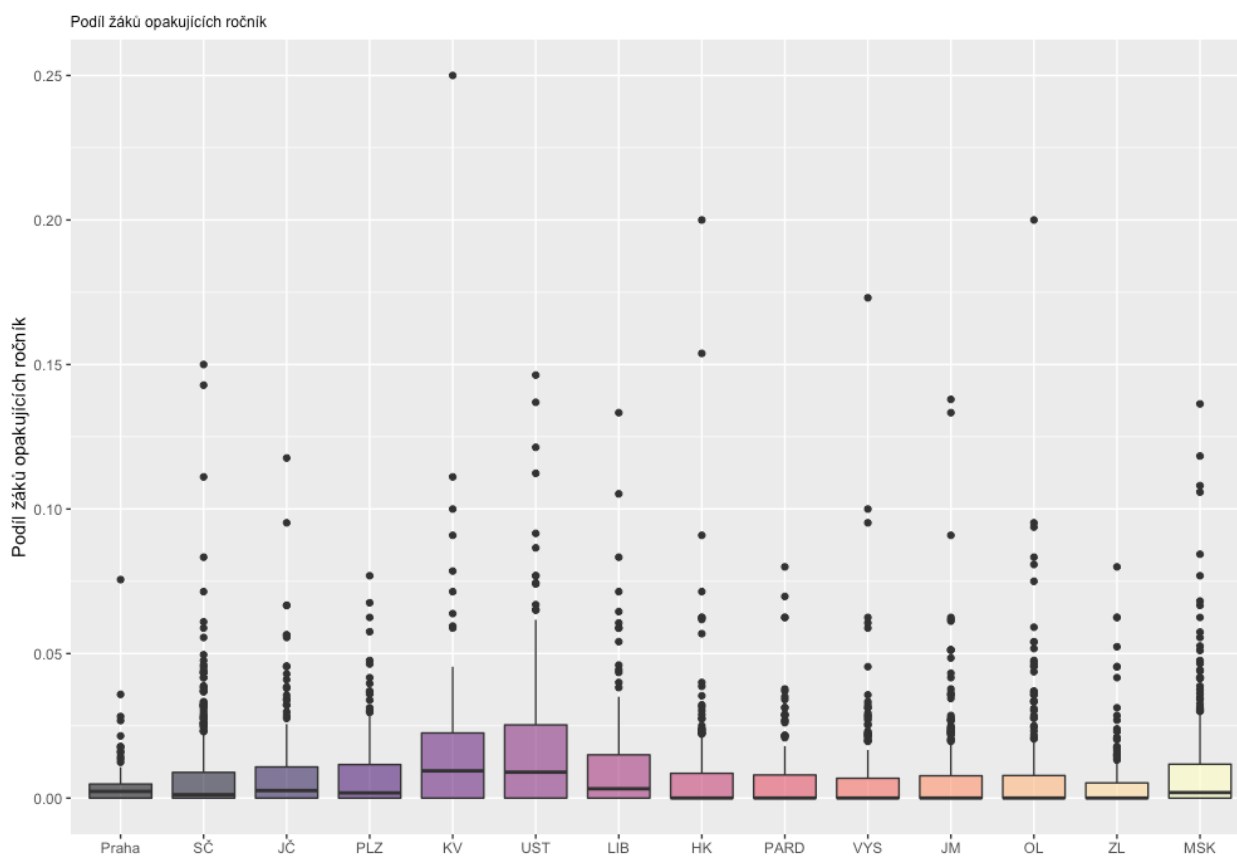
Rozdělení hodnot indikátoru ukazuje následující histogram. Fialově je v něm vyznačeno 25 % škol s nejvyšším podílem žáků opakujících ročník (1 % a výše, maximální hodnota je 25 % žáků opakujících ročník).

OBRÁZEK 18 | Histogram hodnot *indikátoru 8: Podíl žáků opakujících ročník za ZŠ v ČR*

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

Úroveň tohoto indikátoru je opět relativně nejhorší ve školách v Karlovarském a Ústeckém kraji. Také v Libereckém a Jihočeském kraji spolu s Prahou a Moravskoslezským krajem je však medián hodnot posunut dále od nuly, na rozdíl od zbývajících krajů. V každém kraji pak mohou být předmětem pozornosti školy, kde je podíl opakování ročníků vyšší než 3 %, případně 5 % hodny pozornosti, a to i v souvislosti s hodnotami dalších indikátorů v této dimenzi a v rámci dimenze 2.

OBRÁZEK 19 | Kvartilový graf hodnot *indikátoru 8: Podíl žáků s odlišnými kulturními a životními podmínkami za ZŠ v krajích ČR*

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

5.3 Indikátor 9: Podíl žáků předčasně ukončujících PŠD

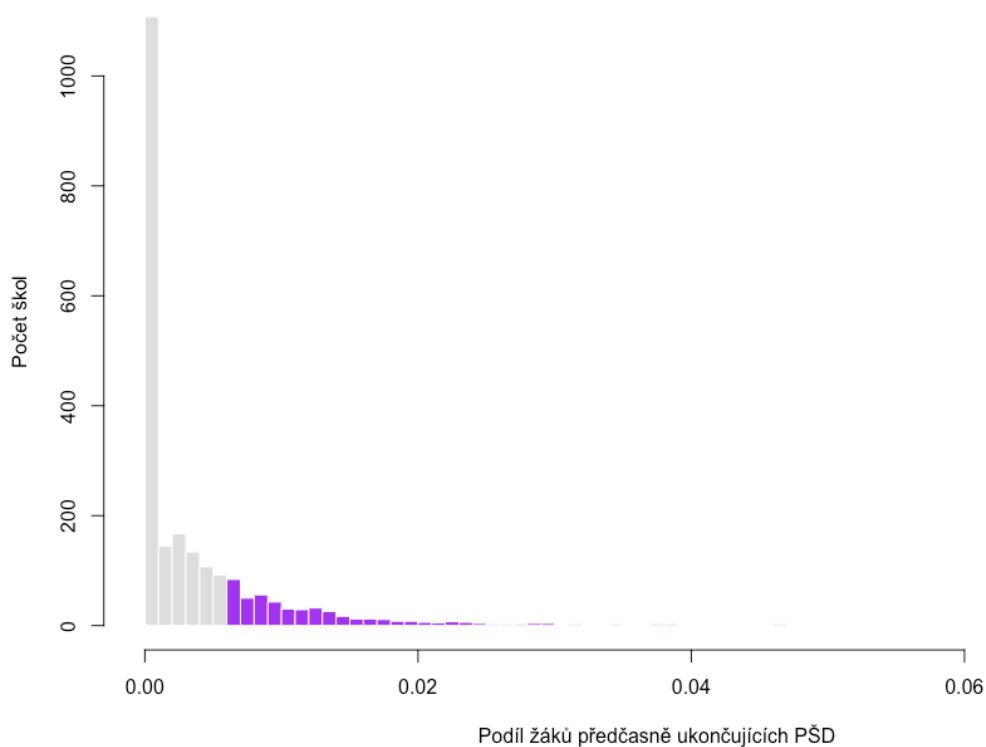
Indikátor udává podíl žáků, kteří ukončili PŠD dříve než v devátém ročníku na celkovém počtu žáků ukončujících základní školu. Hodnoty tohoto indikátoru jsou dostupné pouze za školy plně organizované. Může podávat informaci o složení žáků školy a/nebo o přístupu školy k opakování ročníku a také o práci školy. Je důležité ho posuzovat v kontextu se socioekonomickými charakteristikami rodin žáků, kteří navštěvují školu, a v kontextu území, ve kterém se škola nachází (indikátory dimenze 2, případně data získaná z dotazníků sociálně-ekonomického statusu). Nicméně jak jsme upozornili v úvodu k této dimenzi, opakování ročníku a předčasné ukončování školní docházky se v ČR týká především dětí z rodin s nízkým sociálně-ekonomickým statutem rodin, které problémům ve vzdělávání nedokážou efektivně předcházet včasnou podporou dětí a komunikací se školou.

INDIKÁTOR 9: PODÍL ŽÁKŮ PŘEDČASNĚ UKONČUJÍCÍCH PŠD

Definice	počet žáků ukončivších PŠD v 7. a 8. ročníku / počet žáků ukončujících PŠD, tedy (01042+01052)/01012
Zdroj dat	výkaz M3
Periodicita	ročně
Úroveň sledování	základní škola

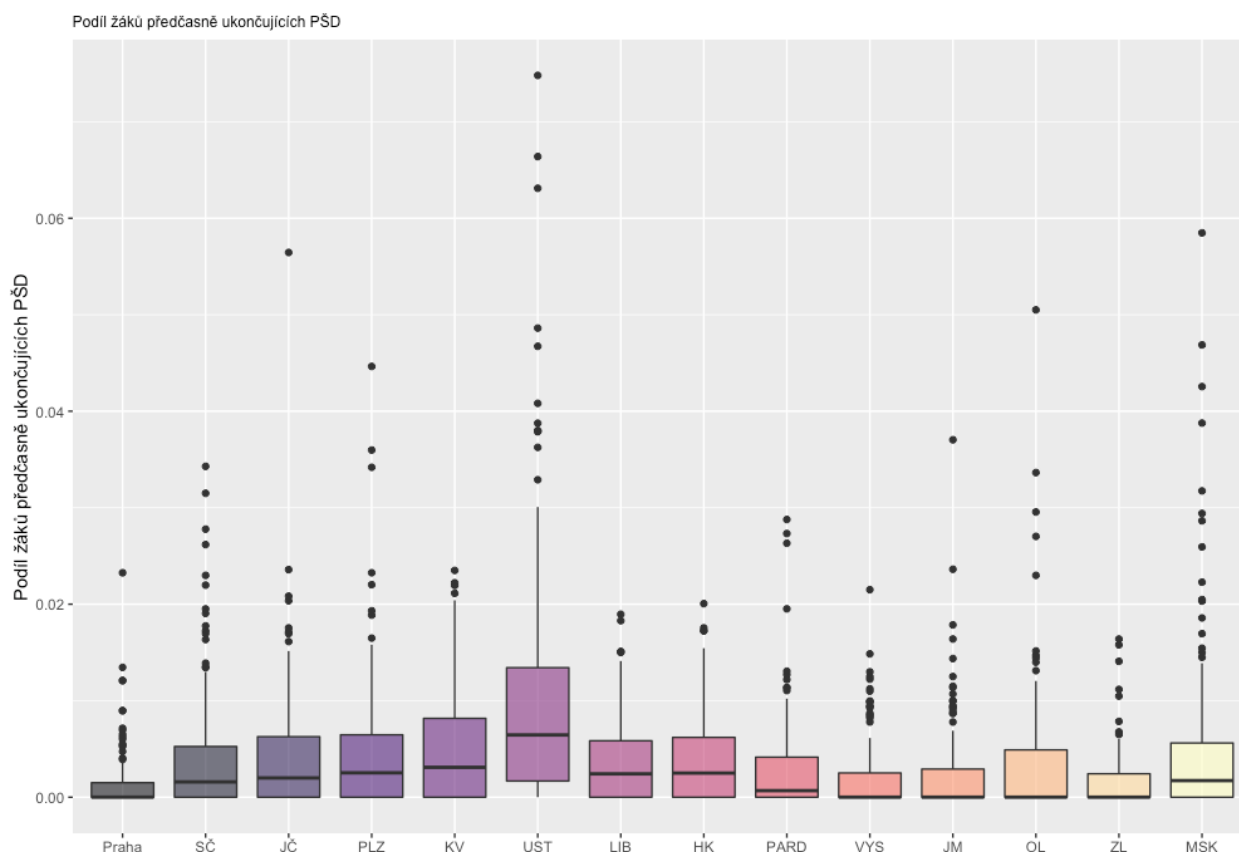
Také tento indikátor je signalizační a odlišuje především školy, kde se tito žáci více kumulují. Ve většině škol (68 %) je hodnota tohoto indikátoru nula. Horní kvartil škol (25 % škol s nejvyšším podílem těchto žáků začíná na 1 % a jedná se zpravidla o jednoho žáka na školu) a 5 % škol má hodnotu vyšší než 2 % žáků předčasně ukončujících PŠD ze všech žáků školy.

Rozdělení hodnot indikátoru ukazuje následující histogram. Fialově je v něm vyznačeno 25 % škol s nejvyšším podílem žáků opakujících ročník (1 % a výše, maximální hodnota je 7 % žáků předčasně ukončujících PŠD). V počtech žáků je již pět a více žáků ukončujících předčasně PŠD na školu (s maximem 20 žáků) vysoká hodnota, která se týká jen 153 plně organizovaných veřejných základních škol v ČR.

OBRÁZEK 20 | Histogram hodnot *indikátoru 9: Podíl žáků předčasně ukončujících PŠD za ZŠ v ČR*

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

Relativně nejvyšší hodnoty tohoto signalizačního indikátoru jsou opět nejvyšší v Ústeckém a Karlovarském kraji, přičemž v Ústeckém kraji je také největší počet škol s 5% a vyšším podílem těchto žáků. Společně s Ústeckým krajem je na hranici 2 % v tomto indikátoru také řada škol v Moravskoslezském kraji. Nepřekvapivě jsou nejnižší hodnoty tohoto indikátoru v Praze a také ve Zlínském kraji.

OBRÁZEK 21 | Kvartilový graf hodnot *indikátoru 9: Podíl žáků předčasně ukončujících PŠD za ZŠ v krajích ČR*

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

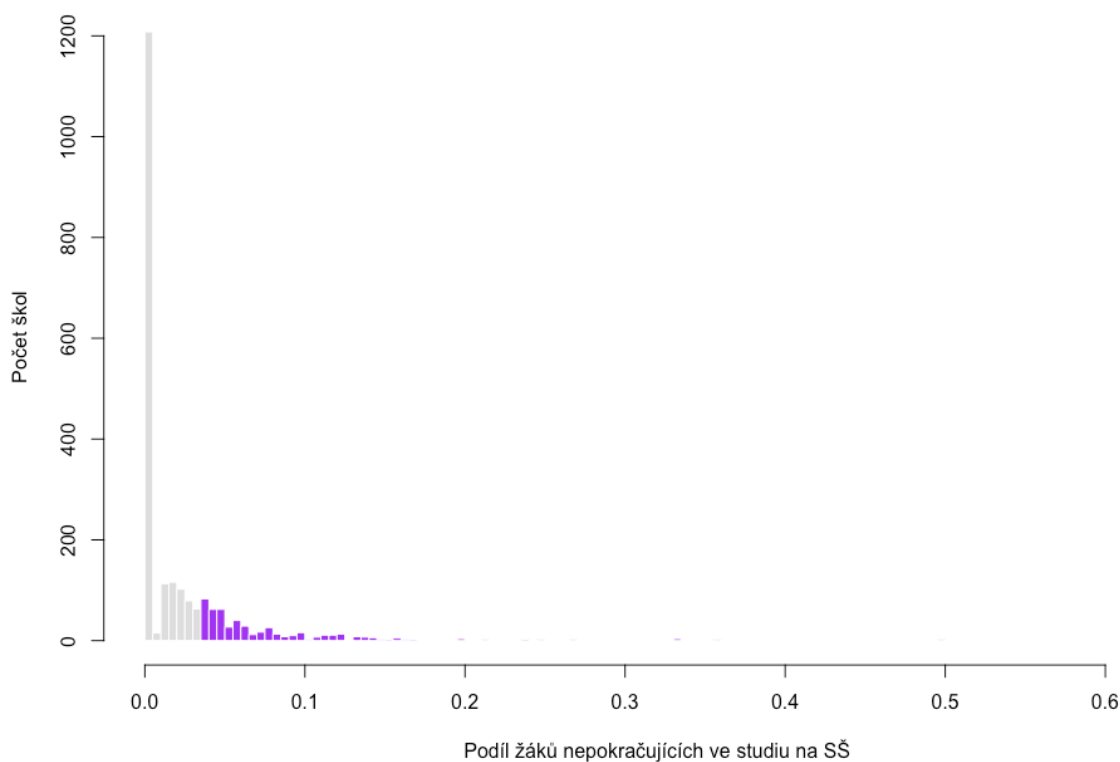
5.4 Indikátor 10: Podíl žáků nenastupujících po ukončení 9. ročníku na SŠ

Indikátor udává podíl žáků 9. ročníku, kteří po skončení PŠD nenastupují do žádného studia, což je opět charakteristické pro rodiny s nízkým sociálně-ekonomickým statusem a představuje další z příkladů školního selhávání. Skutečnost, že ve škole se nacházejí žáci, kteří nenastupují k dalšímu studiu, je v dnešní době, kdy je středoškolské studium téměř univerzální, zvláště znepokojivé. Nepokračování ve studiu znevýhodňuje žáky v dalším uplatnění v životě i na trhu práce a tento indikátor je tak v úzké vazbě na předchozí indikátory v této dimenzi. Kumulace takových žáků se týká opět jen velmi malého množství škol a jde tedy o indikátor signalizační.

INDIKÁTOR 10: PODÍL ŽÁKŮ NENASTUPJÍCÍCH PO UKONČENÍ 9. ROČNÍKU ZŠ NA SŠ

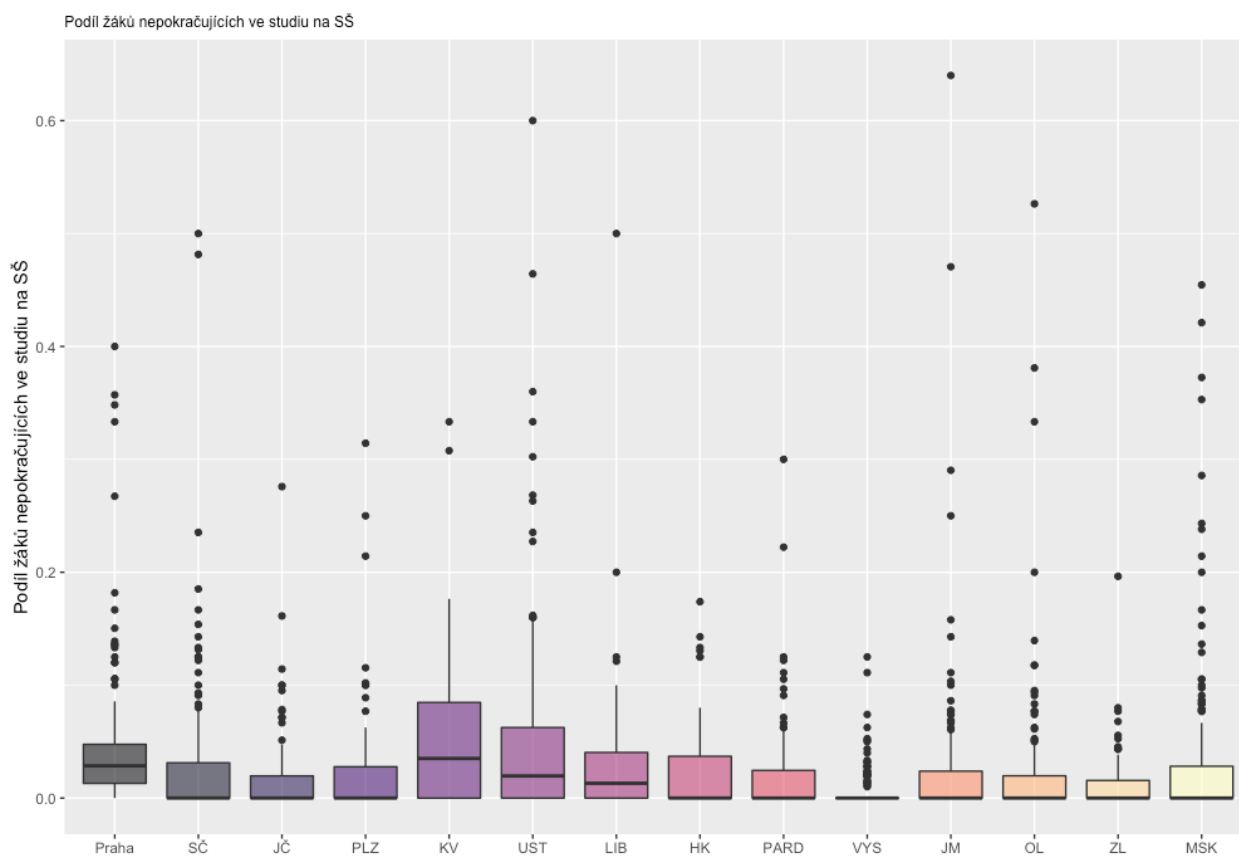
Definice	ukončivší v 9. r., kteří nikam nepřecházejí nebo jsou nedohledatelní / ukončivší v 9. r. s kódem 1
Zdroj dat	výkaz M3
Periodicita	ročně
Úroveň sledování	základní škola

Ve větší polovině plně organizovaných škol (54 %) je hodnota tohoto indikátoru nula. Horní kvartil škol (25 % škol s nejvyšším podílem těchto žáků začíná na 3,3 % žáků na školu), 15 % škol má hodnotu vyšší než 5 % žáků, kteří nepokračují po 9. ročníku ve studiu na SŠ. Rozdělení hodnot indikátoru ukazuje následující histogram. Fialově je v něm vyznačeno 25 % škol s nejvyšším podílem žáků, kteří po ZŠ nepokračují ve studiu na SŠ.

OBRÁZEK 22 | Histogram hodnot *indikátoru 10: Podíl žáků nenastupujících po ukončení 9. ročníku na SŠ za ZŠ v ČR*

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

Relativně nejvyšší hodnoty tohoto signalizačního indikátoru jsou v Ústeckém a Karlovarském kraji, nicméně poměrně vysoké podíly takových žáků jsou i v Praze, kde je celková dosažená úroveň obyvatel, a tedy i její potřeba pro trh práce ještě vyšší než v jiných krajích. V Praze to však souvisí také s dalším indikátorem: podílem žáků cizinců.

OBRÁZEK 23 | Kvartilový graf hodnot *indikátoru 10: Podíl žáků nenastupujících po ukončení 9. ročníku na SŠ za ZŠ v krajích ČR*

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

5.5 Indikátor 11: Podíl žáků cizinců

Indikátor umožňuje srovnat podíl žáků cizinců na dané škole s podílem těchto žáků v ostatních školách v lokalitě. Vysoký podíl těchto žáků indikuje, že na práci učitelů jsou v této škole kladeny vyšší nároky.

INDIKÁTOR 11: PODÍL ŽÁKŮ CIZINCŮ

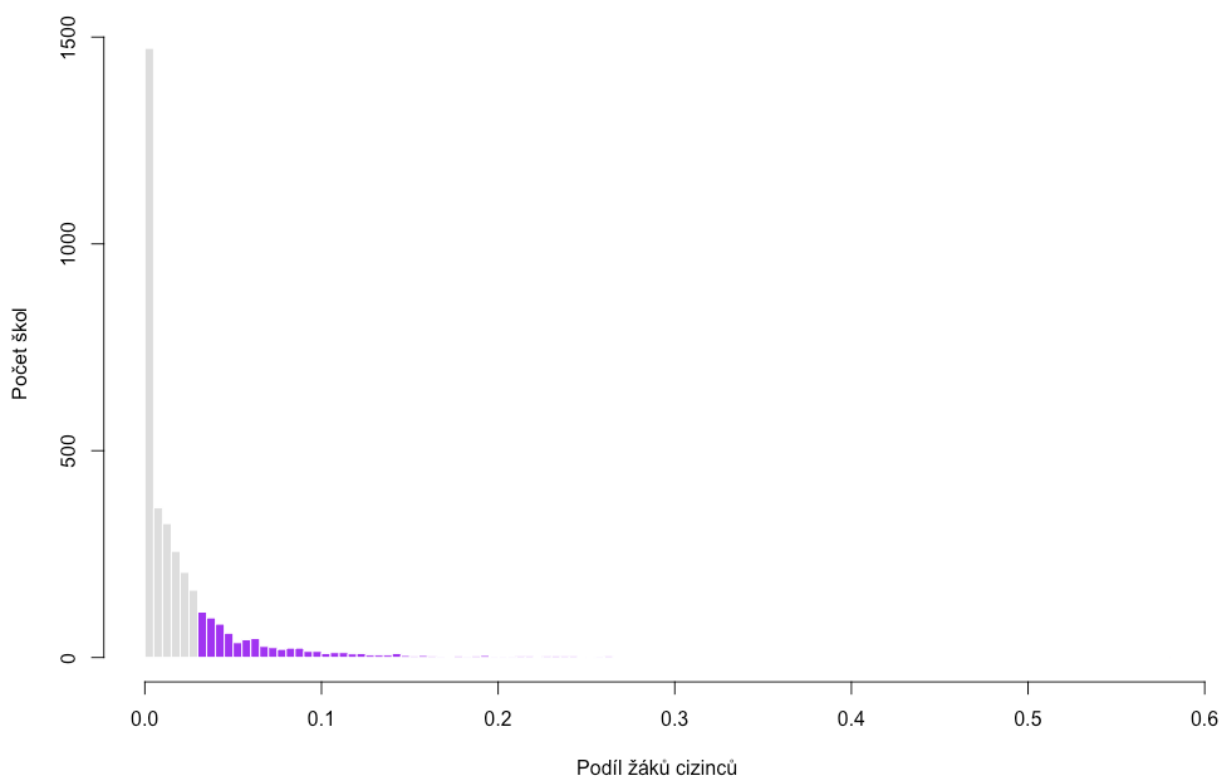
Definice	počet žáků celkem (21502) - počet žáků z ČR (21012_203) / počet žáků celkem (21502)
Zdroj dat	Výkaz M3
Periodicita	ročně
Úroveň sledování	základní škola

Indikátor rozlišuje mezi školami a je možné jej využít s vědomím omezení vyplývajícího z absence informace o skutečných potřebách žáků (ne všichni cizinci mají odlišný mateřský jazyk). Indikátor zachycuje školy, na které jsou kladeny vyšší nároky z hlediska složení žáků školy (vyšší podíl žáků cizinců, kteří mohou, ale nemusí mít obtíže s jazykem výuky), neznamená však, že jde o školy vyloučené. Zároveň řada žáků cizinců pochází z rodin s nadprůměrným sociálně-ekonomickým statutem a tím se tento indikátor liší od ostatních indikátorů v dimenzi 3. Přesto považujeme za důležité jej poskytnout inspektorům před návštěvou škol pro inspekční činnost, kdy mohou lokálně posoudit, o jaký charakter a míru znevýhodnění se jedná. Nicméně tento indikátor jsme nezahrnuli do výpočtu souhrnné charakteristiky za dimenzi 3: Žáci ohrožení školním selháním, neboť řady žáků cizinců se to netýká a naopak jsou školy, které koncentrují velký podíl žáků cizinců s nadprůměrným sociálně-ekonomickým statutem rodiny. Naopak žáci cizinci, kteří mají skutečně odlišný mateřský jazyk, který jim ztěžuje vzdělávání a charakterizuje kulturní odlišnost a sociální znevýhodnění žáků, jsou vykazováni jako součást indikátoru 7, žáci s odlišnými kulturními a životními podmínkami, který byl použit při výpočtu souhrnné charakteristiky pro identifikaci škol, kde se kumulují žáci ohrožení školním selháním.

Ve více než třetině škol (36 %) je hodnota tohoto indikátoru nula. Horní kvartil škol (25 % škol s nejvyšším podílem žáků cizinců začíná na 2,6 % žáků na školu), 10 % škol s nejvyšším podílem začíná od hodnoty 5,9 % žáků. Rozdělení

hodnot indikátoru ukazuje následující histogram. Fialově je v něm vyznačeno 25 % škol s nejvyšším podílem žáků cizinců.

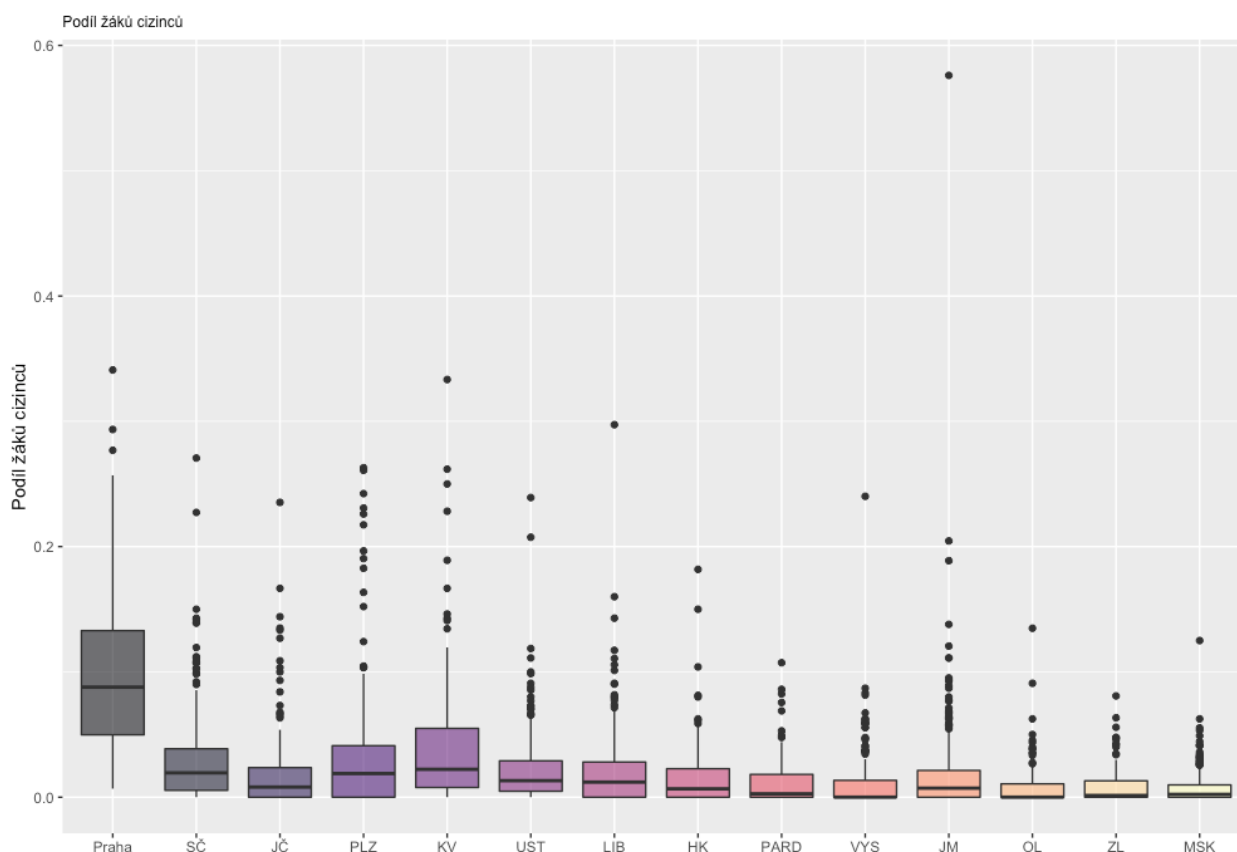
OBRÁZEK 24 | Histogram hodnot *indikátoru 11: Podíl žáků cizinců za ZŠ v ČR*

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

Indikátor je vysoce stabilní v čase pro celou ČR, v jednotlivých lokalitách se však jeho stabilita liší (např. z důvodu mobility žáků cizinců v regionech, kde významnou část pracovní síly představují zahraniční pracovníci, nebo z důvodu malého počtu žáků ve školách v malých obcích).

Jak jsme již upozornili, podíl žáků cizinců nezahrnuje pouze sociálně znevýhodněné žáky, ale také žáky cizince z podnětného rodinného zázemí. Proto také srovnání mezi kraji ukazuje, že nejvyšší podíl žáků cizinců je v hlavním městě Praze, což není překvapivé. Dále je poněkud vyšší podíl škol se žáky cizinci patrný v Karlovarském, Plzeňském a Středočeském kraji. Škola s nejvyšším podílem žáků cizinců v Jihomoravském kraji je brněnská škola, která se specializuje na výuku českého jazyka pro žáky cizince, a proto lze předpokládat, že je jim tam poskytnuta nadstandardní péče oproti jiným školám. Na školách s vysokým podílem žáků cizinců by nadstandardní podpora těmto žákům měla být standardem i předmětem hodnocení inspekcí.

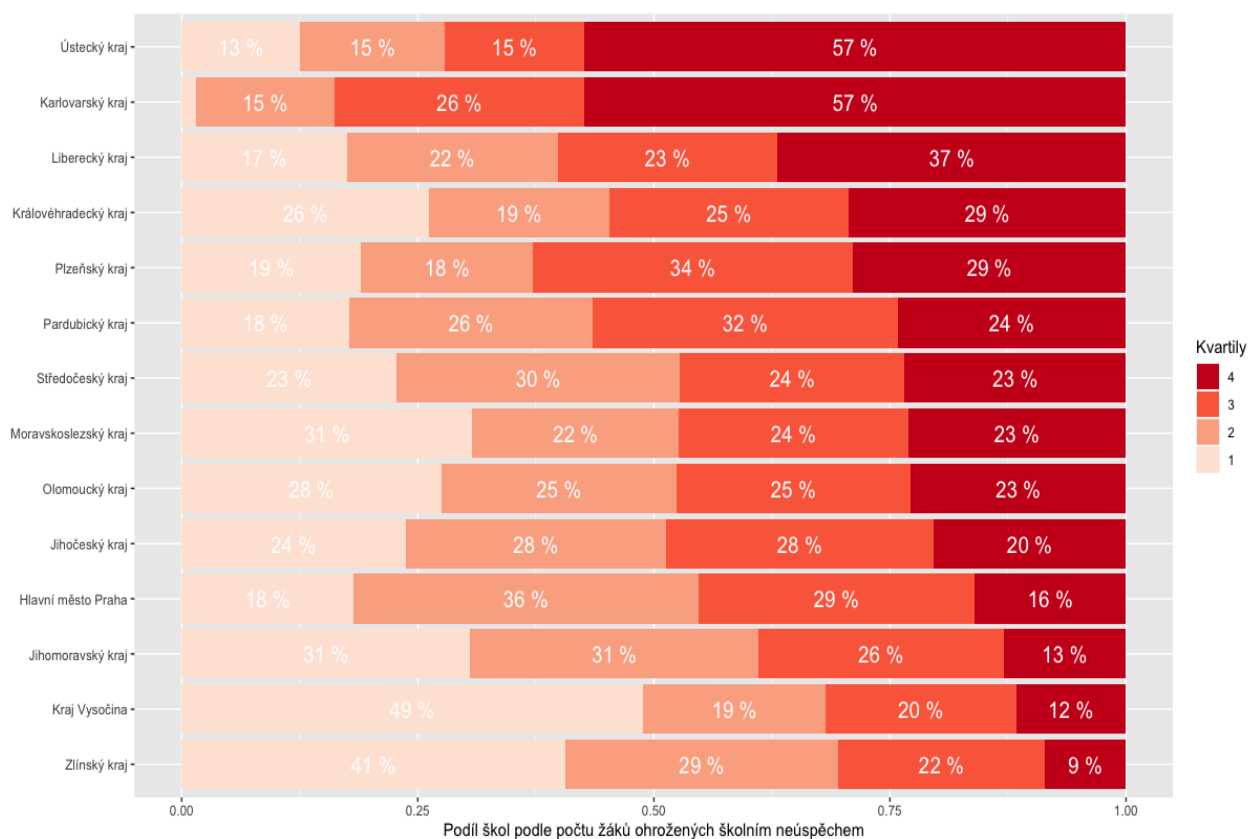
OBRÁZEK 25 | Kvartilový graf hodnot *indikátoru 11: Podíl žáků cizinců za ZŠ v krajích ČR*

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

5.6 Celková hodnota Dimenze 3: Podíl žáků ohrožených školním selháním

Souhrnný indikátor dimenze 3: Podíl žáků ohrožených školním selháním jsme tvořili na základě sumarizace dat z těchto čtyř indikátorů: Podíl žáků s odlišnými kulturními a životními podmínkami, Podíl žáků opakujících ročník, Podíl žáků předčasně ukončujících povinnou školní docházku a Podíl žáků nenastupujících po ukončení 9. ročníku ZŠ na střední školu. Do souhrnného indikátoru jsme nezahrnuli indikátor podílu žáků cizinců, neboť ten neindikuje automaticky nízký sociálně-ekonomický status, jako je tomu v případě ostatních indikátorů. Souhrnný indikátor jsme vytvořili pomocí metody hlavních komponent a následně rozdělili do čtyř stejně velkých skupin (kvartilů). Pro všechny použité indikátory je typická jejich struktura, kdy většina škol má nulovou nebo velmi nízkou hodnotu indikátoru. Na základě toho vnímáme tyto indikátory jako signalizační a považujeme za důležité věnovat pozornost a zvýšenou podporu především školám ve 25 % škol s nejvyšším podílem žáků ohrožených neúspěchem či již selhávajících (školy čtvrtého kvartilu – tmavě červené). Výhodou indikátorů této dimenze je, že vycházejí z každoročně aktualizovaných údajů z výkazů přímo za jednotlivé školy. A charakter vybraných indikátorů spolehlivě indikuje výrazné sociálně-ekonomické a kulturní znevýhodnění žáků ohrožených školním neúspěchem s důsledky pro uplatnění na trhu práce i v osobním životě.

Jejich podíl v jednotlivých krajích ukazuje následující graf, ze kterého je patrné nejvyšší zastoupení škol v kvartilu s nejvyšším podílem (kvartil 4) žáků ohrožených školním neúspěchem v Ústeckém a Karlovarském kraji, kde je takových škol nadpoloviční většina, následovaných kraji Libereckým, Královéhradeckým a Plzeňským. Naopak nejnižší podíl škol se žáky ohrožených školním neúspěchem je v kraji Zlínském, Jihomoravském, na Vysočině a v Praze.

OBRÁZEK 26 | Srovnání škol v krajích dle dimenze 3: Podíl žáků ohrožených školním selháním (kvartily)

Zdroj: Vlastní výpočty a autorsky vytvořený graf.

A decorative horizontal bar consisting of a long grey rectangle on the left, a large outline number '6' in the center, and a shorter grey rectangle on the right.

6

Dimenze 4:
Sociálně-ekonomický
a kulturní status žáků školy

6 DIMENZE 4: SOCIÁLNĚ-EKONOMICKÝ A KULTURNÍ STATUS ŽÁKŮ ŠKOLY

Ve srovnání zemí OECD a EU vykazuje český vzdělávací systém dlouhodobě relativně vysokou míru vzdělanostních nerovností. Aby bylo možné spravedlivost ve vzdělávání cíleně zlepšovat, je nezbytné ji systematicky monitorovat. Také OECD v tematické zprávě o hodnocení a evaluaci v ČR upozornila na skutečnost, že České republice chybí některá klíčová data. Například nejsou k dispozici údaje o socioekonomickém zázemí žáků a existují pouze omezené informace o podmínkách, ve kterých probíhá výuka a učení. Také mezi doporučeními Evropské komise pro ČR (tzv. Country Specific Recommendations, 2014) se uvádí, že v rámci budování uceleného evaluačního systému je zapotřebí se dále zaměřit na sledování škol a žáků se slabšími výsledky. Jak výzkum ukazuje, jde mnohdy o výsledky související s původem žáků a jejich rodinným zázemím.

V předchozích třech dimenzích jsme popsali celkem 11 indikátorů, které mohou tomuto účelu sloužit. Data vztažená z administrativních dat nebo školských výkazů k jednotlivým školám však mají menší vypovídací hodnotu než data získaná pomocí dotazníků přímo od žáků školy (v rámci analýz projektu jsme ověřili, že zhruba dvakrát slabší prediktivní schopnost k výsledkům žáků). Jednotlivé indikátory představené v předchozích částech této zprávy je proto vhodné doplňovat systematicky o získávání dat týkajících se sociálně-ekonomického statusu žáků škol formou dotazníků zadávaných při plošném testování všech základních škol v ČR jednou za čtyři roky, zaměřených na matematickou a čtenářskou gramotnost v 5. a 9. ročníku.

Podobně jsou využívány Českou školní inspekcí kontextové dotazníky v mezinárodních výzkumech, jako je PISA, TIMSS aj. Tyto dotazníky jsou připravené v rámci odborných konsorcií a zadávány také v českých školách. Data z nich jsou dostupná pouze z výběrových šetření na malém vzorku škol a je třeba tedy tento sběr doplnit o národní data. Dotazník sociálně-ekonomického statusu žáků pro národní účely jsme konstruovali tak, aby byl co nejstručnější, nejjednodušší a umožňoval automatizované zpracování dat bez kódování proměnných pomocí lidí (jako například v mezinárodních výzkumech kódování povolání rodičů do kategorií ISCO, což je však důležité především pro mezinárodní srovnání mezi jednotlivými zeměmi, pro národní potřeby stačí jednodušší informace).

V rámci projektu jsme realizovali pilotní sběr dat tohoto dotazníku na podzim roku 2019 na výběru 296 základních škol, kterého se účastnilo 12 687 žáků 6. ročníku, a k dotazníku řešili žáci také test matematické gramotnosti. Na základě analýzy těchto dat pomocí exploratorní vícerozměrné korespondenční analýzy, vícerozměrného škálování, metody hlavních komponent a dalších analytických způsobů jsme vybrali devět stěžejních otázek pro finální znění dotazníku, který tak představuje finální nástroj pro zjišťování sociálně-ekonomického a kulturního statusu žáků školy. Finální podobu navrženého nástroje prezentujeme zde:

Dotazník pro zjišťování sociálně-ekonomického statusu žáků základních a středních škol

Vzdělání rodičů

1. Jakého nejvyššího vzdělání z následujících možností dosáhla tvá matka?

(Vyber jednu z možností. Matkou může být i pěstounka nebo jiná žena, která s tebou žije ve společné domácnosti. Pokud žádná žena s vámi v domácnosti není a s matkou nejsi v kontaktu, zvol poslední možnost – nemám matku. Podobně i v dalších otázkách.)

1. Základní škola
2. Vyučení nebo středoškolské vzdělání bez maturity
3. Středoškolské s maturitou
4. Vysokoškolské
5. Nevím
6. Nemám matku

2. Jakého nejvyššího vzdělání z následujících možností dosáhl tvůj otec?

(Vyber jednu z možností. Otcem může být i pěstoun nebo jiný muž, který s tebou žije ve společné domácnosti. Pokud žádný muž s vámi v domácnosti není a s otcem nejsi v kontaktu, zvol poslední možnost – nemám otce. Podobně i v dalších otázkách.)

1. Základní škola
2. Vyučení nebo středoškolské vzdělání bez maturity
3. Středoškolské s maturitou
4. Vysokoškolské
5. Nevím
6. Nemám otce

Profesní status rodičů**3. Co v současné době dělá tvá matka?**

Vyber jednu z možností.

1. Pracuje.
2. Nepracuje, ale hledá si práci.
3. Je v domácnosti (např. na rodičovské dovolené).
4. Jiné (např. v důchodu, invalidním důchodu).
5. Nemám matku.

Profese matky**4. Jaké je hlavní zaměstnání tvé matky? Co matka v zaměstnání dělá? Vyber jednu z kategorií nejbližší povolání tvé matky.**

(Pokus se zařadit povolání matky do jedné z následujících kategorií. Vyber pouze jednu z možností. Jestliže v současné době matka nepracuje, odpověz za její poslední zaměstnání. Pokud matku nemáš nebo s ní nejsi v kontaktu, vyber možnost 99. nemám matku.)

9. Pomocné práce (např. hospodyně, uklízečka, vrátná, domovnice, zemědělská dělnice, průmyslová dělnice, pomocnice v kuchyni)
8. Obsluha strojů a zařízení (např. obsluha výrobních linek, řidička motorových vozidel, taxikářka, skladnice)
7. Pracovnice v zemědělství (např. farmářka, zahradnice, květinářka, chovatelka, zelinářka)
6. Řemeslné práce (např. pekařka, krejčová, švadlena, zlatnice, truhlářka, instalatérka, elektrikářka, automechanička, keramička)
5. Pracovnice obchodu nebo služeb (např. průvodkyně cestovních kanceláří, kuchařka, servírka, kadeřnice, ochrana služeb a majetku, policistka, prodavačka)
4. Úřednice (např. sekretářka/asistentka, pracovnice na městském úřadě, pracovnice na přepážce, pracovnice call centra, poštovní doručovatelka)
 - 3b. Pracovnice reklamy, propagace (fotografka, aranžérka, grafička)
 - 3a. Technička, zdravotnice (např. zdravotní sestra, sociální pracovnice, laborantka, účetní, bankovní úřednice, správkyňe webu)
 2. Odborná pracovnice (např. vědkyně, počítačová specialista, programátorka, architektka, inženýrka, projektantka, lékařka, učitelka, právnička, psycholožka, spisovatelka, umělkyně, novinářka)
 - 1.2 Majitelka malého podniku do 25 zaměstnanců (majitelka obchodu, provozovatelka služeb, hotelu, restaurace, majitelka autoservisu a podobně)
 - 1.1 Manažerka podniku, ředitelka nebo vyšší úřednice (např. manažerka velkých společností s 25 a více zaměstnanci, vedoucí pracovnice oddělení velkých společností, zákonodárkyně, vysoká státní úřednice, armádní důstojnice, starostka, ředitelka školy nebo nemocnice)
 0. Vojáčka, zaměstnankyně Armády ČR či Ministerstva obrany
 99. Nemám matku

5. Co v současné době dělá tvůj otec?

Vyber jednu z možností.

1. Pracuje.
2. Nepracuje, ale hledá si práci.
3. Je v domácnosti (např. na rodičovské dovolené).
4. Jiné (např. v důchodu, invalidním důchodu).
5. Nemám otce.

Profese otce**6. Jaké je hlavní zaměstnání tvého otce? Co v zaměstnání dělá?**

(Pokus se zařadit povolání otce do jedné z následujících kategorií. Vyber jednu z možností. Jestliže v současné době otec nepracuje, odpověz za jeho poslední zaměstnání. Pokud otce nemáš nebo s ním nejsi v kontaktu, vyber možnost 99. nemám otce.)

9. Pomocné práce (např. kurýr, zemědělský dělník, průmyslový dělník, uklízeč, odvoz a recyklace odpadů, správce budov, hlídač, domovník)
8. Obsluha strojů a zařízení (např. obsluha výrobních linek, řidič motorových vozidel, taxikář, skladník)
7. Zemědělec nebo rybář (např. farmář, soukromý zemědělec, pracovník v lesnictví, rybářství a lovu)
6. Řemeslník (např. zedník, tesař, instalatér, elektrikář, kovář, automechanik, opravář strojů a zařízení, umělecká řemesla, pekař, řezník, krejčí)
5. Pracovník obchodu nebo služeb (např. průvodce cestovních kanceláří, kuchař, číšník, ochrana služeb a majetku, policista, prodavač, kadeřník, holič)
4. Úředník (např. pracovník zákaznického servisu, poštovní doručovatel, směnárník, pracovník na městském úřadě, pracovník na přepážce, pracovník call centra)
- 3b. Pracovník reklamy, propagace (např. fotograf, aranžér, grafik)
- 3a. Technik, zdravotník, nižší odborník (např. technik, laborant, sociální pracovník, celník, účetní, bankovní úředník, technik informačních a komunikačních technologií, správce webu)
2. Odborný pracovník (např. vědec, počítačový specialista, programátor, architekt, inženýr, projektant, lékař, učitel, právník, psycholog, spisovatel, umělec, novinář)
- 1.2 Majitel malého podniku do 25 zaměstnanců (např. majitel obchodu, provozovatel služeb, hotelu, restaurace, majitel autoservisu a podobně)
- 1.1 Manažer podniku, ředitel nebo vyšší úředník (např. manažer velkých společností s 25 a více zaměstnanci, vedoucí pracovník oddělení velkých společností, zákonodárce, vysoký státní úředník, armádní důstojník, starosta, ředitel školy nebo nemocnice)
0. Voják, zaměstnanec armády ČR a Ministerstva obrany
99. Nemám otce

7. Kolik máte doma knížek? (Nepočítej časopisy, noviny ani své učebnice.)

1. Žádnou nebo velmi málo (0–10 knih)	Zde je znázorněno asi 10 knih.
2. Asi tak jednu poličku (asi 11–25 knih)	Zde je znázorněno 25 knih.
3. Asi tak jednu knihovnu (asi 26–100 knih)	Zde je znázorněno 100 knih.
4. Asi tak dvě knihovny (asi 101–200 knih)	Zde je znázorněno 200 knih.
5. Asi tak tři knihovny (asi 200–500 knih)	Zde je znázorněno 300 knih.
6. Asi tak čtyři nebo více knihoven (více než 500 knih)	Zde je znázorněno asi 500 knih.

8. Které z uvedených věcí máte doma?

1. Tvůj vlastní psací stůl, u kterého se můžeš učit
2. Počítač, který můžeš používat pro přípravu do školy
3. Knihy, které můžeš využít při přípravě do školy (např. encyklopedie)
4. Rychlé připojení k internetu doma (např. wifi, pevný internet aj.)
5. Tvůj samostatný pokoj
6. Vybavení pro tvoje venkovní aktivity, jako je kolo, kolečkové brusle apod.
7. Automobil

9. Byl(a) jsi v posledních 12 měsících na dovolené se svojí rodinou?

1. V zahraničí (např. u moře, poznávací zájezd, lyžování na horách)	Ano / Ne
2. V České republice – na chatě nebo u příbuzných	Ano / Ne
3. V České republice – na zimní dovolené – lyžovat na horách	Ano / Ne

Sociálně-ekonomické zázemí je obvykle vnímáno jako vícedimenzionální konstrukt, který zahrnuje ekonomické, sociální a kulturní aspekty rodinného prostředí. Dětem vyrůstajícím v rodinách s lepším sociálně-ekonomickým zázemím se zpravidla dostává větší podpory při vzdělávání, která může nabývat různých forem – od finanční dostupnosti školních pomůcek či nákladnějších vzdělávacích zdrojů, jako jsou encyklopedie, počítač nebo připojení

k internetu, přes pomoc v přípravě na školu až po podporu aspirací dítěte na dosažení určitého vzdělání, které je v rodině vnímáno jako hodnota, o níž stojí za to usilovat.

Pro měření sociálně-ekonomického zázemí se používají různé ukazatele, které většinou vycházejí z dostupných dat. Za nejvhodnější jsou přitom považovány ty, které zohledňují nejen ekonomické, ale i kulturní zázemí rodiny a vzdělání rodičů. Právě tyto aspekty jsou totiž zásadní pro podporu dítěte při vzdělávání a překonávání případných vzdělávacích obtíží. Z praktických důvodů jsou jednotlivé složky sociálně-ekonomického zázemí obvykle sdružovány do souhrnného (kompozitního) indexu, který vyjadřuje pozici žáka na škále od nízkého po vysoký sociálně-ekonomický status. Tento způsob měření rodinného zázemí neumožňuje diferencovat různé složky sociálně-ekonomického statusu (např. ekonomickou složku od složky kulturní apod.), ale na druhou stranu poskytuje ucelený pohled na rodinné zázemí žáka a umožňuje snadno identifikovat socioekonomické zvýhodnění či znevýhodnění škol.

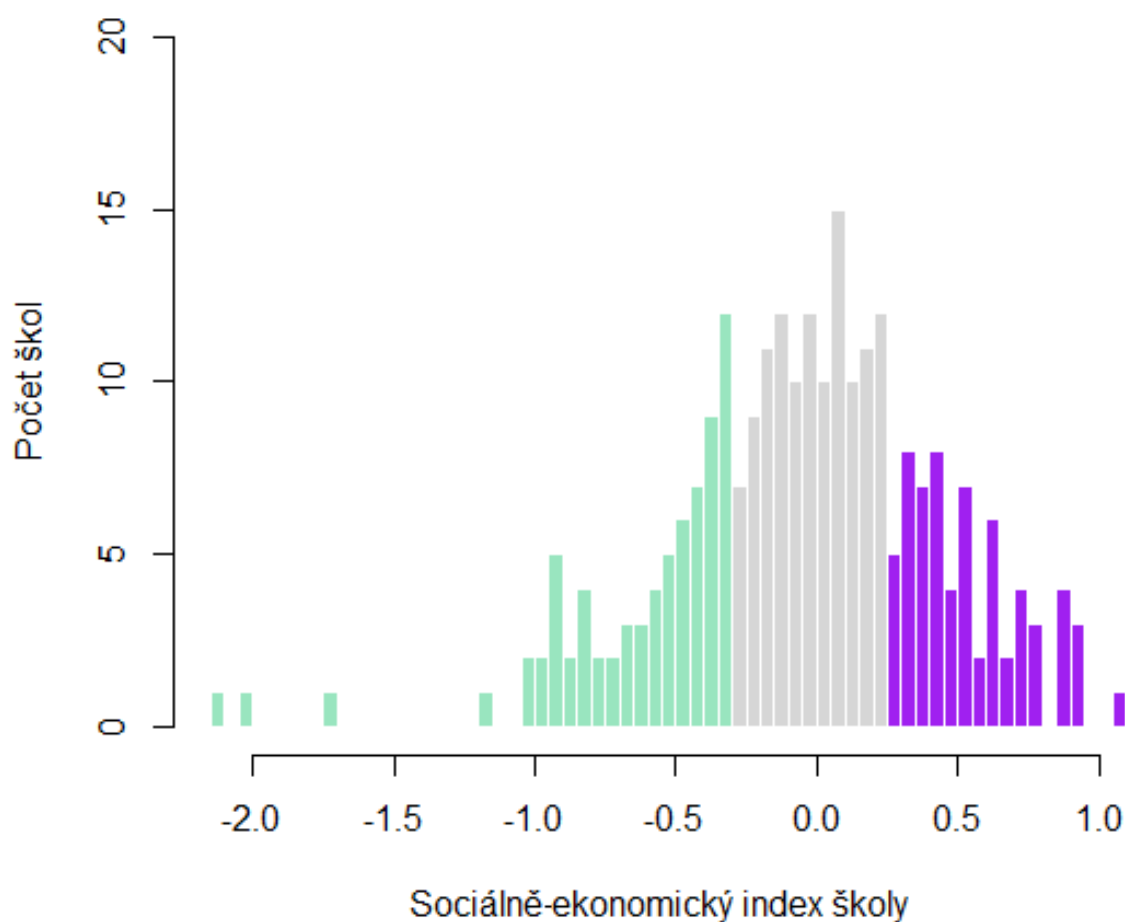
Uvedený dotazník je již plně integrován do interních nástrojů a prostředí ČŠI a umožňuje tak snadné nasazení ve školách v podobě online testování. Při pilotním sběru dat na podzim roku 2019 vyplynuly jisté obavy z obtížnosti otázek zjišťujících prestiž povolání rodičů (otázky 4 a 6). Výsledný index sociálně-ekonomického statusu může být vytvořen i na základě dotazníku bez těchto dvou položek (tedy ze zkráceného dotazníku jen o sedmi otázkách, přičemž ty odstraněné jsou nejdelsí otázky, které žákům zaberou více času), ovšem zahrnutí všech devíti otázek významně zvyšuje kvalitu výsledného indexu SES tvořeného na základě dotazníků. Při sběru dat jednou za čtyři roky proto doporučujeme používat zde uvedenou verzi dotazníku o devíti položkách.

Index sociálně-ekonomického statusu (SES) lze vytvořit pro každého žáka z jeho odpovědí na dotazníkové otázky, které se týkají rodinného prostředí. Pro posuzování škol se pak zpravidla využívají agregovaná data (školní průměry indexu). Zde prezentované ukázky využívají index sociálně-ekonomického statusu, který byl vytvořen metodou hlavních komponent z otázek obsažených v navržené zkrácené verzi žakovského dotazníku. Výsledný index má průměr 0 a směrodatnou odchylku 1.

Z hodnot indexu sociálně-ekonomického zázemí žáků lze spočítat školní průměry, které charakterizují SES jednotlivých škol. Na základě školního SES lze pak školy rozdělit do skupin s nízkým SES (znevýhodněné školy), středním SES (běžné školy) a vysokým SES (zvýhodněné školy). Informace o příslušnosti školy do skupiny může inspektorům dát rychlou představu o složení žáků školy. Tuto informaci mohou inspektoři zohlednit při posuzování podmínek vzdělávání během inspekční návštěvy školy či při formulování případných doporučení. Současně může ČŠI informaci o SES škol využít při plánování časového harmonogramu komplexní inspekční činnosti. V každém roce může být například pro komplexní inspekční činnost vybrán určitý počet škol s nízkým SES, středním SES a vysokým SES. Informace o školním SES může být rovněž užitečná při výběru škol pro tematická šetření ČŠI.

Rozdělení škol do skupin ukazuje graf na obrázku 1. Podobně jako v případě statistických indikátorů bylo využito dělení na spodních 25 % (zelená barva), středních 50 % (šedá barva) a horních 25 % škol (fialová barva). Z grafu je vidět, že tři školy zcela vlevo se sociálně-ekonomickým zázemím svých žáků výrazně odlišují od ostatních škol. Tyto školy s nejhorším sociálně-ekonomickým zázemím mohou být vhodnými kandidáty pro tematickou inspekční činnost nebo pro cílenou podporu.

OBRÁZEK 27 | Histogram hodnot *indikátoru 12: Index průměrného sociálně-ekonomického statusu žáků školy* na datech za 279 ZŠ v ČR

Zdroj: Vlastní vizualizace z vypočtených hodnot indikátorů vytvořených autorským týmem.

Další možnosti, jak tento index využít pro monitorování zohlednění sociálně-ekonomického zázemí žáků na jejich výsledky, pak přinášíme v samostatném výstupu nazvaném Metodika k monitorování a vyhodnocování spravedlivosti vzdělávacího systému v ČR.

A decorative horizontal bar consisting of a long grey rectangle on the left, a large white number '7' with a thin black outline in the center, and a shorter grey rectangle on the right.

7

Závěr

7 ZÁVĚR

V této zprávě jsme popsali základní metodický přístup k tvorbě indikátorů spravedlivosti charakterizující sociálně-ekonomické zázemí žáků škol, které vycházejí z různých zdrojů dat. Popsali jsme způsob vztahování dat k jednotlivým školám či různým úrovním územních jednotek, které lze k daným školám vztahovat i námi nově vytvořenou územní jednotkou statistického spádového obvodu školy, na kterém je řada indikátorů založena. Jdeme cestou, která je v danou chvíli jediná možná, neboť neexistuje dostupná informace o bydlišti žáků jednotlivých škol, z níž by bylo možné agregovat data ze základních registrů na úroveň školy. Aproximujeme tedy složení žáků školy na základě spádových obvodů a na ně napojených statistických spádových obvodů školy, jak jsme popsali v úvodní kapitole. Mapa statistických spádových obvodů základních škol byla aktualizována pro školní rok 2020/2021. Její další aktualizace je však obtížná a bylo by lepší zajistit její udržitelnost změnou legislativy a zavedením školských spádových obvodů jako prvků RÚIAN, což by umožnilo trvalou udržitelnost mapy statistických spádových obvodů základních škol a zároveň snadnou přenositelnost dalších dat státní správy na tuto jednotku. Za tímto účelem byla vedena řada jednání zástupců ČŠI se zástupci Českého úřadu zeměměřického a katastrálního (ČÚZK) a také se zástupci resortu Ministerstva školství.

Další cestou do budoucna je propojování dat ze základních registrů přes unikátní resortní identifikátory na úroveň jednotlivých škol. Ani tato cesta nebyla v době projektu možná. Jak jsme však popsali ve Zprávě shrnující zahraniční přístupy k monitorování spravedlivosti vzdělávacího systému na příkladu frankofonní část Belgie, je to další logický krok ve vývoji indikátorů pro zohledňování sociálně-ekonomických podmínek ve vzdělávání, který ovšem vyžaduje významnou nadresortní spolupráci.

Věříme, že zde připravené indikátory a nástroje pro hodnocení spravedlivosti vzdělávacího systému a sociálně-ekonomických podmínek jednotlivých škol budou základem pro férové hodnocení škol pracujících se žáky z obtížného rodinného zázemí a pro identifikaci těchto škol k jejich další podpoře. Takové kroky mohou ve střednědobém a dlouhodobém horizontu přispět k snižování nerovností ve vzdělávání, které jsou u nás v mezinárodním srovnání neobvykle vysoké a jejichž snižování patří k hlavnímu cíli rozvoje vzdělávací soustavy ve strategických dokumentech ČR.

Fráni Šrámka 37 | 150 21 Praha 5 | www.csicr.cz